

Dr. Wörtzsch

GYÖRFFY I S T V Á N

**NAGYKUNSA GI
KRÓN IKA**

TURUL KIADÁSA
B U D A P E S T — 1941

MEGJELENT 1941. ÉV KÖNYVNAPRA.
KIADJA: TURUL SZÖVETSÉG
KÖNYV- ÉS LAPTERJESZTŐ KFT.
FELELŐS KIADÓ: HARTYÁNYI ISTVÁN.
KÉSZÜLT A JÖVŐ' NYOMDA-
SZÖVETKEZET KÖNYVNYOMTATÓ
MŰHELYÉBEN. — F. V.: BARANYI JÓZSEF

Az iskolában úgy tanultuk, hogy »mikor a, tatárok feldúlták Kunországot, Kuthen kun király negyvenezer családból álló népével Magyarországra menekült, s IV. Béla királyunk letelepítette őket az Alföld termékeny rónaságára, ahol ezen kunok ivadéka a Nagy- és Kiskunságon ma is élnek.«

Mikor érettebb ésszel visszagondoltam ezen szavakra, önkénytelenül eszembe jutott: hogy lehetett annyira lakatlan »az Alföld termékeny rónasága«, hogy negyvenezer családot még mindig el tudott rajta IV. Béla helyezni? Somáig nem tudtam e kérdésre feleletet adni.

Egyszer valami régi térképek kerültek a kezembe,¹ melyek a Nagy-kunságot és környékét mint valami tengert mutatták be. Imitt-amott szigeteket, szárazulatokat mutattak a mappák, de az egyes községek határai nagyjából víz alatt állottak. Kezembe került egy 1699-ben készült határleírás,² melyből kiderült, hogy náddal, sással, gyékénnyel felvert rét-ség volt ez az egész táj, s a német leíró szerint: »A lakosok csak csolnakkal tudnak egyik helyről a másikra járni.«

Aztán a Kiskunság felől kezdtem érdeklődni.

A Tázlár-Szank puszták határperiratai kerültek a kezembe.³ Egyik tanúvallomásban ezt olvasom: »A tázlári duclusban levő Hosszú-hát régenten egy ketős, hegy volt, de amelyet a szelek már széjjel hántak és más formába öntöttek.; Tanít a tapasztalás is, hogy ezen homokos vidéken csak egy esztendő alatt is, — nem még annyi sok idő múlva hányféleképpen változik a helynek fekvése.«

Ezek az adatok megvilágosították előttem, hogy lehetett itt negyvenezer kun családot letelepíteni!

Csak úgy, hogy ezek a járhatatlan rétségek és futóhomok területek nem kellett az ördögnek se. Lakatlan területek voltak még IV. Béla király idejében is. A kunok menekültek lévén, nem válogathattak; oda kellett települniök, ahol helyet kaptak. Ennek a rétségnek és homoktengernek a képe több, mint hatszáz esztendő alatt mitsem változott. Csak az utóbbi két emberöltő alatt lett valamennyire úrrá az ember a természetén, mely a földet eladdig teljesen hatalmában tartotta.

A történetíró tévedett hát, aki azt tanította, hogy a kunok az Alföld »termékeny« rónaságára települtek.

Most meg már egy másik kérdés merült fel előttem: Hogy lehetett ezen a víz járta földön és homok sivatagon egy népnek hatszáz évig élni, sőt megélni, amikor jó földön sem maradhatott meg az ember a török, tatár, sőt a testvér magyar dúlásai miatt. A következő két fejezet erre a kérdésre akar megfelelni.

1. A szilaj pásztorok.

Nagyapáink, szépapáink nem voltak földműves emberek. Szántottak és vetettek ugyan, de csak annyit, amennyi kenyérnek éppen elég volt. Ha jó termés volt, a felesleget elvermelték, ha nem ütött jól be a termés, éheztek, vagy jobban mondva kenyéri nélkül ették a húst. Apáink elbeszéléséből tudjuk, hogy 1863-ban is így történt.

Nem volt érdemes gabonát termelni, mert nem lehetett a felesleget elvinni. Az utak rettenetes rosszak voltak. Az emberek lóháton jártak. Esők évadán az utak feláztak, a kénytelenségből járó szekerek és a lovasok felvágták, s ha melegebb napok köszöntöttek be az ilyen felvágott utakon a jármű az utasnak az agyvelejét rázta és a fakó szekér széthullott. Sark idején istenkísértés volt teherrel útnak indulni. Már pedig az év nagyobbik felében sárosak voltak az utak. Más volt az időjárás. Gyakori volt az eső. A harmat délig sem száradt fel. A vizek szabályozatlanok voltak. A Tisza, Hortobágy, Márhó, Berettyó Kőrös árvizei évről évre pontosan, néha többször, olykor egyszerre beköszöntöttek és a lakott helyeket

elvágták egymástól, úgy, hogy hajón kellett közlekedni.

Ilyen körülmények között nem volt érdemes termelni. De valamiből mégis csak élni kellett!

Éltek is, még pedig jobban mint most!

Ahol máma zöld akácok között apró tanyák fehérlelenek, ott a kövér fűvű legelőmezőkön címeres szarvú fehér marhák rázták a kolompot. Ahol a legelő szárazabb szikesbe csapott át, apró tippanos fűvét juhnyájak borotválták. Ahol a lábnyom vagy szekérút beleveszett a harágos-zöld rétbe, ott a konda bányászott. Ha a nyári forróság, leperzselte a legelőt, bevették a jószágot a rétbe, ahol még mindig talált harapnivalót, s ha az évtizedes aszály ide is utánolc jött, felcsendült a pásztor ősi pogány éneke:

*»Kiszáradt a tóbúl mind a sár, mind víz,
A szegény barom is csak a gazdára níz,
Istenem, istenem! Adj egy csendes esőt,
A szegény baromnak jó legelő mezőt!«*

A kun városok régi protokollumaiban sohasem olvastam, hogy az árvizek miatt panaszkodtak volna, pedig sokszor a házakba is becsapott a szennyes víz. Sőt ellenkezőleg! A türkevi tanács például 1780-ban úgy határoz, hogy: »a víznek megtartásáért instálni kell, mivel a víz mingyárt el mégyen, sok helyen alig vagyon térdig való víz és ha ez a kevés árvíz sem lett volna, a militia számára szénát sem lehetett volna kaszálni és barmaink most is egyedül ott élhetnek, ahol a víz a földeket megfütötte.« Nem sürgette a kun ember a belvizek lecsapolását soha. Ha rajta állott volna, ma is minden úgy lenne, mint ré-

gen volt. A vízi életbe hatszáz év alatt belenőtt, s ma úgy érzi magát, mint a partra vetett hal. Megszámlálhatatlan nyája eltűnt, csodálatraméltó tájfajtai teljesen kivesztek. Lecsapolt földjeinek ösereje pár évtized alatt kilobbant. Sívó szik lett a rétek, fertők helyén, mely évről-évre tovább terjed, és lassanként megeszi az egész határt. E föld nem tűri az ekét! Visszavárja az árvizet, a fehér gulyákat, a szilaj méneseket? A délibáb ott settenkedik a látóhatáron. Még nem tűnt el egészen. Úgy látszik ő is reményli, hogy csalóka hullámaival újból eláraszthatja a kun földet.

Minden visszajöhet. Gulyák, ménesek, juhnyájak, kondák lephetik el újból a határokat, ha a búza és tengeri, mely a kotús földben néhány évtizeden át buján termett, lassanként cserben hagyja a kunokat. De az az ember és állatfaj, melyet a lecsapolás kikapusztított, nem támad fel többé! Szilaj pásztor és szilaj jószág nem lesz többé soha !

De kik voltak hát azok a szilaj pásztorok? Kérded olvasóm. Hát elmondom!

A szilaj vagy másként rideg pásztorok azok voltak, akik esztendőn át künn éltek a gondjaikra bízott jószággal a rétségekben és a lápokon. A csordás, csürhés, juhász reggel kihajtott, este hazahajtott. A gulyás, szelídcsikós, kondás, nyáj-juhász tavasszal kiverte, ősszel szétverte a nyáját. De a szilaj-ménés, gulya, konda szünes-szüntelen künn legelt, télire sem verték szét. Ha szüksége volt a gazdának a jószágra, kiment a rétbre, s a szilaj pásztorok kiszakították számára teljesen elvadult jószágát, vagy rovásra vették és a többihez hozzáverték a hozott állatot. Az egész gulya azonban sohasem jött ki a rétből, valamint

a pásztorok sem. Volt olyan szilaj pásztor, aki harminc esztendeig nem fordult meg a városban.

A vad nyáját terelni nem lehetett. Ott vert állást, ahol az éjszaka reá szakadt. A pásztorok tehát állandó kunyhói nem építettek, legfeljebb esle valami kis enyhelyet rögtönöztek, ezt is csak léten, egyébként a szabad ég alatt tartózkodtak.

Talán felesleges mondanom is, hogy sohasem nősültek meg. Ezért hitták őket rideg legényeknek. Családot nem alapítottak. A természet öserejű fiai voltak, kiknek deli termetét, férfiú szépségét az ősemberi életmód adta. Az olthatatlan vágyú menyecskék és lányok a veszedelmes lápi utakon is felkeresték őket s köztük bizonyosan megnyugvást nyerlek. A fehérszínű bolondult a ridegek után. De a legölelőbb kar és a legcsókosabb száj sem bírta a szilaj pásztor a rétből kihozni és a városba telepíteni.

De hát hogy nem veszett ki a szilaj pásztor, ha családot nem alapított, s gyermekei nem maradtak?

Szilaj pásztornak senki sem született, a szilaj pásztor magától lett.

Mindig voltak az emberiségnek számkivétettjei. Leginkább ezekből alakult ki a szilaj pásztori rend. Ha egy legény emberi életet oltott ki és nem akart szembenézni a törvénnyel, behúzódott a rétbé. Ha a másoknak természete fellázadt a katonai fegyelem ellen, eldobta a csákót és elment ridegnek. Nagyon sok kezes- és nyáj-pásztor nem tudott számot adni s a számadás elől a rétnék vette magát. Szülétlen, ágrúlszakadt, vagy árva gyermek, a ridegek között biztos otthont talált.

Váltott Balog Jancsi ridegről azt vallják a tanúk.

hogy még gyermek korában verte el az anyja, mert azt tartotta, hogy az ördög gyermeke, az cserélte ki pólyás korában. Bujdosó Szabó, ki a rétben Apavára körül tanyázott s a nép emlékezetében ma is él táltos volt, kit az elöljáróság üldözött el. Sohonnai Istvánt — ki szilaj gulyás bojtár lett — az országúton talállták. Igen soknak, ki ridegnek beállott, társai a nevét sem tudták, nem is kérdezték, arra sem voltak kíváncsiak, mi szél hozta közibük. Lassanként valami ragadvány névhez jutott, azzal élt haláláig. Csendbiztos, pandúr, zsandár hatalma a rét szélén megszűnt. Ha üldözési céllal bemerészkedett, többé ki nem jött. Egyébként embert sohasem fosztottak ki és nem öltek meg senkit, aki jó szándékkal közeledett feléjük. Sőt sok szegény embert, ki a rétet lábadozta, élelemmel tartottak.

Hütelten volnék az igazsághoz, ha azt állítanám, hogy a szilaj pásztorok mind rovott múltú emberek voltak. Volt köztük sok jó pásztornemzetségből való legény, aki nem érezte jól magát télen a városban, fedél alatt, s inkább elszegődött ridegnek. Régen a pásztoroknak tetemes számú jószágállománya volt a gulyában, ménesben, kondában, s ha ősszel szétverték a nyáját, a nyáj pásztorak nem voll mivel telni lelni jószágait, beverte hát őket a rétbe a szilaj nyáj közé, s maga is beállott tavaszig szilajnak.

A számadók meg valósággal tekintélyes emberek voltak. Annyi marhájok volt, hogy szinte versenyeztek érte a városok, hogy megfogadhassák. Nem sajnálták tőle a legelőt. Azért kellett, hogy a számadónak sok jószága legyen, hogy tudják miből kifogni a kárt. A számadó ugyanezen okból tartott sok jószágú bojtárokat.

Mert bizony sok kárt vallott a pásztor, akár-hogy vigyázott. Mikor a tél beköszöntött, a rónák, tiszták, derekak, fenekék befagytak, a hó elkezdett csendesen szitálni, az ordasok kibújtak rejtek helyeikből és kerülgetni kezdték a nyájat. A bojtárok éjjel nappal a nyáj mellett strázsáltak, amelyik lefeküdt is, nyitott szemmel aludt, mint a nyúl. Ropogtak a nádból rakott pászortüzek, felcsapó lángjukból a szikrák az égig kigyóztak. A nádi farkasok csorgó nyállal, zölden csillogó üveges szemekkel nézték a pihenő gulyát, ménest. Ha a nádkéve tüze hamvadásnak indult, a csikaszok topogni kezdtek majd rettentő üvöltésbe fogtak. A pásztor hirtelen felérezett szenderegésből és botra kapott. Többi társai is felpattanlak a szomszédos pászortüzek mellől. A borjú-nagyságú, szegesörvű komondorok vonítva és nyüszítve kerigettek a nyáj és pásztorok között. A marhák megtorpanva, reszkető inakkal, meredt szemmel, nagyokat fújva várták a bekövetkezőket. Eriggy csak te! Elébe csak! Hajrá! Kiáltások hangzottak. A komondorok vinnyogva mérlegelték az ellenség erejét s ha túlerőben érezték magukat, megszalajtották az ordasokat. De jaj volt, ha elmérték a farkokat! A farkasok egy perc alatt széttépték szegény hű állatot s berontottak a nyáj közé. A marhák fejevesztetten, öklelözve, bögve keringettek fel és alá, s mire a pásztorok megakadályozhatták volna, egész falkát leontott belőlök a vad.

A ménest is szívesen támadták. A ló okosabb állat lévén, tüstént védelmi állásba helyezkedett. A csikókat közrekapták, magok is összeszorultak s egy perc sem telt belé az egész ménes farral kifelé állott, jobban mondva rugdosott. Jaj volt annak az

ordasnak, melyet a pata eltalált! De annak a lónak is, melynek horpaszába kaphatott a farkas! Kutyák, farkasok egymást tépték. A ridegek kezebelije szörnyű káromkodások közöli rettenetes csapásokat mért az ordasokra. Amelyik megsebezve feladta a küzdelmet és a nádas felé elinalt, az is halálfia lett, vére szagán felindult társai széttépték!

A farkas pocséklásáélt is a számadó számolt.

De még nagyobb ellenség volt a tél!

A szilaj marha a rét avar fűvével élt. A sásgyékény, szittyó, csetkása, sőt az apró nád télvíz, idején jó táplálék volt. De jaj volt szegény párának, ha a havazás beállott! Ha még csak gömörödött, de keményen nem fagyott, a hó miatt nem volt semmi baj! A láp korhadástól átküllött kotúja felett a hó nem sokáig maradhatott meg. De mingyárt másképp állott a dolog, mihelyt megdermedt a feltalaj. A hó szünes-szüntelen növekedett, a nyomorult marha nem tudta silány élelmét megtalálni, s bőgött az éhségtől. Nyárszakán ugyan kaszáltak imitt-amott a szigeteken a teelő jószágnak, de ez sohasem volt elég. Szegény pára úgy lenyűtt, hogy szinte a csontja is zörgött, a hideg ellen meg tenyérszerű hosszú rabszört eresztett. Olyanok voltak ezek a teelő szilaj marhák óriási szarvaikkal, mint a rég letúnt idők ősállatai.

Ha a hó már a gyakor-nádat is eltemette s a jószág a nyáron kaszált gázt is felette, nem maradt más halra, mint szétverni a nyáját. De ez már az éh-halál előtti stáció volt!

Az nem volt baj, akárhogy fagyott. A hideg a szilajok eleme volt. Az erek, fokok, derekak, fenekék beállottak és utat engedtek a nyáron megközelíthetetlen helyekhez. Ilyenkor a jég hátán bevették

a marhát a szigetekre s hetekig élélhettek rajtuk. A pásztor azonban folyton-folyvást figyelte a természet jelenségeit, mert ha az idő enyhülni készült, egy percig sem maradhattak a szigetben.

Megtörtént többször, hogy hirtelen enyhe idő ke-
rekedett, s a vizek háta meglágyult. Ekkor aztán
egyes-egyedül az Isten irgalmától függött a jószág
élete. A szigetről kihajtani többé nem lehetett, mert
a szakadozott jégtáblák, a hínár, elölték volna. Meg
kellett várni míg megint felfagyott. Ha pedig tava-
szig sem jött fagy, hajón kellett a marhát kihozni,
különben odaveszett.

Beszéltem egy szilaj pásztorral ki jószágaival ke-
rek egy esztendeig lakott egy nagyobb szigeten. Ő
üggyel-bajjal a szigetről hajóval kijárhatott, de mar-
hát nem tudta kihozni. Nagyobb részük elhullott,
de ami megmaradt, azt a következő télen az első
kemény fagyon kihozta.

1755-ben Nánási György és Daróczi Mihály deb-
receni gazdaemberek szilaj gulyája a karczagi rétek-
ben telelt. Vájó Sámuel fogadták meg számadónak,
aki két szilaj fattyúval gondjaiba vette a gulyát.⁶

Daróczi uraimék úgy látszik, jó kezekben tud-
ták a jószágot, így tehát felé sem néztek a pásztorok-
nak, el annyira, hogy még kenyérral és egyébvel is
karczagi Kovács János uram tángálta őket abban
a hiszemben, hogy majd megtérül.

Egyszer Vájó a két fattyút beküldte a városba
élelemért, s a két bitang beült a csapszékbe és négy
nap négy éjjel szünet nélkül ivott.

A bírónak fülébe ment a dolog s bevett törvé-
nyes szokás szerint huszonötig vágatta őket és ki-

hajtatta a városból. De már későn érkeztek a gulyához, az árvíz meglódult.

Vájó előre látta a veszedelmet, de egymagában nem tudta a szilaj gulyát megingatni.

Haragját egyelőre félre tévén, a két bojtárral neki esett a marhának. Kemény munka volt, míg a Karga-éren átverték a gulyát. »Kicsiny kár volt közüle, úgymint hat vagy hét tavalyi s rúgott borjúk. Ezek a jég között elbúgdostak, de a gulyások oda érkezvén, kirángatták őket.«

»A gulyás, Vájó úgy igyekezett, hogy a melly porongra vitte volt a marhát a Kargán által, onnét azon napon a másik éren által a szénák közzé hajtja.«

De nem így történt.

Daróczi uram úgy látszik megsejtette a veszedelmet, s estére kelve hirtelen ott termett.

Bár ne jött volna!

»A megázott s megszakadozott marhát más veszedelmes víznek hajtani parancsolta.«

»Vájó a Nagy Isten nevére is kérte Daróczit, ne hajtassa azt az el bádjadott marhát annak a látató nagy veszedelemnek, hadd nyugodjék, szárazkodjék, és egyék ott reggelig, ő reggel által viszi a vízen.«

Daróczi uram azonban jobban akart érteni a dologhoz és megparancsolta, hogy azonnal vegyék víznek a gulyát.

A gulyások teljesítették a parancsot.

A zajló jeges víz az elbágyadt marhát leverte a lábáról. Száznál több maradt el imitt-amott, egyrészt azonban áthajtották. Vájó az elmaradottakból még mintegy negyvenet élete kockáztatásával hajón kihozott.

A veszedelem után 3—4 nappal Kovács uram is kiment negyed magával a helyszínre, hajót is vittek magokkal, még ők is kihúztak tizenhetet a jég közül azonkívül húszig vagy harmincig valót is kerítettek össze lábon.«

A szilaj marha azért volt szilaj marha, hogy ezt a szörnyű, hajsztát kiheverje. Alig egy néhány darab pusztult el, a többi magához jött. De Daróczi és Nánási uraimék kegyetlen bosszút állottak a szegény számadón. »Vajónak mindenét: három harmadfű és két negyedfű Tulkait, két harmadfű és egy negyedfű üszöit, egy fias tehenét, két ökrét, két kanca lovait és egy csikóját, egy hátas lovát, Talyigáját, két vasas, csobánnyát, két vasfazekát, csontvágóját tőle elvévén, magok között felosztották.«

A leselkedő farkasok mellett a szilaj ménesnek, gulyának nem csekélyebb veszedelmei voltak a tolvajok.

Ezek a leveles emberek, akik rendesen a pásztorok söpredékéből kerültek ki, a rétségek szigetein lappangottak, ahova a törvény igazságosztó keze már nem ért el. Többnyire jóban voltak a szilaj pásztorokkal. Azok táplálták, rejtegették őket. Ennek fejében aztán megkímélték a pásztor nyáját, sőt ha más tolvajok megdézsmálták a nyáját, segítettek a kinyomozásban.

A tolvajok élete örökös bujkálás volt, tehát kitűnően ismerték a réteket. Napokig előlálkodtak egy-egy gulya vagy ménes mellett s ha a náderdön, a csapásokon, rónákon valamelyik marha elkóborgott, az vagy a farkas vagy a tolvaj martaléka lett. Sőt ha nagyon elterült a nyáj, a tolvajok meg is szaggatták. De jaj volt nekik, ha a pásztorok idején észrevették

és utolérlek őket! »Vért ivott aznap a kutya!« ahogy szokták mondani.

Ha nem vették idejekorán észre, akkor nyomon követték. Amikor a szomszéd pásztorhoz értek, az felvette és kiadta a nyomot, különben rajta maradt a gyanú. Néha a hetedik vármegyében találták meg az eltolvajlott marhát a szilaj pásztorok, mégpedig többnyire tolvaj cimboráik útmutatásai alapján.

Ha pedig nem találta meg az elveszett jószágot, hoztak helyette neki mást a tolvajok.

Rendesen előre megtudták a pásztorok a kijáró gazdáktól, hogy a tanács számadásra készül, ilyenkor nagy mozgolódás volt látható a nyáj körül.

Általánosan elterjedt pásztorbűn volt, hogy idegen jószágot fogadtak be a gulyába vagy a ménesbe, s így a várost a fűbérrel megkárosították.

Megesett, hogy nem tudták a felszámolás előtt elég gyorsan eltüntetni a számfeletti marhát, akkor a város a többletre rátenyerelt.

Az is sokszor megtörtént, hogy több volt a rováson, mint a valóságban, vagyis hiány mutatkozott.

Még ha idejében értesültek a »rovancsolás«-ról, akkor kerítették valahonnan kölcsön annyi marhát, amennyivel a szám betelt, ha nem, akkor bizony nagy baj lett, szenátor uraimék a kár pótlására lefoglalták a számadó jószágállományát.

Ha akkora volt a hiány, hogy még a számadó marhája sem pótolta, úgy a hűtelen pásztort ott a helyszínén béklyóba verték.

Így járt Barkóczi István számadó gulyás is, aki 1809-ben saját karámjánál vasban számolt.⁷

* *

*

A szilaj pásztorok életmódja nagyon egyszerű volt. Ha úgy mutatkozott, hogy a jószág hosszabb ideig helyben marad, s a környéken elegendő élelmet talál, a pásztorok kunyhót ültettek maguknak nádból. Hajdanában a vizek fénykorában nem olyan felleges, hitvány nádak termettek, mint manapság, a javából való berettyófenéki nád a három ölet is kiütötte. Ebből aztán takaros kunyhó készséget lehetett reccsenteni! Ültettek is a ridegek akkora kerek nádkunyhót, hogy háznak is fel illett volna. Felyül, ahol a konty át szénakötéllal körül csavarták, volt a füstlyuk, a konty on átdöfött kontyfárról csüngött a horgos gangó, a bogrács felakasztására. A fal tövéen körül zsombokból készüli vackok voltak, fekvésre, a tűz körül pedig ló és marha koponyák ülésre. A nádból rakott tűz szünet nélkül égett, de vigyázni kellett, hogy nagyon fel ne csapjon, mert különben a kunyhó, — habár belől marhatrágyával ki volt tapasztva — hamar lángot lökött.

A bojtárok közül a soros a nyáj mellett strázsált, a többi pedig a kunyhóban a tűz körül pőrére vetkőzve hencsergett. Mert a kunyhóban szinte kibírhatatlan meleg volt. Ha kutya ugatott, vagy az istrázsa kiáltott, csak a bundát kavartották a nyakokba, s azon pőrén mentek ki szétnézni. Fagyra, hidegre, órára se hederítettek.

Azonban nem mindig lehetett egy helyben tanyázni! A jószág felélte azt a kis élelmet, ami a kunyhó környékén kerütközött s odább kellett húzódni. Havazások után nagy területet jártak be, még így sem verte el a jószág éhségét. Nyughatatlan volt, nem maradhatott. Ilyenkor nem tudhatta a pásztor, hol szakad rájuk az éjszaka, hol verhetnek állást.

Ha megállottL a jószág, a kaszonnal nádat váglak, s mindjárt készen volt a pásztortűz. Körülfe-küdték s a szabad ég alatt aludtak. A csillagok hi-deg fénnel ragyogtak, a marhák fűjták a párát mint valami gőz szelep, a hó csikorgott az emberek lába alatt. A marha felkaparta a kotút és elfeküdt benne,; jól esett átfázott, elgémberedett testének a kotú melege.

De jöttek ám a téli szelek, fergetegek, hóviharak! Embernek, állatnak ezek voltak a legkeservesebb nap-jai. Tüzelni nem lehetett, mivel a szél elhordta volna a tüzet, amitől az Isten óvjon, mert az egész nádas kigyulladt volna! Még a kötöttaljú, kacagányos gal-lérú suba sem adott elég meleget! Bizony megtette sok pásztor, hogy a marhát fektéből felverte s an-nak meleg helyébe feküdt, s ezt esetleg többször is megismételte, míg a szél, vihar, alább nem hagyott! De az ilyen pásztorokat megrótták, sőt a számadó, ha észrevette, az ilyen bojtárt meg is fenyegette. Vihar, szél ellen juh vagy marha bőrből készült szárnyéket használtak, ezt karókra kifeszítették s cövekekkel le-fogatták. Voltak a rét ormágyain, porongjain földbe-ásott putrijaik is. Ezek környékén a jószágnak kerek nádkarámot, vagy nádszárnyéket ültettek, amazt in-kább a farkas, emezt a szél ellen. Ha a hóvihar elől ide menekülhettek, áldhatták az Istent!

A szilaj pásztorok nem tartoztak a legvalláso-sabb emberek közé, sőt, ne kerüljessük a szót: bizony bizony Isten nélkül való emberek voltak! Azt sem' tudták, mi fán terem az imádság. Templomba sohasem jártak, tornyát messzünnen nézték, harangját mesz-szünnen hallgatták. Iskola? Arról meg ne is beszél-jünk!

Ha a szilajok az Isten nevét említették, bizony

jobb volt azt keresztyén fülnek nem hallani! Úgy káromkodtak, mint a záporosó!

A kezes és nyáj pásztorokat a tanács legalább télen templom látogatására szorította, de a szilajokra nem terjedt ki a rendelet. Mi lett volna a jószággal, ha ezek bejönnek a templomba? Utóvégre az ördögnek is kell néha gyertyát gyújtani! A gyeheña számára is kell néhány lelket feláldozni, hogy a többi igazra a pokol ne tartson számot!

Volt egy sziget a Berettyó partján, Ösvény és Bucsa közt a Vész-szeg rónája mellett, Ördög szigetnek hívták. Egy kis laponyag is volt rajta, az Ördög laponyag. Mikor a szilaj pásztor e tájakra ért, megilletődött. Tudta, hogy az ördögök itt gyűléseznek ezen a szigeten, itt határoznak az ember sorsáról, itt mérik ki mindenkire a csapást. Hitt a latosban, mely csikó képében a ménesben is megjelenik, s az embernek segítségére siet, ha valami baj van. Mit hittek még, mit nem? Azt ma már bajos volna megállapítani, mert a szilajok már mind porladoznak: de az bizonyos, hogy az az ősi magyar pogány hit az ő birodalomukban, az ő lelkükben élt legtovább.

A nyáj pásztorok nyalka, cifra, hetyke legények voltak, a szilaj pásztorok ellenben sokkal egyszerűbben jártak. Kinek is öltözködtek, cifrázkodtak volna a nagy sivatag réten? Bizonyos, hogy viseletük a honfoglalás óta mitsem változott.

Ingük borjúszájú volt, de nem hordták azt a szertelen bőujjú inget és 6—12 szél bő gatyát, amiben a nyáj pásztorok feszelegtek. Ingük dereka köldökig sem ért: húsukat, hátukat kordoványszerűvé égette a nyári nap, kicserezte a kemény hideg és a havas, szeles eső. Gatyájuk félig bő, szárközepén alul érő

tölgyfa gatyá volt, melynek szárát télén térdén alul lábszíjjal bekötötték. Nadrágot sohasem hordtak. Lábbelijük a szőrös bőrből magok készítette bocskor volt, mely olyan könnyen kieresztette a vizet, amilyen könnyen bevette. Csizmát nem hordtak. Ki fejelte, ki talpalta volna itt az Isten háta megett? Felső ruhájok a kacagány vagy hátibőr volt. Ugyanilyet viselt Árpád apánk is, csak hogy míg az övé párduebőrből készült, szilaj pásztoraink beérték farkasbőrrel, vagy a még egyszerűbb, de melegebb juhbőrrel. Ezt maguk kitörték és azon módon a nyakokba kavartották. Némelyik kettőt is hordott a hátibőrből, egyiket elől, másikat hátul s a bőr lábait a vállán s a derekán összekötötte. Hosszú, zsírtól csepegő, több ágra befonott haját viseltek, fejök tetején pedig másfél arasznyi magas, csákóra vágott karimájú kun süveg ékeskedelt.

Ruházatuk legfontosabb darabja azonban a nagy bundának nevezett ujjatlan suba volt, melyet 12—24 juhbőrből készítettek a juhászokkal, s addig viselték, míg a birka szag tartott benne. Ha kiment, a subának már nem volt becsülete többé! Nem volt ezen semmi dísz, mint a parasztokén! Hogy a víz, eső, nedvesség ne járja, hájjal kengették. Fehérneműjüket pedig — ha szabad ezt a szót használnom — mindjárt új korában juhtejjel kevert hamuba taposták, aztán szalonnával kifényesítették, hogy szép fényes, fekete, víz és féregmentes legyen. Így mosni sem kellett, de ki is mosta volna?

Mosdani, fürödni nem szoktak, de nem is volt rá szükség. Bőrük olyan volt a zsíros fehérneműtől, mint a patyolat. Egyébként naponta húszszor is megfordultak a vízben terelés közben, mért kellett volna

akkor még külön fürödni is! Olyasmit abban az időben legfeljebb az urak cselekedtek! Vagy tán még azok se!

Csalódnál kedves olvasóm, ha azt hinnéd, hogy a városi nép megvetette a szilaj pásztor külső megjelenéséért! Sőt ellenkezőleg, szívesen utánozta! A kun kapitány nem győzte tilalmazni azok »gyakorlott zsíros, bűdös, csömört és ondorodást gerjesztő öltözetét, amely undok viselet a csepegésig zsíros hajjal, egyetemben nemcsak hogy bizonyos tapasztalás szerént már magában a gyermeket becstelenségre, s anánlfogva minden gonoszra, ostoba pimasz kevélységre, szilajságra, puhaságra, bujaságra mintegy ingerli, de nemes nemzetünket is a pallérozottabb népek előtt megvetésbe hozza, s méltó rágalmozásokra kiteszi.«⁸

Hála kun kapitány uraimék erélyes intézkedéseinek, a szilajság viseletének terjedése megfékeztetett, s nemes nemzetünket a pallérozottabb népek most már nem vetik meg s nem rágalmozák!

De hozhattak bármilyen kemény rendeletet a szilaj pásztorok viselete ellen, az csak a városiakra, vagy a nyájpásztorokra vonatkozhatott. A rét szélén megszűnt a kun kapitány törvénytevő hatalma. Itt hordhattak olyan »ondorodást keltő ruhát«, amilyen csak jól esett, éppen csak a városba nem mehettek. Szilaj pásztoroknak ugyanis tilalmas volt a városban 24 óránál tovább tartózkodni, különben megbotozták. Nem is mentek azok tájára sem! Minek is? nem volt ott semmi keresnivalójuk! Aki vágyott látni őket, megtalálta ezer veszedelmen keresztül.

Látom már, — kedves olvasóm — hogy azt akard kérdezni, ki sütött a szilaj pásztoroknak kenyeret?

A szilaj pásztoroknak vagy mindenki sütött, vagy senki. Ez úgy értelmezendő, hogy minden jószág után

járt egy-egy kenyér, melyet a talyigás bojtár hétről-hétre kihozott a városból. Ugyanakkor hírt adott a jövő héten soros gazdáknak, illetőleg gazdasszonyoknak, hogy a következő hétre készüljenek.

Megtörtént azonban, hogy messze, járhatatlan helyekre vette be magát a nyáj s lehetetlen volt talyigával megközelíteni, a kenyeret pedig nem lehetett ló hátára rakni, mert a ló is csak úszva ért oda. Ilyenkor be sem küldtek kenyérért.

A szilaj pásztorokat egy cseppet sem búsította a dolog. Adott nekik a rét kenyeret, amit jobban szerettek még a búzakenyérnél is!

A szilaj pásztor kenyere a gyékény tisztos gumója, gyékénybödő, vagy hengyele volt.

A gyékénybödő kotús földben termelt, a szilaj csikósok, gulyások magok ásták ki, vagy tépték fel, a szilaj kanászok ellenben a nyájjal dúrátták ki, s mikor a disznók feldúrták a gyökeret, elverték róla. Egyszóval mással kapartatták ki a gesztenyét.

A böndőt vagy böngyölét sülve is, főve is egyformán ették, mint mi most a krumplit. Ha megsült vagy megfőtt, széthasogatták. Belől olyan volt, mint az ikra. A pásztorok módfelett szerették. Volt olyan, aki böndőérés idején a kenyérré rá se nézett!

Nagy aszályok idején, mikor semmi gabona nem termett, még a városi szegény lakosság sem vetette meg a gyékénybödőt. Bementek a rétbe s zsákszámra ásták fel a lisztes gumójú gyökeret. Azt mondják, akik ették, hogy kissé fanyar volt, de meg lehetett rajta élni.

Másik kedvelt eledele volt a rét fiainak a harmatkása, mely a rét tavaiban termelt s csak hajnalon

lehetett szedni. Ezt úgy főzték, mint a parasztok a köleskását.

Egyébként főeledelük a tej és hús volt. A csikósok megélltek a lóhúst, a gyenge csikóhúst meg különösen kedvelték. Megfejték a kancákat is, melynek tejét szintén megitták. Különben gyermekkoromban magam is láttam még paraszt emberben is olyat, aki kanca lovát megfejte s tejét családjával együtt jóízűen elköltötte. A gulyások főleg marhahúst ettek. Borjú gyakran ellett, amiről a gazda nem tudott, ez rendszeren a bográcsban végezte rövid földi életét. A vad által leontott, vagy tülekedés közben súlyosan megsérült marhát is megették, de megették azt is, amit az Isten ölt. Csak a bőrével számoltak, húsát pedig bográcsra hányták s mikor megfőtt, a subán a napra terítve, a napon megszáritották és mint valami konzervet jobb időkre eltették.

Még halászzalattal is foglalkoztak! A járható vizeket, rónákat maghajtották!

Mik voltak azok, rónák? »Ezek a rónák arra készültek, hogy vizes időben egyik szigetről a más szigetre kellett a marhákat hajtani, a gázt helyenként megtörték a marháknak, s annak neki verték s ott keresztül hajtották. Hol úszott, hol nehezen egymásután keresztül gázolt s ilyen tsapásokat tsinál. A rétes ember azt jól meg esméri« — mondja egy öreg pákász 1807-ben.⁹

Mikor a marhát a rónán átverték, annak vize a fenék iszapjával pocsolyává kavardott. A halak a víz tetején fetrengettek s kétségbeesetten kapkodtak levegő után. Ilyenkor szüretelt a szilaj pásztor! Akkora halakat fogott pusztá kézzel, hogy majd a vízbe rántotta. Alig bírta kidobni a partra!

De most veszem észre, hogy a szilaj kondásokról még nem is beszéltem, pedig a szilaj pásztorok között ezek voltak a legszilajabb fickók!

A rétnek megvolt a maga külön disznófajtája, melyet ősapáink nagyon szerettek. Nem volt ugyan olyan zsírtömeg, mint a mangalica, de azért finom szalonna hasadt róla; húsa, sonkája meg olyan volt, hogy csuda!

Mondják, hogy talán eleink vaddisznóból szelidítették. A szelid« jelzöt azonban bizonyos fenntartással lehetett rájuk alkalmazni, mert még a hidasban is vaddisznó módra viselkedtek. Megfogni csak az e célra kieszelt disznófogóval tudták, leölni meg csak golyós fegyverrel lehetett.

A rétnen tökéletesen úgy viselkedtek, mint a vad-disznók. Egyébként a koca gyakran vadkannal búgott, így nem is csoda, ha a réti disznó meg a vad-disznó nagyon húztak egymáshoz.

A réti disznó a réttel együtt eltűnt. Imitt-amott lehet egy-egy korcsát látni, amint életuntán oldalog a mangalica nyáj között.

Eleinknek volt még egy másik kedvelt disznófajtája is, a szolantai disznó. Mint utolsó hírmondót, Pesten az állatkertben mutogatnak belőlük két göndörszörű veres süldőt. Ezek is elfajzottak. Tengerit esznek, a böngyölésre meg tán rá se néznének. Pedig a szolantai disznónak az volt a tulajdonsága, hogy a tengerinek oda se szagolt, csak a réti, erdei gyöke-
rekért, férgékért élt-halt.

A disznónyáj egész esztendőn át a rétet bújta. Annyira vad volt, hogy terelni is alig lehetett. Ha megindult nem ott állapodott meg, ahol a pásztor akarta, hanem ahol ő akart. Mindig a zsombékos he-

lyekel, sarakat, fertőket, feneket kereste. Bementek a ménesek, gulyák által megközelíthetetlen helyekre is, sőt ott érezték igazán csak otthon magokat. Megúszták azokat a hínáros helyeket is, amelyekbe a marha beleveszett volna.

A disznónak mindig terített asztala volt a rét. Tavasszal az édes nádcsira, a vadmadarak millióinak tojása, fiókája: nyáron a harmatkása, csirák, tekenős békák, az elapadt vizek töméntelen hala, a férgek számtalan faja; ősszel, télen a kotúba húzódott férgek, a nád, de főleg a gyékény lisztes gyökere, a téli álmot aluvó kisebb vadak mind-mind a disznó táplálékai voltak. Télen nemcsak hogy le nem soványodott, sőt inkább hájat lökött.

A kocák évente többször is megrühettek és 8—12 malacot is vetettek. A nyáj a kotúból, zsombokból hányt köralakú akolban tanyázott, vagy maga dúrt magának bányát. A hasas koca kiszakadt a nyájból s valami gödröt keresett, ha pedig nem talált, bányát dúrt. A bánya köré sást, gyékényt és egyéb gazt gözült, s abba fialt, néha akkor bökkentek rá a pásztorok, mikor a malac már hat hetes is volt. Ilyenkor a meglepett emse majd megölte azt, aki oda ment.

A kanászok a gyékény böndőt még jobban szerették, mint a gulyások, csikósok; könnyebben is jutottak hozzá, a nyájjal dúrátták ki.

A bográcsban mindig malachús rotyogott, mert a kanász csak az Istennek számolt a nyájról, attól, meg nem nagyon félt. A tanács nem számoltatta; nem is lehetett volna. Így is örült a gazda, ha ősszel kivert egy rossz süldőt, s tavaszra az egy helyett hatot hajtott haza. Mit törődött avval a 3—4 malaccal, amit a kondások megettek!

A szilaj kondás viselete abban különbözött a többiekétől, hogy lábaszárán, a bocskor fölött olyan tokot viselt, amit ma »gamásli«-nak nevez az úri nép. Erre azért volt szüksége, mert a disznónyáj nagyon szeretett a kolokányos fertőkben bányászni s enélkül a kolokány kihasogatta volna a lábaszárait.

De tán elég is lesz már a szilaj pásztorok életéből!

Mikor a 60-as, 70-es években a rétek vizeit kezdték leereszteni, megkondult a lélekharang a szilaj pásztorok és a szilaj nyájak felett. Az eke, a pásztorok örök ellensége a kiszáradhatatlannak hitt lápokhoz mind közelebb tolakodott, s azokon a fenekeken, hol a százados aszály nem tudott úrrá lenni, az indzellér keze, esze, diadalmaskodott. A rét feladta utolsó menedékét, az eke meg eltemette még az emlékét is.

A szilaj pásztorok pedig mint csőszök, kerülők morzsolták le bitanggá vált életüket a rájuk nézve holtig idegen kultúrvilágban.

2. A rétes emberek.

Csak két emberöltő telt még el, mióta a mérnökök vérét vették a Sárréjtének, mégis úgy megváltozott ez a vidék azóta, mintha századok múltak volna el.

Apámtól hallottam, hogy Karczagról Füzesgyarmatra — pedig jó 36 kilométer távolság — a vásárra hajón járt. Sőt gyermekkoromban több városszéli udvaron magam is láttam hajót. Nem kell mindjárt valami balatoni vitorlásra gondolni! A mi hajóink csak afféle lélekvesztők voltak, de ha a rétes emberek kezükbe vették a csákyát, az ereken, fokokon, tisztákon, rónákon, hajó csapásokon olyan hirtelen átlökték a hajót oda, ahova kellett, hogy a gyorsaság becsületére vált volna akár egy balatoni gőzösnek is.

Még akkor sem akadt fel a magyar ember, ha az árvíz apadni kezdett, s a hajó megfeneklett. Egyszerűen lovat fogott eléje s azzal húzatta. Sőt olyan járművet is talált fel, amilyen a Sárréten kívül tán az egész világon nem volt: sárhajót, amit a sár fölött ló húzott.

A mi rétünk a Nagy-sárréthez tartozott, melyet már Béla királyunk névtelen jegyzője is emleget »Luluni Zerep« néven. Másképp a Berettyó Sárrét-

jének is hívtak, mert a Berettyó vizét mind ez nyelte el. A másik, a Kis Sárrét, melynek középpontja Kornádi tájékán volt, a Sebes Körösből táplálkozott. De azért jó testvér ez a két rét, akárhonnan nyerték is az árvizüket, mindig hűségesen megosztották egymással.

A Nagy-sárrét táplálója, a Berettyó a világ leglassúbb folyója volt. Hogy igazat mondok, lanúmrá Szél Mihály 61 éves kisújszállási pákász, ki 1799-ben egy hosszú élet tapasztalatai alapján »a Berettyónak valóságos folyását onnan alítja bizonyosnak, hogy midőn a többi vizeken fáradozván a Berettyóra is elértek, szemeivel látta, hogy az mozogván folydogált. A közepe tiszta volt és a partyait fennálló nádak mutatták ki, a többi víz pedig állott.«¹⁰

Ezen állítását esküvel is megerősítette!

Annyi bizonyos, hogy abból a vízből, ami a Berettyóban »mozogván folydogált«, a Tisza egy csöppet sem ivott. Azt a fáradt Berettyó mind a mi Sárrétünkkel itatta meg. Sőt igen gyakran a Tisza látta el árvízzel az örökké szomjas Sárrétet a Hortobágy, Kjakat, Körös, sőt a Berettyó alsó medrén keresztül

Hogy milyen volt a régi Sárrét, álljon itt két jó ismerőjének leírása Szerepről és Komádiról, a Nagy- és Kis-Sárrét két ősi falujáról:

Szerepnek — mint Osváth Pál írja — 1751 előtt nem volt kijáró útja a lápról, s ezért 1751-ben a mostani helyére telepítették. »A sárréti falvak közt még az ötvenes években is e határ volt a legvizesebb. 1851-ben a toronyból nézve a határt, abban a száraz szemmérték szerint 5—600 holdnál többre nem számíttathatott, mert a község is csak mint tengeren egy kis sziget, úgy libegett a roppant víz között. Ekkor csupán Udvari felől egy másfél öl kes-

keny, mindkét oldalról buja náddal szegélyezett földtöltésen lehetett Szerepre bejutni.«¹¹

Komádiról meg azt írja egy másik bihari ember:

»Mintegy 15,000 hold nádas borította az egész határt, úgy, hogy a faluból is csak két helyen lehetett száraz földön kijutni. Még halottaikat is csónakon hordták a temetőbe. Valóban nagyszerű volt látni 40—50 csónakot egy temetésen, amely csónakraj elébb a templom melleit kötött ki, hova szintén többnyire csónakon jártak. Valóságos kis Velence volt!«

»A házakat magas czölöpökre font vesszőből építették, melyhez sártapaszt használtak s midőn jött az árvíz, a házban volt holmikat felrakták a pallásra s nyugodt szívvel nézték, hogy a víz miként mossa ki a ház falát, mert tudták, hogy a czölöpök és a vesszőfonás ott marad, csak a fal úszik el. Iszap pedig elég marad ott, hogy újra el lehessen készíteni a tapasztási munkálatot.«¹²

De azért szerettek az emberek itt lakni! Egyik sem hagyta volna itt ezt a sártengert! Sohasem panaszkodtak az árvíz miatt. Úgy várták, mintha annak minden esztendőben meg kellett volna jönnie, mint az évszakoknak, s talán, ha egyszer elmarad, Isten csodájának, Isten csapásának tekintették volna.

Olyan élet volt ebben a rétségben, amelyen sohasem lesz többé. Száz esztendő alatt sem költ annyi madár ezen a földön, mint amennyi költött a rét fénykorában egy év alatt. Ezer év alatt sem nevel annyi halat a Berettyó, mint amennyit nevelt hajdanában egy esztendőn át.

A bajomi református pap 1827-ben azt írja a Sárrét madárvilágáról: »Sehol az ember madarak-

nak annyi sokaságát egy rakáson nem látja, mint a Sárrét költőhelyein. Soha olyan sipításokat, lármát nem hall, mint az olyan madarak csinálnak akkor, de soha annyi tojásokat egy rakáson nem találhat, úgy, hogy pákászok három csónakkal voltak a rétben és mind a hármat, amint csak bírhatta, tojásokkal rakták tele.«

»Szemem láttára esett egyszer egy szélesen terjedő nagy tó mellett járván, melynek színe a szárcsáknak sűrűsége miatt feketélt, amikor egyszerre nagy vízzúgásokat hallok, tekintvén arra, hát a teménytelen madárság mind a víz színén repdes. Szárnyaikkal, lábaikkal harsogtatták a vizet.«¹³

Messze földön híre volt a Sárrét madárvilágának.

Magyarszállást, a mai Magyarkát hajdanában darvászok és pákászok lakták. »Az 1554. évi egri összeírás szerint Magyarszálláson húsz szelíd daru volt. A zavaros időkben azonban ezekből Ártándy Kelemen apródjai és Nadányi Pál négy darvat elvittek. A törökök meg Szolnok megszállása alkalmával hat darvat ragadtak el.«¹⁴

Püspökladány, Madaras címeréül a darut választotta.

A darvakat megszelídítve a háznál nevelték, még pedig a rétben elfogott darufiókákból. Aki tudja, hogy milyen bajos darura vadászni, az könnyen elképzelheti, milyen nehéz lehetett annak megközelíthetetlen költőhelyéhez hozzáférközni. De a rétes emberekben, különösen pedig a darvászokban, pákászokban, madarászokban ördögi ügyesség lakozott. Ki lopták volna ezek a tojást még a szarka alól is úgy, hogy az nem vette volna észre!

De kellett is a darutoll, nem úgy, mint máma!
A rétes emberek nem győzlek eleget gyűjteni.

Tudjuk, — hiszen még sokan láttuk — hogy valamirevaló legény darutoll nélkül a lábát sem tette ki a kapun. Ha az ember a vásárban járt, ott látta ögyelegni a darvászt, kalapja körül 20—30 darutoll lengedezett, kezében egy kis lapickát szorongatott, mely szintén tele volt tűzködve különbnél különb darutollal. A legények azt sem tudták, melyiket válasszák! Egyik szebb volt, mint a másik! Mégis inkább a gyengébb szárú, ringósabb, fehér, göndör, baloldalas volt a darutollak netovábbja, de gazdája akadt a többinek is. Nem szánhatta rá mindenki egy-két köből búza árát egy szál tollra!

Hetyke legények két darutollat is viseltek össze-téve, még pedig egy jobb és egy baloldalit. Cseléd embernek azonban darutoll nem dukált. Az ő ékesége legfeljebb a kakastoll lehetett. Hogy is mondja csak a nóta?

*»Mán én többet, mán én többet
Kocsis legíny nem leszek!
Kalapomho, kalapomho
Kakastollat nem teszek.«*

Ugyancsak serénykedni kellett a darvászoknak, pákászoknak, hogy a »kereslet«-nek megfeleljenek.

Régente jóraivaló úri házaknál háziállat volt a daru. Ki ne emlékeznék még a karczagi Nagy Takarékné udvarán levő szelíd daru falkára? Egyik csipésének helye még most is látszik a kezemen!

Most már daru, darutoll csak az öregek s a

I. kép.

Pásztorlüz.

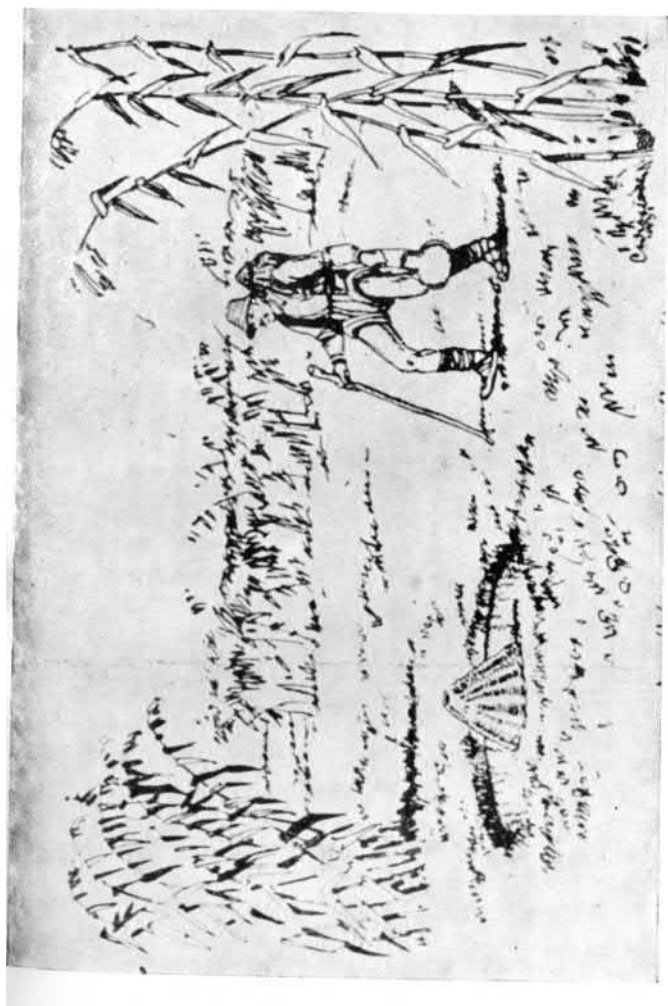

Küszteletem a farkasokkal.

III. kép.

Szilaj esikós a hófergetegben.

A estkász megnézi a estkvarsádl.

meglett korúak emlékezetében él. A mai ifjabb nemzedék már a hangját sem ismeri meg, mikor ősszel a feje felett elvonul!

Arra meg már tán az öregek sem emlékeznek, hogy szelíd hattyúkat is tartottak nagyapáink!

Bajom címerében most is ott van a hattyú.

A karczagi rétek egyikét ma is »Hattyús«-nak hívják. Valaha itt volt ebben a rétből a hattyúk tanháza. Ették-e a húsát őseink, vagy nem, erre nem tudok feleletet adni, de azt tudom, hogy a gyönyörű fehér pilléjéből készült párna a leányálmok netovábbja volt.

1763-ban »Csepcsényi János uram a türkevi tanácsnál panaszképpen említette, hogy Nagy János uram István nevű fia a Bodó István kertjénél levő gödörben találtatott hattyúkat egyik gödörből a másikba kergette, lóháton lévén.«¹⁵

Ezeket is a rétes emberek szedték össze tavasszal, míg kicsinyek voltak, s a gazdasszonyok úgy nevelték, mint a ludakat.

Rétjeinknek a hattyúk után legnagyobb vízi madara a gödény, vagy ahogy őseink nevezték: batonya vagy botona volt.

Azért hívták egyik legnagyobb rétünket Batonyásnak, mert hajdanában ez volt a batonyák, vagy gödények kedvelt tartózkodási helye. Úgy látszik azonban, hogy a Sárrétet szerethették ezek a különös nagytokájú lomha madarak, mert egyebütt is voltak Batonyás rétek, így például Szeghalmon, Bajomban. Szerép és Ladány között. Ez utóbbi 1797-ben villongás tárgya volt a szerepiek és ladányiak között. A szerepiek azt állították róla, hogy Nagy-Gödényes a neve, a bajomiak pedig, hogy Batonyás. Ha tudták

volna, hogy ez a két név azonos jelentésű, nem kellett volna annyi tintát elfogyasztani és annyi tanút kihallgatni!¹⁰

A gödényt szép fehér tollúért vadászták, nagy csőréből meg a szilaj pásztorok csináltak kis kása kavaró kanalat. Kisebb kanálnak a kanalas gém csőre is megtette.

Vadlúd, vadkacsa, karakaton, gém, kócsag, meg mindenféle apróbb vízimadár annyi volt, hogy sok volna még a fajtáját is elsorolni!

Nem hiába fordult II. József császár menagériája 1786-ban a kun városokhoz, hogy a császári állatkert számára küldjenek »mindenféle nagyságú és külömb-külobmféle színű vadkacsákat, bűvárokat, fejtér gójákat, darvakat, túzokokat, vadludakat, lilliket, mindenféle gémekeket, kivéven a hamuszínű közönséges gémet, gödényeket, karakatonákat, vízibikákat, szajkókat és más egyéb különös szárvas és négylábú állatokat.« Tudták, hogy honnan kérjenek!¹⁷

Rétes embereink már jókor tavasszal bújták a réteket. Hajószámra hordták a tojást haza. A néphit azt tartja, hogy a Zádor híd építésénél a meszet mádartojással oltották, hogy annál erősebben kössön. Az igaz, hogy meg is kötötte! A Zádor folyónak medrét behordta már az eke, de a híd még mindig áll!

A rétes emberek az apró vadkacsákat, libákat is rakásra gyűjtötték, és eladogatták a gazdasszonyoknak. Ezek a kis vadak szépen felnevelkedtek, meg is szelídültek. De őszre kelvén, ha nem vigyáztak rajok, s el nem vágták a szárnyaikat, úgy elrepültek melegebb hazába, hogy híriüket sem hallotta többé a gazdasszony!

A nagyobb vadak közül az őzet, farkast, rókát,

vaddisznót, hódót, a kisebbek közül a vidrát, nyércet, borzot, tekenős békát, vadmacskát, görényt említhetjük. Az apróbb állatoknak — mint a hölgy, vízi poc, gözű, cickány, vicsog, vízi patkány, — szeri-száma nem volt. Ma már úgy kivesztek, hogy hírmondójuk sem maradt!

Hát még a teméntelen sok hal! Még a nevüket se tudnám elő számlálni!

Á rét leghasznosabb növénye a nád volt, mely a sekélyebb vizekben, fertőkben, erekben nőtt.

A bajomi Batonyás réten olyan nádak termettek, hogy ha nem egy szavahihető református pap állítaná, még magam se hinném el. Azt írja 1827-ben a bajomi pap: »Bámulatraméltó vastag nádak teremnek itten, úgy, hogy ha távolról néz is az ember a rétre, mint egy magas laponyag a sík réten, úgy emelkedik fel a többi nádak felett. Hossza vagy magassága a három ölet is kiüti, vastagsága egy jó hüvelyknyi. Ez nem fedőléknek való, hanem ezt úgy használják mégis, hogy a szegényebb sorsú emberek hármat-négyet ezekből gyékénnyel öszve kötvén, szőlőkarók gyanánt három esztendeig is szőlőjüket igen csinosan felkarózzák vele.«¹⁸

A nádnak csak a legjavát vágták le, a többi ott veszett a lábán.

A nád mindenre jó volt. A házat náddal fedték, sőt sokszor a fal is nádból készült, mert azt az árvíz nem mosta el. Kerítést meg másból nem is csináltak!

Mint tüzelőanyag annyira általános volt, mint máma a szalma.

1789-ben 76 ezer kéve nádat takarítottak be a karczagi határról, mely a réteken így oszlott meg; Kara János 1000, Hattyús 3000, Magyarka 400, Ha-

las 3000, Karga 3000, Balonás és Földégés 23.600 Kunlapos 15.000, Apavára, Érbuga 22.000, Berecz-íenék 1000, Disznórét 3000 kéve.¹⁹ A hegyesbori pusztát nem is számítottam! A gyékény is nagyra becsült terménye volt a rétnak. Egy részét messze földre elvitték a bodnárok, másrészből kosarat kötöttek. Bőndője pedig embernek, állatnak egyformán táplálékul szolgált.

Mindezt a felbecsülhetetlen kincset, amit a rét önkényt adott, a rétes emberek takarították be.

Ideje, már hogy rátérjek, kik is voltak hát a rétes emberek vagy reteszek?

A rétes emberek halászó, vadászó honfoglaló őseink utódai voltak, akik a Sárréten, tehát annak a Kunságba átnyúló részében is mint halász, csikász, rákász, pákász, vadász, darvász, solymász, békász, méhész és piócaszedő »élelmeskedtek«. Nem voltak ezek kizárólag egy foglalkozás üzöi, egyik a másik mesterségébe belekontárkodott, de azért békésen megfértek egymással a lápon, sőt ha kellett, egymásnak segítséget nyújtottak.

Vármegyés helyeken földesúr alá nem tartoztak. Jobbágyi szolgálatot nem teljesítettek, épúgy, mint a pásztorok. Ősi soron szabad emberek voltak.

Kun területen közszolgálatot nem teljesítettek; ha csak erőszakkal nem kényszerítették őket, nem is adóztak.

Ilyenformán lévén a dolog a rétes embernek nem nagy becsülete volt sem a vármegyés helyeken sem a kun fölelön.

Nem függetleníthették magukat az emberi társadalomtól, mint a szilaj pásztorok, de mégis csak akkor érezték jól magukat, ha templomi harangszó

helyeit a bölömbika szavát hallgathatták, ha szekér-út helyett a hajócsapáson haladhattak.

Tenyerüket kapa, kasza sohasem törte. Inkább éhen haltak volna, mintsem paraszti munkára adják a fejüket. A parasztot lenézték, Igaz, hogy az is őket.

A szabad természet szabad gyermekei voltak.

A rétes emberek nem voltak annyira sem helyhez kötve, mint a szilaj pásztorok. A Sárrét területén 30—40 község osztozott. Ha az egyik községben ki-
rítottak rájuk valamit, felszedték a betyárbútort s egy faluval odább állottak. Aki pedig szított valamelyik faluhoz, az mindig a szomszédba járt »élelmeskedni«.

1766-ban a »túrkevei tanács előtt ványai szomszéd uraimék levelek olvastatván a földjökön pákászó korhelyek eránt, meghatározottatott, minthogy különben is dologkerülők, ha megkapattathatnak, ami rajtok esik, magoknak tulajdonítsák. Azért is a pákászok, csikászok, solymászok citáltassanak, hogy oly szabadjában a helység örökös és árendás földjein való hasznót minden fizetés nélkül ne használják, a foggott haszonrúl pedig számot adjanak.«²⁰

A révészeket meg eskü alatt kötelezték arra, hogy a pákászokat vadászokat üldözzék.

Bármilyen kevésre becsülte is a tanács a pákászó korhelyeket, mégis szüksége volt rájuk.

Régi úri házaink asztaláról, ha nagy kanállal ettek, nem igen hiányzott a tekenős béka. Ha tehát bíró uram, vagy valamely deputátusok a város ügyében Budán vagy egyebütt fáradoztak, nem mulasztották el egynéhány tekenős békával kedveskedni. Néha egy szekérre valót elosztogattak, csak hogy simábban és gyorsabban menjen az ügy, s amint a példa mutatja a békák megszerezték az ügy iránti

jóindulatot. A békákat pedig a pákászok békászattal foglalkozó felekezete teremtette elő a réten. Nem olyan könnyű volt ezeket fogni! Szilágyi nagy tiszteletű úr azt írja róla: »A tekenős békáról méltó a megjegyzésre, hogy ez a szárazon egy tehetetlen lomha állat, a lakó vizében pedig nincs nálla virgoncabb. Haláztatját próbáltam, veszekedtünk vele tovább egy óránál, mint már úgy is fogollyal, míg a vérszől kezünkre tudtuk keríteni.«

Azt is tudjuk, hogy régi nemes, nemzeti és vitézlő uraink süvegének a kócsagtoll volt az ékessége, melynek talán még nagyobb jó hatása volt a város ügyeire, mint a tekenős békának. Pedig ez semmivel sem vigyázatlanabb madár, mint a daru! Ezt épp olyan nehéz volt elejteni, mint amaszt. A tanács tehát szemet hunyt a darvász bűneire, esetleg némi jóindulatot is helyezett kilátásba a jövőre nézve, s olyan kócsagförgőt kapott a mondott időre, amilyen csak kellett!

Különben nem lett volna szabad a kócsagtollat eladni a városon kívül senkinek, de mit törődött ezzel a pákász! Oda vitte, ahol megfizették! Laboncz Jánost 1790-ben megintik, mert »kócsagtollat bátorkodott vakmerően az parantsolat ellen más külföldinek kiadni, noha a város számára is megvételne.« Na hiszen! Csak az kellett volna szegény Laboncz Jánosnak! Évtizedes restanciái fejében úgy elvette volna tőle a nemzeti tanács, hogy csak úgy koppant volna a szeme!

A réteket a szilaj pásztorokon és rétes embereken kívül senki sem járta. Járatlan ember, ha bebátorkodott, az aligha tette még egyszer szárazföldre a lábát!

Halárjáró hivatalos egyének, úri vadászok, nád-vágó paraszt emberek csak a rétes emberek vezetése mellett mehettek be a rétbé.

A pákások és egyéb rétséges munkával foglalkozó emberek rendszeren hat hétig laktak egy helyben. Ez alatt annyira kiélték a környéket, hogy odább kellett húzódni ok. Kunyhóikat rendszeren valamely szárazulaton állították fel, de ha ilyet nem találtak, az ingó lápon is ellaktak. Sőt Bodnár István 67 esztendőös karczagi csikász 1806-ban így vall: »hét hétig csikásztam a Fektón, kunyhónk volt a kotú tetején az tó szélin.«²¹

A mai ember már a kotút sem ismeri. Ma a rét helyén levő barnásfekete, növényi korhadványból lett laza talajt nevezik így. Mintha a csontvázról állítanak, hogy az ember!

A kotúk hajdanába zsombokok voltak. Hát a zsombokok mik voltak? Hallgassatok ide, megmondom!

A láp felszíne sokféle volt.

Ahol síkvíz borította, azt a helyet tónak, tisztának nevezték. Ahol marhacsapás törte le a növényzetet s a helyet sík víz lepte el, az volt a róna. A lápi szigeteket rónák kötötték össze egymással.

Néhol tisztavízű erek állottak az emberek útjába, oda lefektetett nádkévékből bürüt vagy bürhídat raktak. A jól gúzsolt bürhídon a náddal, szénával meg rakott szekér, sőt a ménes, gulya is átkélt.

Másik karczagi pákász 1810-ben úgy vall, hogy »azon nagy tiszta, melyről vallásában emlékezet vagyok, a Fektó, mely akkor időben egészen tiszta volt, de már a kalakány egészen beborította. Amely vakrónáról a Fektó szomszédságában emlékezik a tanú

azokon marhákat által jönni sohasem tapasztalt, sőt már most éppen járhatatlanok. De a bajomiak által kitisztított rónán és ahhoz közel levő két vak rónán, ámbár marhákat által járni nem látott is, a jelekből, melyeket ott látott, bizonyos, hogy azokon a helyeken marha által járás volt.«²²

A csillogó víztükrű rónát tehát, ha hosszabb ideig nem járta a marha, a nád, sás, kolokány, kotú felverte, s ez által »megvakult«. A folytonos használatban levő róna pedig idővel folyásnak indult, s kimélyült.

A láp a víz színén úszó, gyökerével, korhadt szárával összefonódott növényzetből állott, s évről-évre vastagodott. Az alatta lappangó víz mélysége 1—3 méter között váltakozott. Száraz időben a láp alá szállott, esők évadán felemelkedett.

Megtörtént az is, hogy tartós szárazság idején egészen megfeneklett s a földhöz ragadt úgyannyira, hogy a következő áradás sem bírta többé felemelni. Az ilyen láp meghalt, a víz eltemette s fölötte, a víz tetején ismét új élet támadt, új láp kezdődött.

A lápon nemcsak sás, gyékény, kolokány s egyéb apró növény vert tanyát, hanem néha még fűz és rekettyebokrok is. Ha aztán egy nagy szélvihar jött, a lápot elszakította, s az a sík vízen úgy úszott, mint egy hajó. A rajta levő bokrok vitorla gyanánt szolgáltak, Ezek voltak az úszó lápok, vagy úszó szigetek.

A lápokon veszedelmes volt járni, Ahol vékony volt, ott könnyen sülyedt, s a vigyázatlan utast egy pillanat alatt elnyelte az alatta levő szennyes víz, Ezért híviák ezeket ingó lápoknak. Szólló csömöszlőhöz hasonló 8—4 ágú tapogató bottal jártak rajta a rétes

emberek, lépkedni mégolyan óvatosan lépkedtek, mint a vakok.

A lápokon, ingoványokon való járást »lábadozás«-nak nevezték.

A növényzet azonban nemcsak buraként helyezkedett el a víz tetején, hanem oszlopalakban is emelkedett ki a víz fenekéről, ezek az oszlopok voltak a zombokok vagy kotúk. A kotúk is elhalt és élő növényi alkotórészekből állottak, de csak a tetejük volt zöld. Áradáskor a felső részük állott ki a vízből, nagy szárazság idején azonban néha járni is lehetett közöttük. A sáskotúk 2 méter magasra megnőttek, a nádkotúk vagy üstökök még magasabbra is. Mintegy félőlnyi távolságban, katonás rendben állottak egymás mellett.

A kotúk között marha nem járhatott.

Egyik szilaj pásztor 1801-ben a Berettyóról azt vallja, hogy »Nehéz, vagy sokszor lehetetlen volna ezen Berettyó vizén marháját által hajtani, mert kivált annakelőtte való időben ezen Berettyó vizének két partján olyan kotúk voltak, hogy az ember felnyújtott kezekkel sem érte volna tetejét.«

Mikor a tatárok 1693-ban Bucsát elpusztították, a hidat a szerepiek széthányták, hogy a Berettyón keresztül ne mehessenek. A hidat a nép emlékezete szerint Petneházy és Nadányi nevű urak építették s »az útnak egyenessége mia a sót Kevi felé arra hordották.«²³

Mikor száz év múlva Kelemen úr a nádat és kotút megégette, a híd culápjai akkor tűntek ismételő.

A kotúk között ember csak emberöltős aszály idején járhatott, máskor az időjáráshoz képest hí-

gabb vagy sűrűbb latyak töltötte ki a kotúk közeit, mely az embert is elnyelte volna.

A kotúk tetején veszedelmes volt a járás. Szilágyi nagy tiszteletű úr 1811 évi száraz télen gyalog ment át Bajomból Gyarmatra a réten keresztül. »Mefogadtunk — úgymond — egy rétes, vagy amint szokták nevezni az ollyast, pákász embert vezérül, másnap reggel el is indultunk és estvére érénk Gyarmatra. Ezen ugyan csudálkozhatna valaki, hogy egy nap, bár téli időben minden tévelgés, tsavargás nélkül egyenesen csak egy mérföldet tudánk haladni. A következő dolgok világosítják az egész utazást: Eleinte bátran lépegettünk egyik sombok hátáról a másikra, mert a közei közt levő víz befagyott, de mikor a mélyebbre jutottunk, minden lépésünket figyelmessé tette annak látása, hogy a kemény téli időben is híg vizek vágynak a sombokok közei között. Még annyival rémítőbb lett egyik sombokról a másikra való lépésünk, mikor nádszálakkal kezdünk méregetni a híg víz mélységét. Itt egy ölnyi, majd mélyebb, sőt még a fenekét sem éri nádszálunk! Borzadással egész vízi pokolnak képzelte velünk azon helyet, hol csak a csíkok laknak a nékiek rendeltetett országokban!«²⁴

Azonban csak az öreg zsombokok bírták meg az embert, a fiatalabb ja tüstént megingott s eldőlt, ha valaki megállott rajta, s az illetőt menten elnyelte a szennyes víz és pocsolya. Hiába kapaszkodott a szomszédos álló zsombokokba, azokat is magával rántotta!

Az ilyen fiatalabb kotús réteken csak szaladva, zsombokról-zsombokra ugrálva lehetett átkelni. Aki a futástól elfúladvá kissé pihenni megállott, az rögtön

belebukott a latyakba, s nagyon könnyen a piócák, rákok s férgek tápláléka lett.

A kotúkon való járást a pákászok is állandóan »bogdácsolás«-nak nevezik. Úgy látszik, hogy még ők sem tudtak a szerfölött ingó zombokokon biztosan haladni.

Perge Sámuel karczagi pákász 1772. évi vallomása szerint »csikászással és egyéb réti munkákkal táplálta magát. A Berettyó folyásán túl és innend fekvő réteken eleget bogdácsolt életiben.« A vén 78 esztendőes Egri János nádányi magyar pedig, aki »bokázással, halászattal és csikászattal szokta élelmét keresni, s nemcsak a nappalt, de sok éjczakáját is szomszéd határban fennálló gunyhójában töltötte: a bucsai pusztához tartozandó réteket és szigeteket elégszer föl s alá bogdácsolta.«²⁵

A rét szigetei részint keménytalajú »élőföldek« vagy ormágyok, vagy tőzeggel borított lápszigetek voltak. Felületük a víz áradásához képest nagyobbodott, vagy kisebbedett, néha el is tűnt.

Tavasza kelve a lábán maradt telleges, hitvány nádat meggyújtották, hogy gyékény jöjjön a helyébe. Száraz időben a tűz gyorsan terjedt. Néha bevette magát a kotúba, tőzegbe, s mint láthatatlan, emésztő tűz sokáig égett. Ha nem vette észre az ember és ráment, beszakadt alatta a felső keményebb réteg, s a zsarátnokba zuhant, ahonnan alig volt szabadulás.

Néha azonban nyáron, ősszel vigyázatlanságból, egy-egy kellőképpen el nem oltott pásztortűztől, sőt olykor magától is kigyulladt a láp és a futó tűz félelmetes gyorsasággal terjedt, ilyenkor a rétből tányázó nyáját, embert tűzhalál fenyegette.

De a szilaj pásztor, rétes ember nem veszítette el a fejét!

Rögtön meggyújtotta maga előtt a rétet, s mi-helyt előtte akkora terület hamvadt el, hogy beállhatott, vagy jószágait behajthatta, a tüzet egy darabon szétverte s az így támadt kapun át elfoglalta a leperzselt területet. A maga gyújtotta tűz kifelé terjedt, a rét tüze meg befelé s valahol találkozott, de őt és nyáját így nem szoríthatta össze a rét tüze. Vagyis a tüzet tűzzel oltotta!

Rétes ember azonban szándékosan sohasem gyújtogatta a rétet.

A réten a jószágot rendszeren síkvízen itatták, de aszály idején sírkutakat ástak a folyások medrében, így a Berettyó fenekén is sírkút volt. Ezen gödrök olyanok voltak, hogy a jószágot le lehetett belé hajtani s ha teleitta magát, a másik oldalon feljött.

Az ingoványokon lápmetszővel léket vágtak s kész volt a lápikút.

A rétből erdők is voltak. Borz pusztának a régi neve Ritka Boz, a rajta volt bodza fákról. Akkora bodzák nőttek ezen a szigeten, hogy épületfának vágták és hordták. Azonkívül varjútövis, rekettye, fűz, szilfa is nőtt a rétből. A Töviskés sziget varjútövises erdő volt. »A Kárászostól nem messze a Zódony felé egy nagy magas fűzfa állott, mely mintegy cél és az ott járó emberek vezérfájának tartott.« E fűzfa tájékról azt állították az öregek, hogy a török világban itt volt a Nadányi család méhes kertje. Különben a Karajános szigeteken is voltak ilyen hatalmas fűzfák.

A rétes embereket azonban inkább a rekettye és a vesszős fűz érdekelte. Ezekből kapukat, méhkasokat,

csíkvársákat fonlak, azonkívül korcvesszőnek szedlek. A vesszőszedés azonban tiltott dolog volt és lopva cselekedték.

A nádat télen vágják. »Két ember együtt dolgozván alkalmas téli időben, egyik az ő mesterségesen készült nádvágó tolokájával a jég hátán kéve számra tolja rakásra a nádat és iparkodjon a másik utánna, hogy kévékbe öszve kötözhesse s ketten legalább is 200 jó kéve nádat rakásra tesznek estvére, mely rendszerént 4 szekérre való és egy szekérért, ha Debreczenbe viszik 50 s 60 garast megkaphatnak« — mondja Szilágyi uram 1827-ben. Boldog idők!!!

A régi Sárrét vizeiben nyüzsgött a hal. A halászok kevés munkával is sokat fogtak.

A halat — mint ahogy álló vagy csendes vizekben szokták — vésszel, vagy más néven rekesszel fogták.

A mai kor gyermeke már azt sem tudja, miféle szerszám az a vész? Talán olyasvalami, ami vést hoz a halra?

Az bizony!

A vész leírhatatlanul fortélyos nádfalazat volt a vízben, mely arra szolgált, hogy egy útvesztőbe, a vészfejbe terelje a halat, ahonnan ne legyen szabadulása. A vészfejből aztán a halász egy kanálszerű merítőhálóval kikanalazta őket.

A halnak meg van a maga rendes járása. Ezt jól tudták régi halászaink is és a vést a halak útjába állították fel.

A jó vészhelyért jó árendát adtak a városoknak.

A karczagi réteken régi jó vészek voltak a Pene vésze a Karajános szigetektől délre, a mai Pene szigetnél, a tolvajosi vész Bengecseg tájékán, a Kun-tiszta

vésze ugyancsak a tájt; azonkívül jó vészek állottak Apavára körül, s a Hortobágy torkolatánál a Villogónál. Ezek 200—300 ölnyi szélességben elállották a halak útját. Kisebb vészek a határban egyebütt nagy számmal voltak. Az Apa tavától keletre a Szilas szigetnél csíkvész állott.

A keviék vészei, a Pocos torokban. Borztól az Ordó hegyig, a Tereh halomtól a Boroszló torokig, a Kenderesszigetnél, a Kiritón, a Dobhalmon alól a Varasértorkon fejül, a Szalmarévnél, a Berettyó vízimalmánál állottak.

Egy közepes vészhez 35 kéve nádat használtak fel. A vész fejét és terelő lészáit karók tartották.

A vést vagy rekeszt tavasszal rakták le, mikor a hal ívott és nyárig használták. Voltak azonban nyári vészek is. A rekesz egy év alatt tönkre ment, úgy hogy tavasszal újat kellett lerakni.

A vésszel való halászat nagyon kényelmes volt. csak annyiból állott, hogy a halász naponta kikana-lazta a halakat a vészfejből. Ezzel az egyszerű mun-kával holmi frissebb ember gyakran megelőzte a ha-lászt s e miatt sokszor panaszt emeltek a tanácsnál. Sőt volt rá esett, hogy a kutya is rákapott a vészben lévő halra és megpocsékolta, mire a halász kijött.

Másik fontos halászszer szám volt a gyalom. Így nevezték eleink a 70—100 méter hosszú, közepén zsákkal ellátott kerítő hálót. A gyalmot 6—8 ember kezelte, kiknek társaságát halászbokornak nevezték.

Másik hálójok az őrháló volt. Ezzel átaltették a vizet és belekergették a halat.

A halászbokroknak vészük is volt. A vésszel fo-gott hálnak fele, a hálóval fogottnak harmada illetve a várost. Apró halból semmit sem adtak. A bokor

két legmegbízhatóbb emberét foglalkozása szerint hal- vagy csíkbírónak, dékánnak nevezte ki a tanács és feleskette. Ezek osztották aztán szét a zsákmányt. A fogott halat vagy nyomban eladták, vagy felhasználták és megszáritották, vagy a folyó vizek partján levő jégvermekbe rakták. A városnak egy-egy fogásból 2 szekérenyi hal is jutott.

A halászok nem voltak olyan társadalomból származó emberek, mint a pákász és társai. Sőt sok bokr egyenesen redemptus emberekből állott. Az adót híven letették. Nem is volt velük a városnak semmi baja.

Annál többet veszekedtek azonban a bokrok egymással! Különösen a hazafiak a külföldiekkel. Így különböztették meg ugyanis a helybelit a szomszéd községbelitől.

A lápon a község határát legfeljebb gyanítani lehetett, de hogy hol húzódik, biztosan senki sem tudta. A vész vagy őrháló lerakásnál meg inkább a hal járásával törődtek, mint a határ pontos megállapításával. Gyakran megtörtént tehát, hogy egymás vizeit elrekesztették.

Ebből nagy versengések lettek. Egymás vészét elvágták, őrhálóját összeszaggatták. A városok alig tudtak közöttük igazságot tenni.

A halászok csíkot is fogtak, hisz a csík is betévedt a vészbe, de a csikaszt igazi mesterei mégis csak a csíkászok voltak! Ők tudták a láp csíktermő helyeit, az odaváló Utat és a rajta való lábadozást! Különben mindegyik pákász született csíkász is volt!

A rét fénykorában csak úgy ontotta a csíkot!

Nem kellett annak tiszta víz! Megélt az a pocsolóban, sőt a sárban is!

Szívesen tanyáztak az ingólápok alatt levő ombolyos vízben, a fotúk közti latyakban, s az ingovány egyéb kátyúiban, »hol csak a csíkok laknak a nékiek rendeltetett országokban és ők az ilyen helyeken nagy bőséggel fogattatnak téli időn, mikor árvíz el nem borítja a rétet és ő érettek a Palótzok Eger tájékáról eljövén, az itt levő tsíkászoknak pénzt adnak és magok is jó nyereséget kapnak, mint szintén akik Debreczenbe takarítják,« — mondja Szilágyi uram.

Jó csíkászó helyek voltak Karczagon az Üllőben, a Csikeriben, a Disznófenékben, a Szilas szigetnél, az Apatavánál; beljebb pedig a Berettyó környékén, a Fektó elején és a Nagy-képbén.

A csíkot fűzvevesszőből font nagy öblös csíkvarsával fogták. Ez valami hegyes kosárhoz hasonlított, melybe egy töcsérszerű vörscök szolgált. A lápon kutat metszettek s a lyukba dugták vörscökével lefelé a csíkvarsát. A láp alatt élő csík mihelyt észrevette, hogy friss levegőhöz juthat, a vörscök tölcserén felbujt a varsába és — fogva volt!

A varsák tartalmát aztán olyan csíkvermekbe öntöttek, ahonnan nem menekülhettek s időről-időre a vermekből hazahordták.

A csikaszától főleg télen gyakorolták.

Karczagon 1754-ben a tanács Kádár Mihály, Kovács György és Kínzó Mihály madarasi atyafiaknak az Üllőben tizennégy kassal megengedte a csikaszától, de, hogy a dézma beadásával tsalárdság ne tapasztalássék! A dézma pedig íészen in natura a csíkoknak harmadrésze.«²⁶

Túrkeviden 1761-ben »csík bírónak hitének letételével rendeltetett Nagy Mihály uram, kinek köte-

lessége lészen minden héten a csikászokat eljárni és bíró uramnak, amit talál, referálni.«

Bár sok csíkot elsikkaszthattak a »tsalárd tsikászok,« mégis jócskán jutott a nemes városnak is!

Varga János és Kis István kisújszállási csikászok a Szöllős- és Füzes-ér csík árendájában 1773-ban tizenegy akó csíkot szállítottak be Kevi városának!

Gyermekkoromban csíkot még hoztak a csikászok a karczagi piacra, s most is előttem van, mikor anyám a visító csíkot nyakazta. Káposztával megfőzve nagyszerű kun eledel volt! Gyermekeink meg már a csíkot nem is ösmerik!

Rákokat is bőségben termett a Sárrétje!

Bakonszeg község címerében most is ott van a két rák.

A rákot rothadt húson vagy májon fogták, de az ügyes rákász pusztá kézzel hányta ki a part alól a gyökerek közül.

A rákot is, mint a tekenős békát, az úri közönség fogyasztotta. Rendesen a békászok teremtették elő a város rendelkezésére.

Gyarmat 1792-ben Almási Pálnak Cséfa árendájában 800 forintot és 100 pár tekenős békát szállított be Törökszentmiklósrá.²⁷ A karczagi templom építésében elkövetett szabálytalanságot pedig előljáró uraimék Bécsben 1743-ban egy szekér tekenős békával igazították helyre!

A piócaszedőkről még nem is beszéltem!

Amire fűben-fában nem termett orvosság, azt hajdan már csak a nadály hozhatta helyre! Minden ablakban ott állott a nadályos üveg, gyanús tisztaságú vizében 10—12 nadály nyújtózkodott. A piócákat nadályos emberek, vagy pákászok fogdosták a rét om-

bolyos vizében, sőt fogni sem kellett, ő fogta az embert! Szükség is volt a piócákra, mert eleink bőségesen táplálkoztak, hússal ették a húst. A vérmességből eredő gutaütés elhárítására csak az érvágás, pióca volt az orvosság!

Eleink 150 évvel ezelőtt még nem ismerték a cukrot, e helyett édesítésre mézet használtak. A kávé meg a teát sem tudták akkor, hogy mi fán terem, ezek helyett akkortáiban mézes bor járta. A mézesbort, ha borssal, fahéjjal, szegfűszeggel, de főleg jó erős paprikával összefőzték és bekebelezték, még a harmadnapos hidegleléstől is rögtön kigyógyultak, pedig ez a csúnya nyavalya a rét fénykorában otthon volt minden házban. A méz tehát orvosság volt.

A méneket őseink a rétből tartották, melynek ezerféle virága tavasztól késő őszig, jó legelője volt a méneknek. Nem gondolt azzal senki sem. Ahogy a gazda kivitte tavasszal valamely porongra; azonmód találta meg ősszel, azzal a különbséggel, hogy a kas telistele volt mézzel. Még a raj is magától megtalálta az üres kast. Sőt ott is teleltek a méhek évről évre. A Nadányiak méhkelence hajdanában a Kárászostul nem messze Zódony tájékán volt, a kevék pedig a Pocos érben tartották méheiket. Voltak olyan rétes emberek, akik méheikkel állandóan künn laktak a rétből, ezek 50—100 méhcsaládot is tartottak.

A darvászokon kívül a solymászok is foglalkoztak madarászattal.

A solymászat hajdanában nagyon elterjedt vadászási mód volt. A megszelídített sólyom, ölyű vagy ráró még a vadlúdra is lecsapott és gazdája kezére játszott, az apróbb vízi madarakkal meg még köny-

nyebben báni el. A Sárréten a rétes emberek még száz esztendővel ezelőtt is vadásztak sólyommal.

A madarászok inkább hurokkal, törrel dolgoztak.

A pákászok a madarászás minden nemében mesterek voltak. Egyik rendkívüli agyafúrtságra valló vadász-halász fogásukat Szilágyi János uram 1827-ben imígyen adja elő:

»Mecölöpölik láboknál fogva a sasfiakat fészekbe, hogy el ne repülhessenek. Az anyjok pedig nappal vad madarakat, éjjel pedig halakat annyit hord tápláltatásokra, hogy emészteni nem győzik fiai, de reggelre már ott vannak a pákászok és a szép potykákat, nagy csukákat elragadozzák előlük. A fiak sipítnak, az anyjok pedig még inkább hordja nekik az enivalókat, de mindazokat a lesi pákászok emészti meg.«

A pákászok nagy előszeretettel vadásztak vidrára és nyércre is. Úgy látszik nemzetes és vitéző főtiszt uraimék ezek gereznája iránt is hajlandósággal viselkedtek, mert a városok gyakran szorongatták a pákászokat vidra és nyérc bőrökért. A család pákászok azonban inkább eladták a görögnek vagy a zsidónak, mintsem hogy beadják a tanácsnak; okulván Bornemissza János túrkevei pákász példáján, kitől két vidrát vett meg a tanács 14 máriáson, de a pénzt nem fizette ki, hanem a restanciák fejében visszatartotta.

1763-ban pedig ugyanítt »meghatározatott, hogy ennekutána, ha zsidó vagy görög vidrának megvételében itten a helységben találtatik, azonnal mind a lakos, mind a vevő a büntetést el nem kerüli, melyről most Mátyás zsidó admoneáltatott.«²⁸

Úgy látszik aztán, hogy a pákászok a következő esztendőben megemberelték magokat, mert Pé-

ter István, Bornemissza János meg a Vén Simon Mihály kevi pákászok 1765-ben kilenc nyércet vallottak be s ezekért le is rótták a lerovandókat, a tanács pedig felhatalmazta őket, hogy a többi adót nem fizető pákászok zsákmányát elvehessék.

A vidrát többnyire törrel fogták. A felállított töröket éjjel járták fel.

Hajdanában a hód is otthonos volt rétjeinkben. Ma már csak a helynevek őrzik az emlékét.

A pákászok ősszel még a gözü fészket is megásták és a szegény féreg egész nyári gözülményét elszedték. Némelyik több zsáknyi gyülevész gabonát harácsolt össze a gözüktől.

A régi pákászok lőfegyvert nem használtak, mégis töreikkel, hurkaikkal, csapdáikkal, sólymaikkal, ravaszabbnál ravaszabb csel fogásaikkal több vadat ejtettek, mint a puskások.

A XVIII. század derekán azonban már a kovás, puskák is beleszóltak a rét madárzsivájába. Seréret és puskaport a város adott a puskásoknak. Lőszer ellenében vadat kellett volna beszolgáltatni. A löszert ugyan elfogadták, de a vaddal rendszeren adósok maradtak, így aztán a nemes tanács is lassacskán felhagyott az eredménytelenül végződő löszert kiosztással.

A rétnak minden esztendőben volt egy pár izgalmas napja, a farkas kergetés. Mihelyt alkalmas idő mutatkozott, bíró uram tizedenként elvetette az egész helységet farkas kergetni. Hogy pedig sikeresebb legyen a dolog, felszólították a szomszédos városokat is és együtt kergették a farkast.

Ki lett volna itt is más az előjáró, mint a pákász! Az tudta a járást a lápon, az ismerte a farkas útját, rejtekhelyét!

Még csak a rét füvéről nem beszéltem!

A régi Sárrét csodálatos hatású gyógyfüveket termelt, melyek lelőhelyét csak a pákász tudta. Felesége vásárról-vásárra járt a füvekkel, s nem volt olyan betegség, amire azonnal ne tudott volna adni valami írat.

A fekélyfű és a vízi kender főzete minden bőrbajt gyógyított, de ez utóbbi boszorkány füstölésre is felette alkalmas volt. A csikófarkfű az orrvérzést azonnal megállította. A százlyukú fű vize gondot távolított. A pokolvarra meg semmi más nem használt, csak az ördögharapta fű!

A virádiccesal való gőzölés a bénát lábraállította, füstje meg vihart űzött! Szélütött tagok használhatókká váltak a méhfű levétől. Süketség ellen csak a fűfű használt. A gyomrot kiváltképpen erősítő ürmösborhoz való fehér ürmöt, igazít csak a pákászné árúit. A gyújtovány fű a gyújtoványhidegnek volt biztos szere.

Összetörték valakinek a csontját? A feketenádytő hamarabb összeforrasztotta, mint akármiféle doktor! Vérbe fagyasztottak valakit? Az élekhalk fű tüstént talpraállította!

Hát a kocsord, tökincs, párló, szattyú, rétizsálya, csikorgófű, drótfű, ezerjófű?! Egyik különb orvosság volt, mint a másik!

Beteg volt a pásztor gondjaira bízott jószág? Nem vitték mindjárt az állatorvoshoz! Volt a réten számukra is orvosság!

A körömfájást lőkörömfű; a mételyt mételyfű, nyeregterést, nyüvességet a farkasalma, rühöt a rühfű gyógyította.

Gebéből tüzes paripát kellett csinálni? Ott volt

a mancsifű! Halat bódítani? Ott volt a gyapjúfű gyökere, vagy a szettyin! Betyár béklyót akart nyitni? Erre teremtette az Isten a vasfüvet!

Volt a rétnek minden bajra füve. A pákász volt a patikárus, a javasasszony meg a doktor!

A réttel együtt ezek a csudálatos füvek is eltűntek! Ha itt-ott még előbúvik is némelyik, nem az már aki volt hajdan a rét fénykorában! Csudálatos ereje megcsappant, sőt el is ment. De hiába is volnának a rét gyógyító füvei, a mai nemzedék meg sem ismerné már őket. Még nevüket sem tudja!

Eltűntek a rétes emberek is, honfoglaló őseink pákász, halász-vadász felekezetének maradékai! Csak a hírükért írtam e sorokat!

3. A lőzérhalmi eset.

A Lőzér halma alatt agyonverték egy törököt, A letiport fű a mellett tanúskodik, hogy a muzulmán nem egykönnyen adta oda életét. A hullától nem messze egy véres hajítófa feküdt, mely kétséget kizárólag bizonyítja, hogy a tettet valami pásztor vitte véghez.

Megesett ez a közelmúltban is, hogy a szegény legények leszállították az utast a jó lováról és ha egy kicsit akaratoskodott, megagyabugyálták. Ép így volt ez ezelőtt kétszázötven esztendővel is. A töröknek is török voltán kívül az volt a hibája, hogy valami jóféle arab ló fickándozott alatta. Gyanútlanul poroszkált Nádudvar felé, a szolnoki Izmail bég levelét vitte volna Debrecenbe. A nemes város ismét restanciába volt valami fizetnivalóval. Izmail tépte a szakállát, mert immár a második sürgetőlevelet kapta Budáról, hogy a harácsol irgalom nélkül hajtsa be négy hét alatt, mert máskülönben olyasmit küldenek neki, a mit nem fog megköszönni.

Meg is indult, hogy személyesen szedje be a beszedendőket. Egy legényt pedig előre küldött egy levéllal, melyben a »hitetlen kutyák«-nak megígéri, hogy

százat veret mindegyik talpára, ha az adó együtt nem lesz a városházán, mire ő odaérkezik. Szólt pedig ez a levél a debreceni tanácsnak.

De hát a végzet nem így akarta. A végzet ezúttal két karczagi juhászbojtár volt. Közrekapták hamarosan a legényt és midőn az látta, hogy karikással szemben nem védekezhetik; sarkantyúba kapta lovát és el akart illanni. Vesztére belebódorgott az ingoványos rétbe. A pásztorok meg elébe kerültek, s a Lózér halmánál megcsípték. Szegény török egy darabig hadonászott handzsárával, de egy hajítófa hálántékon találta és holtan bukott le lováról.

A legények hamarosan kikutatták a gúnyáját, aztán a »szerzett« lovat szépen kivezették az útra. A magas tatár nyeret ledobták róla, jól megcsutakolták, aztán elvágattak, mint aki legjobban végezte a dolgát.

Karczagon cifra lakodalom van. A nemzetes tanácsot táncoltatják. Maga Izmail húzza a nótájukat. A nemes város akkor sem állott valami serény adózó hírében, mert külön levelet küldött neki a bég. A kun ember akkor is csak olyan volt, mint most. Nem hitte, hogy személyesen eljönne Izmail. Pedig hát úgy történt. Már Turgonyban felingerelték valami panasszal, aztán meg egy nap alatt evickélt át Karczagra a Karajánoson. Olyan volt, mint egy öntött ürge, mikor Karczagra betoppant kíséretével.

Természetesen az adó még szanaszéllyel volt. Előcítáltatta a tanácsot.

»Hol az adó kutyák?«

»Nem bírja a falu — instáljuk — fizetni.«

»Két annyit fogtok fizetni!«

»Verjétek vasba őket« — kiáltott csausainak, s «együtt legyen az adó, mire jövök Debreczenből, az utat pedig megcsináljátok Kisújszállásig akkorára, mert különben velem jöttök Szolnokra!«

Hajh! Tudták ezt már senator uraimék, hogy mit jelent! Ismerték már a Nyári Lőrinc várát.

Hogy pedig parancsának több foganatja legyen, a bég néhány törököt ott hagyott a tanács őrzésére és adó behajtására. Maga pedig elindult kíséretével Bebrecezenbe.

Dúlt-fült mérgében. Az utóbbi napok eseményei nagyon felingerelték. Még alig hagyták el a falut, midőn futárai elébe hoznak egy embert.

»Nagyhatalmú uram! Ezt a gazembert csíptük el, amint evvel a véres nyereggel jött hazafelé. A legények közül többen felismerték a Tapodoz cselebi nyergét. Kissé megpálcáztuk, de nem akar vallani.«

»Kössétek gúzsba a bitangot. Beszélj, hol vetted a nyerget?«

A szegény megkínzott ember állhatatosan megmaradt amellet, hogy az úton lelte. Hamarosan felkötötték egy nyeregbe és megindultak a tett helyére.

»Itt leltem,« nyögte az atyafi, a földre mutatva egy helyen.

Keresték, kutatták a hullát, de nem találták. Bizonyára nem halt meg, hanem valahol meghúzódott. Végre jelenti egy siheder, hogy ló nyomot talált, még pedig egyik török patkós nyom.

Mindjárt megindultak rajta, és nagy nehezen a sáron vízen eljutottak a Lőzér halomig. Itt egy fűzfa bokor mellett megtalálták szegény Tapodoz cselebit, ki már bizonyára a hurik énekét hallgatja. Már a

vad madár is kikezdte. A bég könnyezve állt meg felette.

»Legvitézebb legényeimnek egyike! így kell téged viszontlátnom? Pihenj csendesen!

Bosszút fogok érted állani! Óh ezek a keresztyén ebek kiölnek minden irgalmat szívemből!

Nyargaljon tíz ember azonnal Karczagra! Hozzátok rögtön a tanácsot!

Csakhamar megállapították, hogy a gyilkosok minden értékesebb dolgot elvettek a szerencsétlen töröktől. Izmailt az bántotta legjobban, hogy a pasa levele bitang kezekbe került.

Sátrat vertek a halmon és lestek, várták a tanácsot.

Egy csapat pedig levitte a hullát a nádas szélbe, itt találtak egy rossz ladikot, beveztek a rónába és szépen megmosták a hullát, majd belecsavarták a turbánjába és külön sátorban kiterítették.

Még meg sem érkezett a bég küldöttsége, mari is futótűzként terjedt el a híre Karczagon, hogy a határban meggyilkoltak egy törököt. Roppant riadalom lett. A tetteseket még csak nem is gyanították.

Tudták, hogy ennek a dolognak szörnyű büntetése léssen, mert amely község határában egy törököt megölnek, az a község fizeti a vérdíjat. Ami pedig egy borotvált koponya után tetemes összeg szokott lenni. S ha hozzá vesszük még azt, hogy Izmail rossz kedvében van, s most nem tréfál, tán még el is hamvasztja a falut.

De legjobban főtt a feje nemzetes Karács Péter uramnak. Mert ő volt a bíró, mindenki ő tőle várta

a megoldást. Tanácsot senki sem tudott adni, de jajgatni apraja, nagyja.

Hamarosan szekérre ült a tanács és megindult a törökök sorfala közt. A falu népe meg kísérte nagy sírás-rívás közt egész a Szöllös halomig. Biztosra vették, hogy feje híjával küldi haza a török mindegyik szenátort.

A menet lassan haladt a veszthely felé. Nagyokat zökkent olykor-olykor a szekér egy-egy kottyánóban, a lovak alig másztak az embervesztő sárban, pedig maga az onbasi biztatgatta őket egy dárdával. A nap is már lenyugvófélben volt, a róna tükre visszaverte bágyadt sugarait. Olykor-olykor egymásra pillantottak bírák uraimék, leginkább pedig bíró uramra, akin legjobban meglátszott, hogy még helyén az esze.

»Gondoltam egyet« — töri meg Karács Péter uram a csendet. Felcsillan mindnyájuknak a szeme. Ha már Péter gondol valamit, az csak jó gondolat lehet. Aztán összedugják a fejüket. Suttogva beszélnek, hogy a törökök ne hallják.

»Ki kapunk a falutól, ha ezt megtudják!«

»De a nyakunkon visszük haza a fejünket.« — mondja egy pocakos esküdt. Már közel jártak a tett helyéhez. Az egyik fertőnél bámul a város kanásza, nem tudja mire vélni, hogy hová viszik a tanácsot. Oda is kiált az egyik esküdt:

Hajtsd az Akasztó halom alá fiam a disznónyáját, mert holnap már mint bitangot hajtják be a nyáj ad at.

A kanász csak bámul. Megbolondult szenátor uram? Ki merné rá tenni a kezét az én nyájamra Szent Ágota csárdától Bucsáig? Aztán mégis enge-

delmeskedik. Eloldalog a nyáj után és tereli szép lassan.

*

»Karon száradjatok meg! Itt vagytok valahára! Oyere bíró, gyere! Hazugságnak nagy mesterei, most bújjatok ki a vád alól!« — rivalgott a bég.

Odavezetik őket a hullához.

»Ki ölte meg ezt az embert?«

»Nem tudjuk.«

»Nem tudjátok? Gúzst a kutyáknak! Majd valatok ti mindjárt ész nélkül!«

»Agyon üthetsz hatalmas uram, még sem tudjuk. Embereidtől hallottuk először. Magunk fogunk legtöbbet fáradni azon, hogy a gyilkost, kezedre adjuk!«

»Jó, hát nem akarjátok tudni! Adok egy hetet, míg Debreczenből visszajövök, s ha addig a gyilkosokat kézre nem kerítitek, viszlek benneteket Szolnokra.« A vérdíj pedig nyolcvan arany lészen s ez is együtt legyen akkorára, mert a ti határotokon ölték meg!

»Vitéz pasa! Bölcs törvényeiteknél fogva ezt nem mi fizetjük, mert követedet nem a karczagi határon ölték meg« — mondja a bíró.

»Hát hol? Hisz Szent Ágotáig tartott a határ!«

A határ a »Lőzérhalom teteje. Ettől nyugatra kezdődik a határ.«

»Hát melyik falué ez a föld, ahol a vitézem elesett?«

»Ladányi határ« — mondja a bíró.

»Rögtön üljön lóra egy ember s menjen, kérdezze meg, hogy ladányi határ-e a Lőzérhalomtól,

keletre eső föld, mert a karczagi tanács azt állítja.«

»Ti pedig, — mondja a tanácsnak — a válasz: megjöttéig itt várakoztok, jaj nektek, ha hazudtok!«

Elment a lovas. Nagy nehezen eljutott a sötét éjszakában Ladányba.

A karczagi bírák uraimék álmát — azt hiszem — senki sem irigyelné. Roppant szorongva várták a levelet. El voltak készülve rá, hogyha Ladány magáénak nem vallja a határt, akkor az egyik esküdt Nádudvarénak vallja. De bíztak a szomszédok kapzsiságában. Reggel már ki is állította a ládányi tanács a levelet, melyben pecsétjével és aláírásával bizonyítja, hogy a karczagi tanácsnak igaza van, a határ az övék.

Elképzelhetjük, hogy karczagi bírák uraimék is igen megkönnyebbültek, mikor a pasa rájuk rivalgott, hogy menjenek haza az adót behajtani, mert ő most már Ladányba megy a vérdíjért.

Ladány már másnap észrevette, hogy a karczagiak rútul beugratták. Mit volt mit tenni, savanyú ábrázattal kifizették a vérdíjat, aztán első dolguk volt, hogy a drágán szerzett határt megszállták, a gulyát, ménest, kondát ráverték és »usuálták, mint az kit ennen vérekkal szerzetek«... — mint egyik tanú mondja. De hát a karczagiak sem nyugodtak bele ebbe a dologba teljesen és első dolguk volt, amint megsejtették, hogy a török visszaérkezett Szolnokra, a ládányiak marháját mind behajtották bitangba. A ládányiak meg mentek a törökhöz panaszra, aki illő ajándékért mindig hajlandó volt igazat tenni. Ily módon többször sikerült a karczagiakat kiszorítani, de végre egy szép napon a törököt is kiszorították Szolnokról, s nem lévén, aki hátuk mögött álljon, maguk álltak ki a gyepre. Valóságos kis csaták folytak le a

peres határrésznél, egymás nyáját erőszakkal elhajtották, egymás pásztorait kölcsönösen agyonverték.

De folyt a per a törvény előtt is. Temérdek tanút kihallgattak, sokat dikcióztak, özön papírt teleírkáltak, végre is aztán a kunoknak adott igazat a törvény, mert hát a nádor volt a főbírájuk.

Így dőlt el a nagy per, mely közel nyolcvan esztendeig tartott mely egy török halálával kezdődött, de sok magyar pénzbe és vérbe került.

Régen volt. Már-már a monda ajkán is lassan-lassan elnémult e történet, csak az öreg moly ette, fakó vallatási jegyzőkönyvek szűkszavú feljegyzései őrzik tovább.

4. A futás.

Kun ember atyámfia! Mikor a vasúti állomás tornácának korlátjára könyökölve pipálgatsz és minden különösebb megindultság, sőt érdeklődés nélkül nézed az előtted elvonuló kocsisorokat, melyek egyik-másikából sáppadt, rongyos menekültek bámészkodtak ki: jutott-e már eszedbe, hogy mi lenne akkor, ha házbeli cókómóddal s apró cselédeiddel te vagonozgatnál az ország soha nem látott vidékein előre-hátra, s te nézegetnéd az ázsiai flegmájú embereket, akik csendesen legeltetik a szemüket rajtad?

Ne adja az Isten, hogy megpróbáld! De hogy több fogalmad legyen a haza pusztulásával járó tengersok szenvedésről, menekülésről, nyomorúságról, halálról, elmondom a kun föld pusztulását, amikor ükapád menekült csekély kis göncével, éhségtől elgyötört családjával, s talán épen azoknál talált meleg otthonra, akiknek ükunokái az imént vonultak el testi szemeid előtt.

Az akkori menekülésről akarok beszélni, amelyet apád, nagyapád »futás« néven emlegetett előtted, melyről nagyapád még sokat tudott mesélni, de te már elfelejtetted az öreg szavát, s csak akkor csen-

dül vissza füledbe, a »tatárjárás« és »futás« szó, ha, valamelyik telken szántás közben valami csodálatos, régiséget fordít fel az ekéd, melyet széttörsz és eldobsz, látva, hogy nem arany, s nincs benne pénz.

A Nagykunságra akkor köszöntöttek be a fekete napok, amikor 1552-ben Szolnok vára elesett és a törökök kezébe került. Akkor virradt rájuk ismét, mikor a kuruc világ után 1712-ben az utolsó bújdosásból hazakerültek. Hosszú volna ennek a 160 esztendőnek minden gyötrelmét elmesélni. Nagyon jól jellemzi a költő azt a szomorú időszakot:

*»Bújt az üldözött s felé
Kard nyúlt barlangjában,
Szertenézett, s nem lelé
Honját a hazában.«*

Mert ez a 160 esztendő kevés megszakítással majdnem teljesen bújdosásban telt el. Csak vendégek voltak az emberek saját falvaikban. Akit mint ölbeli gyermeket vitt el az anyja a futáskor, mint meglett ember került haza. Talán sohasem jött volna vissza mostoha szülőföldjére, ha egyebünnen is nem kellett volna menekülnie. Nem volt akkor maradása az embernek sehol.

A Nagykunság végromlása 1683-ban kezdődött, amikor a török Bécs alá ment, hogy azt is hatalmába kerítse. A szultáni főserghez rendelt krimi tatár khán Murád Giraj az 1683. év nyarán Debreczen alá szállt, majd a Nagykunságon keresztül vonulva, csatlakozott, a főserghez. Mikor Bécs alól visszajöttek, megint

Mezővárosy 1917.

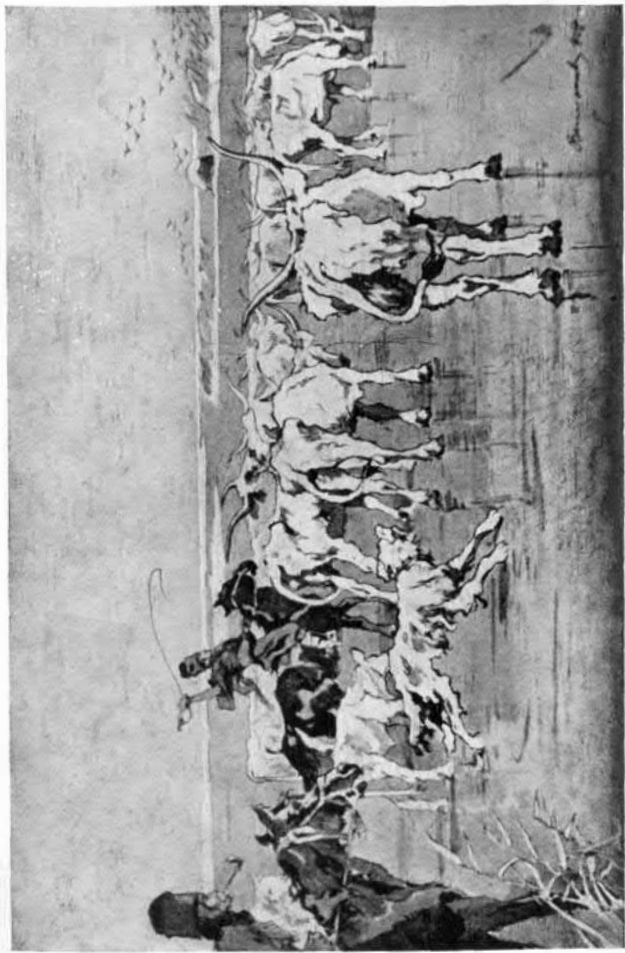
V. kép.

Csikósbojtár.

Menekülés a futótűz elől.

VI. kép

A szilaj gulyját átterelik a jégen.

VII. kép.

A gulyát dőverik a vízben.

VIII. kép.

a mi földünkön jöttek keresztül. Ebbe a két tatárjárásba belepusztult a Nagykunság.

Ekkor pusztult el Kolbász városa, a Nagykunság, vagy ahogy akkor nevezték Kolbász-szék főhelye, melyet még a XIII. században alapított Kolbász nevű kun főnemes. Egykori nagyságát a kunhegyesi határba bekebelezett kolbászi pusztán látható romjai ma is megmutatják, jóllehet az eke már sokat simított rajta.

Mikor 1732-ben valami határperben Kunhegyes tanúkat hallgat ki, a Karczagon lakó 68 éves Szabó György azt vallja, hogy ötet a kolbászi templomban; keresztelték meg. Dézsi Pál, Szabó János és Szilágyi István karczagi kunok szintén azt vallják, hogy Kolbászon születtek.³⁰

Asszonyszállás, Orgonda-Szent-Miklós, KakaL, Ködszállás, Bóesa, Magyarka, Hegyesbor, Marjalaka, Turgony, Móric, Kába, Csorba, Kápolnás, meg még számos más kun falu örökre elpusztult, lakói elszéledtek! s később a csendesebb idők beálltával csak egy részük jött ismét haza.

Karczag Ujszállás lakói a tatárok elől a rétbe; vették magokat, így nagyobb részét megmenekültek. A nagy pusztulás után ide gyülekeztek a többi elhamvadt falu lakosai is. Úgy látszik, Szentmárton, Kevi is hazaszállottak, mert a következő 1684. évben a nádorhoz folyamodnak Karczag Ujszállással együtt oltalomlevélért, amit meg is kaptak.³¹

Ez ugyan semmit sem használt a Várad vidékéről Vác felé vonuló kisebb tatár sereg ellen, mely ez év tavaszán Karczag Ujszállás városát 100 tallérig megsarcolta, sőt a Karaffa részén való katonák sarcolásainak és a dúló-fosztó latrok prédálásaival szem-

ben sem ért semmit, úgy, hogy a nyomorult nép éjszakánként szökdösni kezdett.

De még szökni sem volt szabad!

1686-ban Wéber Dániel császári hadikonimisszárius felhatalmazta a karczagiakat, hogy az elszökött lakosokat — bárhol lappanganak is — felkereshessék és erővel is hazahozhassák.³² Ez a nagy repatriálási igyekezet azért volt, mert a sok adót annak) kellett megfizetnie, a katonai beszállásolásokat, rekvirálásokat annak kellett nyögnie, aki otthon maradt, így minden otthon maradtnak érdekében állott, hogy az elmenekültek haza kerüljenek.

Négy esztendő múlva: 1690-ben Madaras, Kunhegyes még mindig puszták.

Az 1683. esztendei tatárjárást még ki sem heverték a szegény karczagiak és a »Karczagra rendelt nagykunok«, 1691-ben újabb tatárjárás híre kezdett szállongani.

»A Török és Tatár Hadak érkezéseknek híréből felette igen meg-íjjedvén, oly nagy szorongatásban és íjjedségben helyheztettek voltunk, — írja Pósalaki János debreczeni nótárius — hogy magunkat a' Pogányság prédájára kitételeiteknek lenni magunkban el tökélettük, kiki közzüllünk a' maga és hozzávalói életeknek utolsó veszedelméről gondolkozván.«

Ezúttal a tatár veszedelem Várad felől fenyegetett, honnan a tatár khán nagyobbik fia Galga szultán nyolcvanezer főből álló török és tatár sereggel indult az Alföld pusztítására. Borzasztó félelem fogta el a föld népét, mindenki menekült volna, de nem volt menekvés. Százával hamvadtak el a falvak Váradtól, Debreczentől egészen a Tiszáig.

»Dányádi János Siralmas Versei, — Mellyek Ma-

gyarország egy darab részének, kiváltképpen Debreczen vidékének, Berettyó környékének és Sárrété mellyékének a' Pogány Tatórok miatt esett romlását és el-pusztulását keservesen zokogják és az Istennek ennek utána való kegyelmes oltalmát óhajtva kívánnyák, e következő csekély Rythmusokban» — eként éneklik meg 1698-ban a rettenetes pusztítást.³³

*»Vég Gyulához jővén sok számú tatárság,
Egyben adván magát kétféle pogányság,
Jaj! nagy dúlás,
Közöttünk lőn bontság,
Ezek által szörnyű nyomorúság.«*

*»Alattomban járván, mint estvéli farkas,
Berettyó vize felé ösvények lőn tágas,
Nagy hatalmas,
Semmiben irgalmas
Hozzánk nem lőn szívek nyugodalmas*

*»Mert által költöztvén Berettyó folyásán,
Nagy rablást tevének Uj-falu határán,
Sőt e táján*

*Minden helyek pusztán
Maradának miattok, rabolván*

*Kik megfutamodtak az útban elérvén,
Kegyetlen tatárok utánnok eredvén,
Vesztegetvén*

*Elpusztíták szintén
Szegényeket az földre levervén.«*

*»Bizonyágom erre Debreczen határa,
Ki sok holt testeket keblébe fogada,*

*Kiket Galga
Szultán levágató.
Kegyetlenül, a tatár chám fia.«*

*»Sok futott szekerek széllyel oszlatának,
Ezeknek terhei prédára jutnának,
Hurczoltatnak
Őszve rontatának,
Alávalók szélnek hányatának.«*

*»Téjjel-mézzel folyó faluink, s városaink,
Gyenge szép ifjakkal rakodott helyeink,
Szép utcáink
Minden gazdaságunk
Elpusztítok templomaink s házaink.«*

*»De ami siralmast, keserves rabságra
Gyermekeink s véneink gyászos állapotra
Sűrű jajra
Bokros óhajtásra;
Elhajtották, s vitték hazájokba.«*

*Ez rövid éneket ki szerzé versekben,
Nemzete romlását kesergé szívében,
Tatár kézben
Mely esek véletlen,
Szent Jehova! szabadíts meg! Ámen.«*

Galga tatárjai Karczag-Ujszállás városát is elpusztították, de a nép úgy látszik megmenekült. 1692-ben Kunhegyes, Madaras, Kisújszállás és Turkevi is vissza állítottak, de inkább csak papiroson. Madarast azonban csakugyan megölték.³⁴

Karczag már ekkor mint a Nagy-Kunság szék-

helye »város« jelzővel szerepel. A felsőbbség is mindenképpen igyekszik belé lelket önteni. 1695. tavaszán Sötér Ferencz a jászkunok kir. kapitánya az elpusztult Karczag-Ujszállást újból megszálló lakosoknak oltalom levelet és ebben kétévi adómentességet ad. Pár hónap múlva pedig maga a nádor állít ki az elpusztult Karczag-Uj szállás kunjainak egy másik oltalomlevelet a várost netalán megszálló, terhelő, fosztogató katonák ellen. Sőt a következő 1696. évben Schweidler Antal hadi komisszárius is ad egy védlevelet a karczagiaknak, melyben mindenkit eltilt bármily megterheltetéstől, beszállásolástól és fuvarozástól.³⁵

Ennyi jóakarató támogatásra már talpra kellett volna állani szegény sokat szenvedett Karczagnak, ha megint fel nem hangzott volna a rettentő hír, hogy: »Jön a tatár!«

Csakugyan jött. Most valahonnan a Délvidékről vetődött fel a tatár.

Debreczen város jegyzőkönyve az 1697-ik év szeptember 12-ik napjáról ezt jegyzi fel:

»A nagy armada felé hírek tudakozására expediált lovasink és némelly katonák, kik az ellenség előtt szaladtnak, hírül hozzák, hogy Karczag-Ujszállását a tatár megütötte ma csorda kihajtáskor. A népnek nagyobb részét elrablotta circiter 650 embert és sok marhát hajtott el. Azután ugyan onnan jött katonák bizonyosan referálták, hogy a praedával visszatért az ellenség. Mellyre nézve igen megrezzentünk és futófélben voltunk, mindenünket szekér hátára rakván. Újabbán mindenféle hírek tudakozására embereinket «expediáltuk.«

Szegény szerencsétlen város megint elhamvadt!

Egyik öreg tanú szerint az oskolamester a gyermekeket bevitte a templom kerítésében, s ott a tatártól megmaradtak. Karczagi egykorú emberek becslése szerint a tatárok által elrabolt emberek száma megütötte a nyolcszázat. Többen már Temesvárról visszaszazóktek. De a legtöbbet az otthon maradtoknak kellett visszaváltani, a keserves rabságból. Így az otthon maradt 37 lakos 1698-ban mintegy 100 főt váltott vissza.

A tatár elvitte Nagy Bálint kapitányt, Kis-Pál Mihály bírót, Harsányi prédikátort, aki odaveszett; Ujfalusy nótáriust, aki 30 esztendőt töltött tatár rabságban, amikor kiszabadult, Karczagon tanító lett.

»Hajdani emlékezetes nemes Nagy-Kunságnak, vitézek anyjának nagy romlásáról« egy históriás ének is jelent meg nyomtatásban 1698-ban, mely így siratja Karczag-Ujszállás és környéke szörnyű pusztulását:³⁶

*»Hervadozott s fonnyadt árva te Nagy-kunság!
Régtüi fogvást való kietlen pasztaság!
Kár, hogy szomszédidnak most immár vagy
csúfság*

—
A' kiknek ellene vala az szabadság.«

*»A' tatárok miatt hogy lőn nagy romlásod,
Mert hijába vala erős biztatásod:
Fiaid, leányid tatár kézbe látod —
Vélek együtt vagyon rabi állapotod.«*

*»Reád felgerjede haragja az Úrnak
És titeket ada az ragadozóknak;
Kegyetlenül akik elragadó zának,
Siralmat hagyának Karczag-Uj szállásnak.«*

»Sűrű pogányok közt zászlóját emelé,
 Kik távol lakoznak a' nagy tenger felé;
 Sok nemzetségeknék süvöltéssel intep
 Kik lakoznak messze, az földnek szélibe.«.

»Arrúl a' nemzetrül azt mondja «' látó:
 Nem lészen közülök egy is elfáradó,
 Sem fáradság miatt pediglen tántorgó —
 Ez nép felől bizony vala igazmondó.«

»Az ő derekának nem oldik meg öve,
 Avvagy el nem szakad saruja kötele,
 Sem szunnyad, sem alszik vigyázó rút szeme —
 Szegény rabjainak oly serény őrzője.«

»Fertelmes nemzet ez és oly rettenetes:
 Az vén ember ennél hogy nem tiszteletes;
 Nincs nála gyermekhez semmi jó kedvezés —
 Elfogy ezek között minden kényeskedés.«

»Ezt nagy — keservesen népe Nagykunságnak:
 Megkóstolván ízit tatár fogságának:
 Megpróbálta vala, — minden hihet annak
 Mely nagy-kegy ellenül ők hurcoltattanak.«

»Eszes, okos vének nem becsülteiének,
 A szép gyenge szüzek megfertéztetének;
 Annyira rontattak némelyek ezeknek,
 Az a csuda: vége nem lőtt életeknek!«

Romlott testek bőre mint cserép elszáradt,
 Fekete mint korom, a nagy éhség miatt;
 Megszáradott nyelvek az ínyekhez ragadt —
 Érzik vala szintén az halálnak kínját.«

»Elszéleszlé hanem, mint egy forgószéllel
Őket minden pogány népek közé széjjel, —
Kiket nem ismertek soha szülejekkel, —
Még csak nem is láttak azelőtt szemekkel,«

»Nevek szerint akik megszámláltattanak:
Négyszázhatvannyolcan még rabságban vadnak,
Nagy sok országiban ez szíles világnak,
Jaj messze szegények elszorattatának.«

»Csuda nagy romlásod nem sokkal azelőtt
Csak nyolcadik napon Isten jelentetött,
Égbeli jel által szóval is hirdetött,
Többször is ekképpen mondatott jövendőt.«?*

»Bokros csillagoknak mert világok nincsen,
Hogy tündöklenének az egén fényesen,
Az feltámadott nap világos nem lészen,
Holdnak is világa szép fényes nem lészen,

»Bizony ilyen napok járának ez tájban,
Mikor esel Kunság! ilyen nagy romlásban,
Sok keserves anyák holtig való gyászban
Ebből tanították utolszor templomban.«

»Így vagyon, mert dolgod Kunság, bizonyára
Vettettél Istentűi nagy szidalmasságra,
A te szomszédidnak és megcsúfolásra
Környülledvalóknak nagy főcsóválásra.«

»Dolgod rosszra fordult, árja nagy sírásnak
Rád szállott lakosa Karczag-Ujszállásnak,
De ha romlásodon valakik vígadnak,
Mondatnak azok is Ézsau bátyáknak,«

»Sőt inkább azt mondom, hogy vegyék mindenek
 Christas tanítását, hogy el ne vesszenek.
 Nagyobb volt-é bűnök Karczag bélieknek, —
 Hogy ekképpen romla, — mint egyéb népeknek?!«

»Óh hatalmas király mennybéli nagy Isten!
 Vigyázó szemeid legyenek népeden!
 Kit vessződdel vertél meg ily keservesen;
 Emeld fel pálcádat érette, mint régen!.«

»Térj mihozzánk Urunk! Magvát népeidnek
 Hozd meg, napkeletről egybengyűjtessenek
 Még napnyugatról is és mondd ezt a délnek:
 Ne tartsd meg népemet, hadd gyülekezzenek!«

»Azt mondd az északnak: add meg fiaimat!
 Hozd meg nagy-messzűnнен gyenge leány imát!
 Szabadíts meg Uram nyomorult rabokat,
 Vigasztald meg immár az siralmasokat!«

»Az kik keservesen az Sionban sírnak:
 Vigasztalásodat nyújtsad már azoknak!
 Légy felépítője puszta városinknak,
 És megépítője régi pusztaságnak!«

»Nekünk idegenek legyenek pásztorink,
 Az kik legeltessék mezőnkön barmaink?
 Idegen fiákból szánlóink-vetőink,
 Legyenek mezőnkön búzatarakóink!«

»Immár kegyelmezz meg Urunk népeidnek
 Minden határiban az magyar nemzetnek!
 Vedd ki igájókból idegen népeknek,
 Többé szidalomban immár ne legyenek!«

*Íme! meghagytál még valami keveset:
Ne fogyasd el Uram, e maradék népet!
Rabságra s csúfságra ne küld már többeket,
Zabolázd meg — kérünk — az kegyetleneket!«*

Szegény nyomorult rabok nagyon nehezen szabadultak a tatár rabságból.

Nyékly István, János és Gergely testvér atyafiakat a tatárok kezéből atyjuk sarcon szabadította ki.³⁹

Hízó Demeter szerepi lakos 1752-ben azt vallja, hogy atyját a tatár Karczagról vitte el.⁴⁰

Évtizedek múlva is szállingóztak még haza tatár rabságból karczagi emberek, Eleink végrendeleteikben mindig megemlékeztek a tatár rabságban szenvedőkről.

A karczagi ref. egyház anyakönyvében még 1738-ban is van bejegyezve »Tatár kezéből szabadult rab.«

Vetsei Pap István Geográfiája azt írja e tatárokról:

»Ezen prédával élő semmirekellő, sunda, éppen csak a' rablásra termett nemzetség a közelebb való Moszka, Lengyel, Móldova; sőt még a' távolabb valókat is, minéműek: Erdély és Magyarországok, rabolja 's pusztítja, a' mi Országunkban nevezetesen megbetsülhetetlen károkat tett eleitől fogva, mivel-hogy a Töröknél gorombább s a' szerént gonoszabb és kegyetlenebb... Méltó a meg-jegyzésre, hogy minden Esztendőként egy bizonyos napon apró sajttalan pogátsákat sütnek a maguk lelkekért 's a' rabokat öszve gyűjtven kapóra hányják közöttök, akkor is sütnek még pogátsát a' Raboknak, mikor Gabonája-

kat arattatni szokták, de csak azoknak a' kik igen kedvesek és a (ló) húst nem ehetik.«

»A földöket a' keresztyén Rabok mívelik, mint az Ökrök gyakran elibe is fogattatnak s úgy szántják a földet, magok hivalkodással töltik idejüket, undokok, fajtalanok, buják... Illy iszonyú fertelmes korhel sok undok személyeket kénszerítetnek a' szegény keresztyén rabok — kikkel Tatárország tellyes — sanyarú szolgálattal és baromi munkával naponként tartani.«

V. Pap István mint írja, adatait a tatárabságból szabadult magyar raboktól szerezte.⁴¹

Városunk előljárói nem akarván, hogy e rettenetes szenvedés emlékezete a késő unokák emlékéből kitörlődjék, öreg emberek szája után papírra vették a futás borzalmait. Közlöm szószerint ezeket a jegyzőkönyveket, mint beszédes emlékeit annak az időnek, mikor a kunok voltak menekültek, s a kunok voltak a tatárok pénze adott-vett rabszolgát.⁴²

Ezerhétszázhatvannyolcadik esztendőbe október holnapnak 23-ik napján eltemetett öreg Aggod János halála előtt mintegy 3 esztendővel t. i. 1765-ik esztendőben Júliusnak 26-ik napján ezeket beszéllette minekünk:

»A Tököli járáskor voltam 8 esztendős. Közöttök nyargalóztam. Bihar vármegyébe, Tóti nevű helységbe születtem, mely faluba akkor mind kálvinista magyarok laktak, egy sem volt oláh, hanem az pusztulás után ülték meg az oláhok. Hogy elpusztultunk jöttem Sáptra⁴³ egy bátyámhoz; ott lakván egy darabig, onnan jöttem Nádudvarra; ott ökörsordás voltam esztendeig; onnan ide hoztak kondásnak a Tatár rablása előtt három esztendővel a Kálmánok,

kiknek sok disznaik voltak. Azután három esztendővel ránk ütött a tatár, én az disznókkal együtt az réten maradtam meg. Az oskola mester az tatár rabláskor Albirsi nevű igen szép ember volt, a gyermekeket bevitte a templom kerítésébe, nem eresztette haza és ott a tatártól-megmaradtak, a' többit a' ki kívül volt a' városba, elvitte. Volt akkor is prédikátor, de nem tudom kinek hívták a jámbort, hanem azt is elvitte a' Tatár. Mind kálvinisták laktak mint most, nem is hallottam, hogy más vallásúak laktak volna valaha. A templom kőből volt de kitsiny volt. A tatár akit kaphatott, elvitte, a kapitányt, a bírót, nevezetesen a kapitány volt Nagy Bálint, a bíró Kiss-Pál Mihály. Első feleségemmel itt esketett meg a prédikátor, de nem tudom a nevét. Akkor mikor megházasodtam, voltam mintegy 20 esztendő. Mindég itt lakom az harmadik üléstől fogva.«

»Ezerhétszáz hatvan negyedik esztendő május holnapjának 26-dik napján eltemettetett öreg Széljes Páltól, mellyeket juratus nótárius Böjti István 1763-dik esztendőbe júliusnak 27-dik napján az szájából kiírt, ezeket hallottuk:

»Születtem Deretskén Biharvár megyében, hol kálvinisták laktak, valamint most is. Tököli az országot pusztította, azért Deretske várossá elpusztult. Mi is Vántsod⁴⁴ nevű faluba mentünk lakni az édes atyámmal s anyámmal a háborúság miatt, akkor voltam 11 esztendő. Ott is mind kálvinisták laktak, mi is laktunk vélek együtt mintegy 4 esztendeig. Azután megsilapodván az háborúság ismét visszamentünk Deretskére. Onnét ismét az apám hogy meghalt én is jobban kapaszkodtam, s mentem Földesre, onnét Nádudvarra. Ott csak egy Télen laktam és 18 gaz-

dákkal edgyütt ide Kardszagra jöttem. Mikor pedig az török Béts alá ment, én akkor voltam 12 esztendő. Az tatár rabláskör volt tiszteletes prédikátor? Harsányi uram, kit a' tatár elvitt Nagy Bálint kapitánnyal és mintegy 800 embert. A templom, torony szinte olyan kőből volt, valamint most, és ezen a földön sehol nem értem, hogy lakott volna egyéb kálvinistánál.«

Ezer hétszáz hatvan harmadik esztendőbe Junius holnapnak 14-dik napján életének századik esztendejébe eltemetett öreg Kenderesi Istvánnétól Bíró Katától halálos ágyába ezeket hallottuk:

»Békés vármegyébe, Váriba⁴⁵ születtem e világra, hogy a török megvette Váradot, a német felhajtotta a föld népét onnét való vármegyékből, úgy származtam erre a földre. Jut eszembe, mert 9 esztendő voltam, hogy egy nagy üstökös csillag járt fel és úgy tsudálkoztunk rajta. Arra is emlékszem, hogy a török Béts alól vissza jöven, mindenféle életet elrontott. Ez a föld akkor pusztulásba volt. Mikor pedig ide Kardszagra jöttünk lakni öreg prédikátor volt T. Vaji Uram. Mikor Tiszteletes Harsányi prédikátorunkat és Nagy Bálint kapitányunkat, az én napámmal és az néppel együtt a török (tatár) elvitte innét, már három gyermekeim voltak, mi pedig az templom kerítésébe maradtunk meg. Amint számba vették nagyját apraját, mintegy 800 embert vitt el. De az akkori nótárius Ujfalusi uram azt mondotta, ki tölt 700 személyre. Ezt az nótáriust is elvitte volt az tatár. 30 esztendeig raboskodott. A Prédikátor oda maradt, ő pedig 30 esztendő múlva kiszabadult és itt holt meg leányok tanítóságába.«

»A kardszagi templom kőből volt, hanem fedele

nélkül, mi pedig istenünk segítségével meg csináltatuk az tetejét, s úgy szolgáltuk istenünket benne, mint most. Hallottam hogy Sopronba valami országgyűlésé lett volna a templomok eránt, és az idő alatt vissza jöttek Nagy Bálint kapitányokkal a régi örökös gazdák, kik mind reformátusok voltak, egy sem volt más vallású.«

Ezer hétszáz ötven kilencedik esztendőbe három örökké valóságra készülő öregek úgymint Szilágyi István, Ágoston Gergely és öreg Varga István tanúbizonyságot tévén, ezeket hallottuk:

1-ső: Szilágyi István: »Széplakon⁴⁶ születtem e világra. 90 esztendős formán vagyok. Házasságomnak mintegy 60 esztendeje, Kondorosi nevű prédikátor esketett meg.«

»Eő kigyelme előtt volt egy öreg pap, de Szolgai állapotban lévén, nem emlékszem a nevére. Jut eszembe, mikor Béts alá ment a pogány. Soha sem hallottam még az öregektől is, hogy Kardszagon egyéb lakott volna kálvinistánál és kálvinista papnál; mikor csak pusztulásba nem volt, mindenkor az lakott.«

2-ik: Ágoston Gergely: »Vagyok 86 esztendős, ha nem több. Etsegen⁴⁷ születtem e világra, akkor pusztába volt ez a föld. Hogy Karaffa Debrecenbe kínzott elfutottunk Ványára, Ványáról Komádiba. A sok tolvajok ráütöttek Komádira, minden jussunkat, marhánkat elhajtották, azt hírlelték osztán, hogy a töröktől nyerték. Egyszer nekik ment az a pogány, mind levágta őket. Azután a víz közzé Ványára visszajöttünk. Ott megunván, az hamis emberek miatt Túrra mentünk. A tatár ránk jött. Ekkor, mind Ványa, mind Túr, mind pedig ez az egész föld elpusz-

tult. Szolnok fele szaladtunk. Jut eszembe, hogy az hídra nem botsátotta a' német az futottakat, letaszí-
gálta a hídról, osztán minden szekeret egy aranyért
botsátotta által. Osztán Ceglédnél teleltünk. Onnét
Nánára⁴⁸ jöttünk. Ott hat esztendeig laktunk. Onnét
jöttünk Kardszagra, de akkor s azután is tsak buj-
dosás volt életünk. Az első feleségemmel Kondorosi,
bátyám uram esketett meg, mert már ő kigyelmd
volt akkor itt pap. Ő kigyelmét egy öreg pap helyett
hozták ide. Jut eszembe, mintha most volna, hogy
ez az öreg pap öszve veszett az mesterével, mert az
mester rákezde az éneket a papra... Kinek hívták
azt az öreg napot, nem tudom, mert siheder fitzkó
voltam, osztán sokszor két éjszaka sem háltunk meg
Kardszagon, tsak futottunk, jöttünk mentünk.«

3-ik: Varga István: »Csak vagyok 105 esztendős.
Már Balog István komám, ki a múlt évben november
20-ikán temettetett el és egész siketségre és utolsó
gyermeki állapotra jutott volt:) két esztendővel öre-
gebb nálam, ki is 107 esztendősnek mondja magát.
90 esztendeje, hogy elfutottunk, én akkor 15 eszten-
dős voltam. Itten kereszteltettem meg, mindig refor-
mátus prédikátort tudok. Engemet is a keresztelt meg,
a lakosok is mind azok voltak. Kilenc esztendeig
voltunk pusztulásba. Mi is elfutottunk innét Ladánba,
onnét Kábára, osztán Debrecenbe. Kabai Mihály volt
kissebb mint egy félesztendővel, aki azt mondotta
gyakorta: No én minden voltam, mester is voltam,
Harangozó is voltam. Pap úgy voltam, hogy én ál-
lottam fel könyörögni a pusztuláskor.«

Ezer hétszáz hatvanadik esztendőbe november
hónapnak 20-ik napján életének 106-ik esztendejé-
ben eltemetett Balog Istvántól ezeket hallottuk: »Már

az Jajhalmi⁴⁹ veszedelemkor, melyben az vármegyebeli le vágtatnak, és amely az 1683-dik esztendőbe lett török által való megszállását Béts városának mint egy 20 esztendővel megelőzte és így esett 1664. esztendőbe; amikor a jajhalmi veszedelem volt, már akkor megnyargalta a lovat, az édes atya Turgonyi⁵⁰ bíró volt Tokaji Ferenc idejébe, (ki Tokajt megvette volt), már meglelt ember volt és így legalább is volt 106 vagy 107 esztendős, mikor meghalt.«

A hagyomány szerint a tatár Madarast is megtámadta s a falut elpusztítva, abból a kunokat oly hirtelen űzte ki, hogy több gazdasszony kénytelen, volt a teknőbe levő tésztaját is magával vinni s azt a Tisza rétjei közt part oldalba ásott lyukakban sütni, meg kenyérnek.⁵¹

Mikor most az új madarasi városházát építették, több földbevájt vermet találtak, melyben még a gabona most is meg volt, de természetesen használhatatlan állapotban. Ezek a vermek a közhiedelem szerint a tatárjáráskor elmenekült és elpusztult lakosoké lettek volna.

A tatárjárás előtt, sőt még az után is egy ideig a kápolnási határt, sőt a kolbászi határ egyrészét is a Karczagiak bírták.

1650-ben Szűcs János 74 éves nánai lakos azt vallja a Kunhegyes—Karczag közti határperben:⁵² »Ezelőtt 53 évvel (1690—1697) 7 évig lakott Karczagon. Ekkor Kunhegyes pusztá volt. Akkor a kolbászi földön Karczagon lakozó Danes Mihálytól (ki Kolbászon kolbászi lakost béresül szolgált) úgyszintén Karczagon lakozó öreg Vass Janóstul hallotta, hogy ezen Tibocz laponyagon belül kolbászi föld, túl pedig bócsai föld légyen. Ennek előtte 50 esz-

tendővel, Kuruczvilág elein a lanú bujdosó katona lévén, Oldal Pál nevű katonatársával a ravaszlyuki hármashatárnál által menít, s társa megmutatta a határt. Azon üdőben nem lakván senki sem Kunhegyesen, sem Madarason, Karczag bírta Kolbászt. Mocsári János és Elek András akkori karczagi lakosokkal a Kuruczvilág előtt 4 esztendővel a bikási kútnál megfordult.«

1698-ban a Karczagiaknak a nádudvariakkal is volt határvillongásuk. Mindegyik jókora darabot akart a másik határából kikanyarítani. A kunok szerint a határ a Darvas halomtól a Biró László árkán, Hármás Özesen, Nádas Zádoron, Bodahalmán át a Rí halomig; a nádudvariak szerint pedig a Darvas halomtól a Darvas laponyagon-Darvaserén, Disznóhalmán. Széklaponyagon át Szent Ágotáig tartott volna.

»A kunok pedig régi usussal és békességes bírással bizonyították, sőt elegendő leveleik is voltak, de az háborgós időkre, kiváltképpen pedig az elmúlt tavaly esztendőben a tatárok által való elraboltatásokba minden leveleik elvesztek. Eleven bizonyságok is volna elegendő, de szegénységek miatt hirtelen elő nem állíhatták, ezért ők is a tekintetes nemes törvény szék előtt alázatosan, instálnak, hogy rövidségek ne légyen.«⁵³

Egy 1699-ben hivatalos bejárás alapján készült leírás szörnyű képét adja a tatárok által elpusztított Nagykunságnak.⁵⁴

Karczag-Ujszálláson mindössze 78 gazda van, azoknak is fele nem helybéli, hanem beköltözött. A város kötemploma fennáll, de nem lehet valami jó karban, mert az asszonyszállási templom falait ekkor

hordják Karczagra, a templom kijavítására. A Tatarországból megszabadult Nagy Bálint kapitány száraz malmot is épített, mert eleddig 6 mérföldre kellett járni míg malmot találtak.

Asszonyzállásáról feljegyzik, hogy templomának jó falazatát most bontják a karczagiak, határát is ők szántják. Orgondaszentmiklós templomának falai még fennállanak, Ködszállás kőtemploma is meg van még. Ezek határát is a karczagiak bitorolják. Bolcsa templomából csak a fundamentum maradt. A kápolnási templom falai fennállanak. Fábiánkán a templom még megvan, ép úgy mint Kolbászon. Magyarka annyira elpusztút — mondja a leírás —, hogy templomából csak a fundamentum maradt. Marjalaka kőtemploma azonban még fennáll. Azt írja ezen községről, hogy annyira körülveszi a mocsár, hogy a lakosok csak csolnakkal tudnak a szomszédos községekbe járni. Most ez is lakatlan. Kábán fundamentuma se maradt a templomnak. Kevi kőtemploma is romokban hever. Póhamarán még a templom helyét sem találták, »úgy látszik — úgymond —, hogy fatemploma lehetett«. Kisújszálláson sem találtak templomot. Kis- és Tót-Turgonyról megállapítják, hogy egybe volt épülve, de temploma csak Tót-Turgonynak volt. Itt sok sáncot és elvadult kerteket találtak. A templom még kijavítható volna, mert falai fennállanak, csak boltozata hiányzik. Csorba templomának falazata is nagyobb részét fennáll. Mesterszállásé azonban romokban hever, maga a falu is emberemlékezete óta lakatlan. Kunszentmárton kőtemploma fennáll, de a falut 1683 óta nem lakják. Kunhegyesen jó kőtemplom van, úgyszintén Móri-czon. Madaras templomáról nem emlékszik meg a

leírás, de azt feljegyezte, hogy ezen 1699. év október havában harminc gazda megszállotta Madarast.

A Karczagon lakó 78 és a Madarason megszállott 30 gazdán kívül a Nagy-kunságon sehol egy lélek sem lakik. A 16 pusztán álló falu határából csak háromnak a határán szántanak egy keveset a karczagiak, egyébként az egész nagy terület műveletlen. Különben az egész Nagy-kunság náddal, sással, gyékénnyel felvert mocsaras terület, az összeíró bizottság kevés művelhető ármentes földet talált.

De hát hadd mondjam el, mire való volt ez a hivatalos bejárás! Mert hisz' urak, különösen pedig: németek ok nélkül nem ögyelegtek ezen az elhagyott pusztaságon! Nem valami segélyakció készült itt! Egészen más! A bőrünkre alkudoztak!

Mikor a törököt kiszorították Magyarországról, a bécsi udvar úgy tekintette a visszafoglalt területeket, mint a korona birtokát, mint »újszerzeményt«. 1699. nyarán az udvari kamara a Jászkunságról is kisüti, hogy új szerzemény, ennél fogva jó lenne eladni valakinek, hogy egy kis pénz csorduljon belőle az udvar kezébe. Az egri kamarai prefektus Pénz János Kristóf, — sült német — kapott megbízást, hogy a Jászkunság összeírását és felbecslését végezze el, amit ő 1699. okt. 31-re el is végzett. Ő volt az, aki az imént idézett leírást készítette.

Német alapossággal kiszámította, hogy mennyit lehetne belőlünk kipréselni. Karcag-Ujszálláson a gazdák adójából, malomból, korcsmából, mézárszék-ből, kilencedből összesen 2012 frt. 82 dénárt remélt. A pusztáknál a határ terjedelméhez, s a talaj minőségéhez mérten várható árendát s az idővel eszközlendő betelepítések folytán várható hasznot vette szá-

mításba. Ilyen formán tőkésítve a Nagy-kunságot, 6 százalékos hozadék mellett 86,507 forintban állapította meg annak az árát.⁵⁵

A kunok szörnyen megijedtek, mert rögtön látták, hogy azért becsülgetik őket, mert el akarják adni. Sötér Ferenc jászkun alkapitány igyekezett meggyőzni a kamarák és a kancellária urait, hogy a Jászkunság eladása nem egyéb, mint a jászkunok régi kiváltságainak elkobzása. Bécsből azonban megfenyegették Sötért, úgy, hogy elhallgatott. Az újszerzeményi bizottság rövid úton kiadta az ügyet a jogügyigazgató-nak, aki a jászkunok okleveleit átvizsgálva addig csürte-csavarta a dolgot, míg ki nem derítette, hogy a jászkunok jobbágyok, s földjükkel azt lehet tenni, amit akarnak.⁵⁶

1701. júl. 4-én Ófelsége nevében tudtára adták Sötérnek, hogy a jászkunok kiváltságai eltöröltettek s ezután a dézsmát meg kell adni, s a közszolgalmányokat teljesíteni kell.

Kollonics esztergomi érsek tevékeny részt vett az új szerzeményű birtokok értékesítésében s az ő révén jelentkezett vevőnek a Jászkunságra a német lovagrend. 700.000 forintra volt felbecsülve az egész Jászkunság, de azért a német lovagrend 500.000 forintért megkapta Kollonics hathatós közbenjárására. Közbenjárása azonban nem a német lovagrend iránti tiszteletből fakadt, inkább az ösztökélte, hogy a rend őtet is bevette csendes társnak.⁵⁷

1702. március 22-én jelent meg a királyi diploma, mely a Jászkunságot a német lovagrendnek adományozza, népét pedig jobbágyságra süllyeszti.

Most már csak a birtokba iktatás volt hátra!
Először a Jászságba mentek. 1702. május 20-i-

kán érkeztek Jászberénybe. Két nap múlva megtörtént az ünnepélyes beiktatás. Másnap a német tulajdonosok német uradalmi tisztjeik hátrahagyásával útra keltek a Nagykunság felé, s 26-án Kunhegyesre érkeztek. Erről azt jegyzi fel az egyik szemtanú, hogy egy év alatt a hevesmegyei alispán támogatása mellett 50 gazda ülte meg. Innen Karczag-Ujszállásra mentek át, hol a falu küldöttsége tiszteleggett az új birtokosok előtt.⁶⁰

Másnap 27-én volt a beiktatás. A sátorban hallgatott mise után az összegyűlt nép előtt végbement a birtokbavezetés; az ellenmondók neveit feljegyezték, s a káptalani ember a királyi kúriára Bécsbe idézte őket ellenmondásuk igazolására. Kidobtak egy 10 rajnai talléros pénzdarabot, s néhány dukátot. Ezzel befejezték az aktust.

A következő napon aztán a Kiskunság felé vették az útjokat.

Így történt a Jászkunság eladása a német lovagrendnek! Ebből a jobbágyságból váltotta ki magát a saját pénzén Jászkunság 1745-ben.

De hát az új tulajdonosok nem sokáig örülhettek az olcsón szerzett birtoknak, sok esztendő pergett le az idő rokkáján, míg a Jászkunságból hasznot láthattak!

A tatárjárás után ugyanis a hetedik esztendő megint meghozta a bajt a Nagykunságra. Kiütött a kurucvilág. II. Rákóczi Ferenc 1703-ban kibontotta a felkelés zászlaját Istenért, hazáért és szabadságért!

A magyarság sietett a zászlók alá. A kunok előtt is felcsillant a remény, hogy a német szolgaság jármát lerázhatják, s Rákócziba vetették reménységüket, aki régi kiváltságait elismerte és megerősítette.

De most meg egy új ellenség támadt, a rác!

A rácok a törökök elől — akik ellen fellázadtak — Csernovics Arzén pátriárka vezetése mellett Ipek környékéről menekültek Délmagyarországra, hol Leopold király letelepítette őket addig is, míg ősi hazájukba visszamehetnek.

Mint menekültek, — akik csak ideiglenesen óhajtottak Magyarországon tartózkodni — csak saját egyházi hatóságuknak, s a császári haditanácsnak voltak alávetve, a magyar hatóságoktól teljesen függetlenek voltak.

Mingyárt kezdetben felhasználta őket a bécsi udvar a súlyos adók behajtására, amit ezek a magyarokon roppant kegyetlenséggel el is végeztek. Mikor pedig Rákóczi a szabadságharcot megindította, a bécsi udvar a kurucok ellen leghatalmasabb szövetségesét a rácokban találta.⁵⁸

Rákóczi és Károlyi Sándor kuruc generális többször megpróbálták a rácokat a magyar ügy mellé állítani, de sikertelenül.

A felkelés évének vége felé a kurucok az ország keleti feléből kiindulva, már jócskán előre haladtak. Szeptember végén a Tiszán átkelve már Szolnokot is bevették s nemsokára egészen Halasig becsaptak. Anynyi erejük azonban nem volt, hogy a rácok felcspásainak gátat vethettek volna s mihelyt Kecskemétről kivonták haduk zömét, a rácok a Kiskunságon, Kecskemét környékén, sőt a Nagykunságban is nagy pusztítást tettek. Földünkön ekkor pusztított először a rác, melyről a túri bírák 1703. november 5-én a következő jelentést küldik Károlyinak, egyben segítségét is kéri:

»Méltóságos Generális urunk, vettük Nagyságod

levelei diem 5 praesentis hóra circa decima, melyet titulált minékünk és kunsági urainknak. Írja Nagyságod, hogy mintegy ötvenig való rác vitte el Szentestről a csónakokat, de nem ötvenig való volt, hanem volt lovas és gyalog magyarral együtt öt vagy hatszáz. Minékünk valóban megesék, mert mifelénk soha senki semmi hírt nem hozott, hanem magával együtt hozta reánk a híret, és amely kunságiaknak! Nagyságod Szolnoknál parancsolt volt, hogy hozzánk jöjjenek s velünk együtt strázsáljanak, egymást őrizvén, azok is a jámborok, nálunk lévén, nem bírtunk a sok ellenséggel, hanem valóban nagy rontást vittek végben rajtunk, mert minden marháinkat, lovainkat eltakarították, minden élelmünket és ruházatunkat, valami a föld színén találtatott s szerzett s asszonyi népeinktől fosztogathatott, mindenünket magunk ökrein s szekerein elvitték, ad diem 4 praesentis virradóban ütvén reánk, mikor megkezdett világosodni. Az is elég siralmas kár, de a sok özvegynek s árvának égben ható siralma legkeservesebb, bennünk és kunságiakban több vagy száz ember kárnál, kiket összebarabolván, eltemettünk, kiket pedig halálосképpen sebhettek, és holt elevenen fetrengenek a sebek miatt. Azért kérjük Nagyságodat alázatosan, küldjön erős parancsolatot körösi bírák urainknak, hogy ezeknek a nyomorult betegeknek vagyis sebeseknek orvoslására, gyógyítására borbélyt küldjenek avagy adjanak embereinknek, mert rettenetes sebekben lévén, lehetetlen vinnünk s magunk is nem tudjuk, hogy merjünk maradni, mert volt olyan magyar, amely szavahihető böcsületes asszony népektől megizente, hogy itt ne lakjunk, mert negyed- vagy ötödnap múlva némettel jönnek reánk, s még a gyermekeinket is

kardra hányják. Nem tudjuk, mit cselekedjünk, ha Nagyságod eleit nem vészi fene ellenségeink szándékának. Legyen jó Istenünk segítsége Nagyságodnak és Kegyelmes urunk seregeinek, kívánjuk.

Nagyságodnak szegény szolgálai túri bírák, esküttek és közönséges szegénység. P. S. Házainkat is eleget égettenek meg.⁵⁹

Károlyi Sándor generális azonban úgy látszik valami rendet mégis tudott a rácok és németek közt csinálni, mert 1703. november 28-án Rákóczi Tokajban kelt rendeletével meghagyta a békési és azon vidéki lakosoknak, hogy Karczagra költözzenek, mert ott könnyebben megvédelmezhetik magukat.⁶⁰ Ebből az gyanítható, hogy valami csekély katonaság lehetett Karczagon, vagy pedig a város sáncaiban bizakodott a fejedelem.

A következő 1704. évben a kuruc zászlókat már túl a Dunán is lengeltq a szél, de a Duna-Tisza közén, sőt a Tiszán túl is a rác becsapások és rablások még napirenden voltak.

Karczag-Ujszállás is ezen becsapásoknak lett az áldozata. Debreczen város tanácsjegyzőkönyve 1704. június 28-án ezt jegyzi fel: »Rác hír jó, hogy Karczag-Ujszállásra jövén 8 vagy 9 százig való Ráczság, amely katonaság eliben kiment Szolnoki két sereg, egynehány mezei katona. Azokat a pusztán nagyobb részint el hanta, az helyet megégette, minden marhájukat elhajtotta, de az népet is, ki az sánkra szorúU, nem bánthatta. Mely miatt nagy félelemben voltunk, és az egész város népe fegyverben igyekezetté — írják a debreczeniek.

Szegény Karczagot megint elhamvasztották! Jó, hogy a népet is le nem gyilkoltatta a kegyetlen rác.

Nem tudjuk, hogy a »sánc« alatt a templom körüli erődítéseket érti-e a krónikás, vagy talán az Apavára sáncait? Ma már a városban semmi sáncerődítés nyoma nem látható.

Még egy másik rácokkal való harcról is van emlékezet, mely a karczagi határban zajlott volna le. 1761-ben a Nagy-Iván—Madaras közti határperben kihallgatott Nemes Túry András »a Szénaárkokról azt tudgya, hogy határ nem volt, hanem azokban a levágott testeknek az halma volt, az mint mostanit (t. i. 1761-ben) az embercsont ottan megtetczik; mert nádudvari embertől, Oláh János- és másoktól hallotta, hogy Kardszag pusztulásakor a kurucz világban a mezőn elesett embereknek ottan temettettek el és mostanis látczanak — amint mondotta a tanú — a csontai.«⁶¹

1704-ben, valószínűleg Karczag-Ujszállással egyidejűleg Ladányt is feldúlta a rác.

A következő évben a Duna-Tisza közén garázdálkodó rácokat is utolérte a végzet. Bottyán tábornok vette kezébe a megfélemezésüket. Meg is nyomorította őket annyira, hogy jó darabig — mint ellenség — nem jöhettek számba.

Károlyi Sándor generális meg a marosmelléki rácok ártalmatlanná tételét vette tervbe. Erre az alkalom nemsokára elkövetkezett, mert a marosmelléki rácság 1705. tavaszán Arad alá gyűlt s nagy erővel kirozott, a Nagykunságot megtámadta. Május 24-én Kunhegyest és Madarast kirabolván felgyűjtotta s a Károlyi által ellene küldött kurucz had egyik vezére, Nyíri ezredes is az első csatában negyvenötöd-magával elesett, s két ágyúja a rácok kezébe került. Ekkor Károlyi utánuk eredvén, a Kőrösnél szétverte

őket s nemcsak a két ágyút vette el tőlük, hanem még másik hármat is foglalt hozzájuk. Elszedte tőlük a zsákmány nagy részét is, aztán Gyuláig kergette őket.⁶²

A rácok e kitöréséről Bertóthi István szolnoki kuruc kapitány május 25-én azt írja e vidék községeinek: »Bizonyos számú hadak (Török) Szent Miklónál megszorították az ráczot, sánczba vette magát; ha kegyelmeteknek hadai volnának, jó volna segíteni. Ezen levelemet írák ma reggel négy óraker. Valaki igaz magyarnak tartja magát, siessen ide Szolnokba, most van ideje, itten ronthatni most az pogány ráczot.« Másik levelében pedig ugyanekkor azt írja Nagykörsre: »Aradi lovas és gyalog rácság Kunhegy esi és Madarast tegnap felrablotta; az mieink tegnapról fogvást mind harcolnak vélek. Kegyelmetek széltében az Tiszán általköltöztesse a segítséget. Elhitettem magammal, még ma által nem bocsátják a Körösön.«⁶³

A nagykunsági győzelem egyidőre a marosmenti rácokat is lecsendesítette.

A nagykunok Bákóczi zászlaja alatt mint kurucok is harcoltak.

Mint tiszteket Bakó István kapitányt és Karczag-ujszállási Ballay Mátyás főhadnagyot említik a mustrakönyvek.⁶⁴

Bakó mint nagykunsági kapitány már 1704-től kezdve gyakran szerepel.

Rákóczi fejedelem 1705. június 17-én azt írja Károlynak: »Nemzetes, vitézlő Bakó István kapitányunk kívánván keze alatt levő hadaknak megmustráztatását és fizetéseket; Kegyelmedre relegáltuk oly formában, mivel Kegyelmed keze alatt levő corpusához nem másokat, hanem a nagykunsági hadakat (kik

de privilegio tartoznak táborozni az hazának ily szükségében) rendeltük.«

»Hogy ha azért említett kapitányunk nem a nagykunságbelieket gyűjtötte volna össze, hanem más ezerekből valókat Kegyelmed szorgalmasan investigáltassa és a kik más ezerből valók volnának, menjenek vissza elébbeni ezerekre. És ha ezen modalitás szerint a Nagykunságból ezerét meggyűjti, annakutána mint vice kapitánynak fizetése meglészen.«⁶⁵

Bakó uram úgy látszik, a rácok ellen is vitézkedett, mert 1705. jún. 20-án Dobozi István debreczeni bíró azt írja Károlyi generálisnak, hogy »Bakó Kapitány uramnak itten (t. i. Debreczenben) 9 rác rabja van. Kért arra, tartsuk itt tömlöcünkben; rab atyafiát, s katonáit akarván rajtok kiváltani, egyikét pedig nekem adta az rab bojtárom kiváltására, kit is reo-mendáltam vala Nagyságodnak.«⁶⁶

A fejedelem 1706. ápr. 13-án Egerből ismét ír Bakó mezei hadainak megmustrálásáról:

»Nemzetes vitézlő Bakó István nagykunsági kapitány hívünk maga itten leválván kétszáz rhénes forintot fizetését, keze alatt ami nemű mezei hadak vannak, azokat megmustráltatván kegyelmed, azon mustrális tiszta szerint adasson assignatiót Kegyelmed valamely hópénzek kiadására mostanság.«⁶⁷

Úgy látszik, a mustra nem valami jól ütött be, bizonyosan feles számmal lehettek nem kunságiak is a Bakó uram hadai között, mert egy hónap múlva azt írja a fejedelem Károlyinak: »Bakó István és a több tiszteknek megbüntetése jól esett. Igen is el kell tüle az mezei katonákat szedni; ha kun kapitány akar lenni, szedje össze a kunokat.«⁶⁸

Nem is szerepel többé Bakó a mezei hadak kapi-

tányai között. Úgy látszik nem telt ki a nagy kunokból a létszám; s csakugyan elszedték tőle a katonákat.

Rákóczi taktikája az volt, hogy az ellenség elől a népet tábora közelébe rendelte minden lábas jószágával és értékesebb ingóságaival, s a falvakat pusztán hagyatta. Igaz ugyan, hogy így a falut a zsákmányolásra éhes ellenség felperzselte, de legalább a nép megmaradt. A pusztá falvak között éhesen és fáradtan csatangoló ellenséget aztán a portyázó kurucok meglepték és levágták.

Azt írja egyik császári tábornok: »falustól elfutnak előlünk, gabonájokat, barmaikat elrejtik, szénájokat elégetik s mi koplalhatunk üresen hagyott házaikban, ha a szünet nélkül rajtunk portyázó kurucok ezeket is fejünkre nem gyűjtanak. Katonáink, lovaink, fegyver, éhség, hideg miatt hullanak.«⁶⁹

A fejedelem a rác veszedelem elől Békés megyét Kardszagra szállította,⁷⁰ majd mikor már a rác egészen a Nagykunságig felcsapott, az egész Nagykunságot a tokaji tábora melletti Rakamazra rendelte.

Hogy mikor történt a Rakamazra való átköltözés, biztosan nem tudjuk megmondani. Leginkább a kunsági városok ekléziáinak anyakönyvei tartalmaznak adatokat erre az átköltözésre vonatkozólag, de ezek az adatok nem megbízhatók, mert többnyire később, emberöltők múlva, öreg emberek vallomása után írták be.

Madarason 1703-ban említenek egy futást, amikor Rakamazra elmenekültek. Innen még ez évben hazatérnek, Boros Tamást bíróvá választják, de 3 hónap múlva a rablók ismét Rakamazra úzik őket, s ott maradnak 1711-ig.⁷¹ Pedig előbb láttuk, hogy Kunhegyest, Madarast 1705-ben pusztították el a rácok.

Kunhegyest meg az anyakönyv szerint csak 1707-bei pusztította volna el a rác s ekkor ment ej a nép nagyobb része Rakamazra, magukkal vivén a falu harangját is.

Alkalmasint úgy volt a dolog, hogy valami csekély lakosság lappanghatott itthon, vagy legalább is többen hazajártak hosszabb-rövidebb időre, mert néha életjelt ad egyik vagy másik falu. 1709-ben azonban már az utolsó maradékokat is Rakamazra rendeli a fejedelem.

A labancokat módfelett felháborította Károlyi generálisnak azon eljárása, hogy a népet mindenütt elköltöztette, az élelmet elhordatta vagy elásatta, a takarmányt elégette előlük. Rabutin labanc generális ezt megbosszulandó Füredet, Egyeket, Szöllőst, Szentimrét, Derzset felperzseltette, s kiáltványaiban hasonló sorssal fenyegette a környékbeli községeket is, ha megfutamodnak előle.⁷² De ez a fenyegetés igazán »kiáltó szó volt a pusztában«, mert már több napi járóföldre sehol sem volt lakott hely.

A nép emlékezetében ez az utolsó pusztítás »Rabutin járása« néven maradt meg.

Mert ez a pusztítás az utolsó volt. Aki már ezután jött, annak nem volt mit pusztítani.

1705-ben a kun földön emberek hiányában megszűnik az emberi történet. Az őstermészet átveszi a csendes birodalmat, begyepesíti a romokat, fehéríti a csontokat, kövér füvet támaszt a vérrel itatott földeken. Hat esztendeig tart csendes, zavartalan uralkodása.

1711-ben Rákóczi elveszíti a csatát. Károlyi Sándor generális leteszi a fegyvert. Eljön a várva-várt béke, de az is olyan keserű, akárcsak a mostani.

Leghamarabb hazaszállanak a kunhegyesiek és madarasiak.

A madarasiaknak 1711-ben már levitájuk is van, 1712-ben pedig rendes papot ordinal a debreczeni zsinat Madarasra. Kevi is hazaszáll, 1711. szeptember 20-án a szatmári zsinat Dávidházi Mihályt papul Kevibe ordinal ja. Kunhegyes is papot hoz Pongrácz Pál személyében, Karczag-Ujszállásra pedig 1712-ben Szentandrás Györgyöt rendeli prédikátornak a debreczeni közzsinat.⁷³ Úgy látszik tehát, hogy ekkor már Karczag is hazatért.

Első dolog volt mindenütt a papválasztás után a templom felépítése. Mindenütt beomolva fedél nélkül állott az Isten háza. Azután mindenki házépítéshez látott, majd szántóföldet fogott. Volt pihent föld bőven. Kiki akkorát foghatott, amennyit akart. De a kezdet nagyon nehezen ment. Még eke is alig akadt! A hagyomány azt tartja, hogy a laposvasat Miskolcra kellett vinni élezni, ott lakott a legközelebbi kovács.

Sok baj volt a vendéglátó gazdával, Szabolcs megyével is! A kunok közül sokan a zivataros időkben szolgálatra szegődtek s a visszaszállás idején szó nélkül hazaszöktek. Mások meg összeházasodván szabolcsmegyei jobbágycsaládokkal, sógorságukat, atyafiságukat magukkal csalták. De szöktek a jobbágyok hívás nélkül is a kun földre. Természetes, hogy a földesurak üldözték őket, sőt erőszakkal is visszahurcolták embereiket. Ezen erőszakosságok megszüntetésére a nagykunok 1717 máj. 20-án Karczagon tartott közgyűlésükön azt a határozatot hozzák, »hogy ha N. Szabolch vármegye cum asseclis az szegénységet üldözni és rabolni ide jönnek, menten unita vi insurgálunk, úgy hogy fejünk fennálltaig egymást ra-

bolni és hurcolni nem engedjük, hogy ha penigh valamelly helység mellőlünk elállana... tehát azon helységen a több helység... exequálhasson 500 rénesforintot.«⁷⁴

Még egyszer látott a kun föld tatárokat az 1717. évi betöréskor, de ekkor ezek csak holmi abrakot vettek a karczagiaktól.⁷⁵ Kurucokat is látott még egyszer a Kunság. így nevezték ugyanis a Kőrösön túl feltámadt zendülőket, akik 1737-ben a »Kis kurucz világ« idején a Nagykunságra is betörték, de a kevi malomnál szétverték őket.⁷⁶ Ezek azonban nem sok kárt tettek. Hosszú, kétszázestendős béke lassanként elfeledtette a háborúk mérhetetlen pusztításait és nyomorúságait, melynek mi voltunk a szenvedői, de ne feledkezzünk el azon honfitársainkról, akik őseink szenvedéseit most élik át.

*»Immár kegyelmezz meg Urunk népeidnek,
Minden haláriban az magyar nemzetnek!
Vedd ki igájukból idegen népeknek,
Többé szidalomban immár ne légyenek.«*

5. A karczagi templomépítés.

»A szegény embert az ág is húzza« azt mondja a példaszó. Eleink is hiába evickéltek ki a török-tatárkuruc-labanc világ másfél száz esztendő nyomorúságaiból, nem hagyta a sors őket nyugodni. Ezúttal valásukban háborgatták szegény kunokat, a háborgató pedig a bécsi udvar volt.

De hát az a nép, mely másfél száz esztendő háborús borzalmait átélte, ezt is ki tudta heverni. Az udvar hivatalos protestáns ellenes politikáján is sokat lehetett enyhíteni, ha tudta az ember a módját.

Kunyorált, kért a szegény ember, ahol lehetett, ahol meg nem lehetett, ott meg ő adott. így aztán valahogy dülőre tudta vinni ügyes-bajos dolgát.

Karczag város 1743-ban templomépítéshez fogott, anélkül, hogy figyelembe vette volna a kálvinisták részére kiadott tiltó rendelkezéseket. Ez abban az időben nagy vétség volt. De akkor is megvoltak városunk serény, körültekintő és értelmes vezetői, akik a várost a kátyúból kihúzták.

Varró István nótárius uramé az orosz-lánrész ebben a nagy munkában. Vízontagságos kilincseléseit egy nagy naplóban hagyta az utókorra, melyet — sajnos — helyszúke miatt teljes terjedelmében nem tu-

Szilaj ménes a téli legelőn.

Chapman, 1877

Ménesztelés.

X. kép.

XI. kép.

Gyékénybődö lúratás.

Öbeng... 907 -

XII. kép.

Gulyás a szárnyék előtt.

dok közölni, de ebből az alább közölt megrövidített naplóból is láthatod kedves olvasóm, hogy a régi világban sem ment a dolog kilincselés nélkül s ezelőtt is úgy forgott a kerék, ha kenték.

De hadd beszéljen a napló!⁷⁷

I. »Noha a karczagi reformátusok tatároktól, rácoktól és magyar pártosoktól úgy személyükben, mint vagyonukban nagyon sokat szenvedtek és sokat bujdosztak, de az egyházzól sohasem felejtkeztek meg.«

II. »Az isteni gondviselés a dúlok és égetők pusztításaitól a templomot mindig megkímélte, s mikor a nép haza szállott, az egyszerű kis templomot megtalálta.«

III. »Szaporodván a nép, -a német lovagrend uralma alatt megbővítette napkelet felől való végében, a szűknek bizonyult egészen égetett téglából épült kis templomot néhai nemes Karács Ferenc főbíróóságában.«⁷⁸

IV. »A következő időkben még jobban szaporodott a nép, úgy hogy még szorongva sem fért be. Ekkor belül csaknem környes-körül karokat építettek, de a sokszori toldozás, főként pedig a régiség miatt a lebontásán kellett gondolkozni, mert tetejétől a fundamentomig 24—25 kisebb-nagyobb hasadások látszottak a falon; úgy, hogy végre csak a templom kerítésében, a pusztán ég alatt tartották az isteni tiszteletet.«⁷⁹

V. Az előljárók és a nép végre eltökélték, hogy haladék nélkül új templom építéséhez fognak.

VI. Ezért hozzáértő mesterekkel nagyszámú téglát vettek, égettettek, a szükséges meszet, fát, vasat beszerezték, végül Csermák Vencel debreczeni kőművessel a kőműves munkára megegyeztek oly for-

mán, hogy minden öl kő rakásáért 3—3 rénesforintot, búzát, sertést, vaját adnak a készpénzen felül és a munkás legényeket étellel-itallal látják el.

VII. A kezdés idején előljárók voltak: nemzeti Sütő András főbíró; nemzeti Geszthi Nagy János törvénybíró. Esküdtek: nemzeti Kálmán István, Tóth András, Kabai Mihály, Mándoki János, Szilágyi István, Jósa János, Szabó Mihály, Nyéki István, Sánta Gáspár, Láposi István, Erdélyi György, Mándoki Ferenc, Győri Mihály, Varga György, Kun Péter, Kerekes Pál, Nyéki Mihály és Kiss Gáspár uraim. Prédikátor volt a fundamentum tételkor Keresztúri Ferenc; oskolamester; Czeglédi Pál: kántor: Királyi András. Kisbírók: Bézi György és Sebők György. Kerületi kapitány nemzeti Kálmán István lett.

VIII. Hozzáfoglak 1743-ban, s ez év őszén a mestereberek a fundamentumot a föld színéig hozták, s a kihányt földdel a falat betakarták, hogy az őszi eső és a tél ne ártson neki.

IX. 1744. tavaszán újból hozzáfoglak a fal rakásához, sőt már jócskán fel is rakták, de ekkor megtudta a dolgot nemzeti Gosztonyi István, a járszági és két kunsági kerület akkori adminisztrátora, a városba érkezik és hivatkozván a régebbi királyok rendeleteire, az építkezést azonnal betiltja mindaddig, míg a királynőtől a további építkezésre az engedélyt meg nem szerzik. Az építést azonban nem hagyták abba, miért is Gosztonyi az akkori Dominium Commissiójának a dolgot beadván, a commissió a királynőnek bejelenti, a királynő a Helytartótanács által az építkezést azonnal beszünteti.

X. A hívek bizakodnak Mária Terézia jóindulatában.

XI. Ez idő közben mozgolódtak a Jászkunok a redimálásban. A nagykunok részéről a megbízott épen maga Varró volt, ki 1744. dec. 23-án és 25-én Jászberényben Horváth Jánossal a districtusok főnótáriusával és nemzetes Nánási János kiskunsági, volt kapitánnyal összejött s együtt később felmentek Bécsbe s a redemptiót véghez is vitték. Melynek eredményeképp az 500.000 Rfort summából Karczag-új szállásra esett 41.800 frt; az ezer lovas katonából pedig 63.

XII. Mivel Varrónak a redemptio érdekében úgy, is fel kellett Bécsbe mennie, a templomépítési engedély megszerzését is rábízták.

XIII. »Ez időben a Jászkunságnak a Pesti Ispotály volt a földesura. Az Ispotály dominiumának administrátora Goszthonyi István. A pesti ispotály dolgaiban való commissariusok voltak Bécsben a Bellicumról gróf Nesserold ő excellentiája, az ország főcommissariususa és ezen commissiónak a praesese, és báró Dalmon. A felséges cancelliáról referendarius Koller József és Adelffi János. A felséges camaráról camerae referendarius Fekete György, a commissió actuariususa Pirolld urnák. A canoellárián főcancellarius gróf Batthyán Lajos, referendarius az említett Koller József, consiliariusok: Adelffi, Palástig... Nedeczky. A felséges királyi Helytartó Tanácsban Pöszonyban gróf Pálffy János elnök, báró Climay; püspök és tabulae praelátus méltóságos gróf Nádasdy Leopold etc. Director Cancellariae Fabiánkovits György. A cancelláriánál a református status részéről ágens volt Szilágyi Mihály Bécsben.«

XIV—XVI. A cél az lett volna, hogy a királynő elé jusson az egyház kérése, csak az út között kellett

választani. Vagy a reformátusok ágense, vagy a földesuraságot tartó commissió által gondolták a dolgot elérhetni. Az utóbbi gyorsabbnak látszott.

XVII. Elhatározta tehát a város, hogy Varrót és Sütő András bíró uramat indítja el az építési engedelem kijárására.

XVIII. Először is Gosztonyi István administrátort keresték fel, ki ügyükben Kollert és főképpen Fekete Györgyöt ajánlotta, mint olyanokat, akik azt elősegíthetik.

A város 1744. aug. 13-án olyan utasítást adott Varrónak és Sütőnek, hogy a kérvényezési először is a felséges Commissiónak folytassák, s ha elutasító választ nyernek, akkor a királynőhöz forduljanak. Egyébként a saját belátásuk szerint cselekedjenek.

XIX. Kisasszony havának 13-ikán indultak el, 16-án Budára érve megháltak. Idáig a város kocsija hozta őket. Budán Landkocsit fogadtak Bécsig, s 17-én tovább indultak. Ezen a napon Csabáig⁸⁰ értek, 18-án Dorognál elmenvén Tád-ra értek, ott megebédeltek, onnét Nyerges-Újfalun, Biszkén, Sütőn, Nesz mélyen, Almáson, Szönyön által Komáromba mentek. 19-én Gönyűn által Nagy Győrbe, onnét Öttevénybe, onnét Mosonba jutottak s itt megháltak. 20-ikán Óváron kívül, Levél mellett Hegyeshalmon, Miklósdán,⁸¹ Condorffon, Pándorffon által Pruckra⁸² érkeztek, itt a Landkocsit a Linea inspectora megvizitálván, minthogy honorálások céljából 112 tekenős békát vittek — az inspektornak, aki a békákat nagyon megkívánta, két párat odaajándékoztak. — Innen Svandorffon át Sfeketre⁸³ érkeztek, itt meg is háltak, Aug. 21-én Bécsbe érkeztek.

XX. Bécsben a »Fejér Farkas« címerű vendég-

fogadóba szállott a két kun. »Egyikünk sem volt azelőtt Bécsben, — írja Varró — a járást magunkban nem tudván, csak sebengettünk, mit tegyünk. Német nyelvet nem tudtunk, magyar s deák nyelven értőt nem esmértünk, kivel s miképpen beszéljünk. Sokakat láttunk magyaros ruhákban, ha szóltunk hozzájuk s kérdezősködtünk tőlük, csak »niksz ungrist« feleltek. Volt azonban egy tróger azon vendégfogadónál, ki is meglehetősen értett magyar nyelven, azt mi megsejtvén, jóbarátunkká, s amikor kaphattuk tolmácsná csináltuk és die 22. Augusti kértük arra, hogy nekünk igazítana fizetésért olyt embert, aki bennünket az előbb említett méltóságokhoz elvezérelne, az osztán igazított hozzánk egy bádgyadt öreg forma trógeret.« Ennek vezetésével felkeresték a felséges commissió praesesét, gróf Nesserold Ferencet, de nem találták otthon. Szállását azonban megjegyzték, hogy maguk is oda találjanak.

XXI. Augusztus 31-ig nem volt a Commisiónak! ülése. Augusztus 23-án Nesserold grófnak mint praesesnek kérvényt nyújtottak be, 30 tekenős békákkal pótolva.

A kérvényben felhozzák, hogy régi templomuk összedülőfélben volt, s újat akartak építeni, de Goszthonyi ettől eltiltotta őket.

Mikor a kérvényt beadták, úgyszintén a 30 tekenős békát, »a secretárius kijövén, azt mondotta: Ezt válaszolja ő Excellentiája, hogy semmiképpen el nem végzi, mert úgy fogna járni, mint a kecskemétiakkal, kikis egynéhány szalonnát felvittek ő Excellentiájának, azután felpanaszolván hirdették széjjel ő Excellentiája csúfságára, s megtudván ő Excellentiája, pénzes szekerek által kellett Kecskemétre haza

küldeni. Mi azonban ellenkezőképpen rá beszéltettük, de semmiképpen ő Excellentiája nem akarta s el sem vette mindaddig, valamíg azon secretariusnak egy pár aranyat nem nyújtottunk. Az egy pár arany-
nak a Sekretarius kezében való nyomása cselekedte, hogy az után ő Excellentiája sem küldötte vissza a tekenős békákat.«

Ez alkalmatossággal a Felsőes Commisziónak szóló kérvényt is átadták a grófnak, mint praesesnek. Ez majdnem úgy szólt, mint a grófnak írott instancia.

Hogy a Gommissió Regio Aulica-hoz benyújtott kérvény fogatosabb legyen, némely commissarius urakat, eljártak, hogy kiki dolguk mellé szólhasson, így elmentek referendarius nagymányai Koller Józsefhez, s hosszú magyar instanciában kérték, hogy őfelsége előtt és a felséges kancellárián teljes bölcsesége szerint igazítsa a karczagiak dolgát. Koller kegyesen fogadta őkejt s tanácsolta, hogy a királynőhöz nyújtandó instanciájukat gróf Batthyány Lajos cancellariusnak adják át.

Minthogy a felséges Commisziónak teljes választ nem vették, s ezt szóval is bejelentették Rollernek, ő ajánlotta, hogy míg az ülés tartana, Adelffinél és Fekete György camarae-referendariusnál is jelentsék magukat. Ezért Adelffi János consiliariusához is beadtak egy instanciát, mely olyanformán hangzott, mint a Rollernek írott. Az instanciát Adelffi elolvastván, behívatta őket, »eleinte ugyan igen sullyos s kemény beszédekkel illetett bennünket, de a honorariumocs-
kát, úgymint tekenős egynéhány pár békákat meglátván csendesebben beszéllett, kivált igen nagy egy pár debreczeni mézeskalácson álmélkodott, mondván, hogy

soha olytat nem látott« — írja Varró — végezetre is jóakarátát ígérte.

Innen Fekete camerae-referendariushoz mentek, itt már csak szóval mondták el a mondanivalókat. Hivatkoztak arra, hogy Gosztonyi ajánlotta, hogy keressék fel. Fekete késznek mutatkozott őket támogatni, sőt a felséges Commissióhoz írott kérvényüket előkérte, elolvasta, s itt-ott javítgatta is.

A következő napon, augusztus 24-én míg a Commissió be nem állott, megjelentek báró Dhalmon úrnál, »ki is német nemzet« lévén, írásban, latin nyelven adták be instancijukat. Ő is behívatta őket, »igen drágalátos maga ajánlásaival vigasztalt bennünket, sőt teljességgel biztatott is« — írja Varró.

Felkeresték Pirolld urat is, a felséges Commisió Actuariusát, vagyis Nótáriusát, hol szóval adták elő bajaikat. Ígérte is szolgálatját.

»Mind ezen elől számlált Méltóságoknak juttatunk a tekenős békákból, kinek többet, kinek kevesebbet, és mindnyájan igen nagy kedvességgel vették; de a mézes kalácsokból nem juthatott mindnyájoknak« — írja Karczag város pennája.

XXII.—XXIII. 24-én beállott a fő Commisió széke gróf Nesserold házánál, az ülés után az ajtónál várakozó Varróéknak azt mondta Pirolld, hogy másnap elkészíti az expeditoria levelet, de azt tanácsolta, hogy menjenek el a Méltóságos generálishoz, Adelffihez és Feketéhez; s ott megtudják, hogy miből áll az expeditió.

Másnap csakugyan elmentek Adelffihez, aki megmondotta, hogy a Commissiónak nincs hatalmában a templomépítésre szabadságot adni, mert az a királyt illeti meg, hanem abban fogja őket segíteni,

»hogy az adminisztrátornak megparancsolja írás által, hogy végére menvén a karczagi templom mivoltának, a felséges Helytartó Tanácsot úgy informálja, hogy a karczagiaknak teljes vigasztalásokra legyen.« A Tanács a királynőnek a szerint tesz jelentést. Egyúttal a karczagiaknak Ófelségéhez kérvényt kell benyújtaniuk ebben az ügyben a Cancelláriához. Akik a Commissiótól a Cancelláriánál is vannak közülük, a kérést ajánlani fogják.

XXIV.—XXV. Elmentek tehát Nesserold grófhöz és egy kérvényt adtak be, melyben azt kérik, hogy kérésüket a királynő előtt pártfogolja. A gróf megígérte a pártfogását. Meglátogatták Feketét és Dhalmont is.

Piróth a levelet elkészítvén, nékiek átadta és postán az adminisztrátorhoz küldöttek. Ehhez csatolva ők is írtak egy levelet, melyben kérik, hogy a Helytartó Tanácsnak teendő információt siettesse és hogy információt adjon. »Hiszem maga jól tudja, látta — írja Varró uram — mostani állapotját, s lerogyófélben való voltát régi templomunknak és azon kívül népünk számához nem illendőséget; azt is nyilván experiálta az úr, hogy amely templomot építeni kezdetünk, nem igen nagy külső színes tekintetű, hanem csak a mennyi népünket bé foghattya. Ne tegyen azonban valami akadályoztató clausulát azon informatioban az úr, ugyanis mitsoda hasznot vehetne az ollyaténból az úr? Ellenben pedig, hogy ha szegény Ekklesiánk vigasztalására fog az úr szolgálni, azon eklésia nemcsak örök emlékezetben tartya az úrnak abbéli segedelmét, hanem effective is az Úrnak láthatóképpen meg fogja hálálni. Arra is alázatosan kérjük az urat, méltóztassék nekünk is meg-

írni, miben lészen az úrnak a felséges királyi tanács-hoz adandó információja és melly napon fogná az úr elküldeni, hogy a Felséges Királyi Tanácsot is az ő Felségéhez fejedő információnak siettetésére annál bizonyosabban instálhassuk.« A levelet 1744. augusztus 26-án postára adták.

Most már azon törték a fejüket, hogy a felség-folyamodványt hogy adják be. El mentek először Szilágyi ágenshez. Ez kellő fontoskodások után azt ajánlotta, »hogy ha sub manu adnának 50 vagy 60 aranyat a Méltóságoknak szíveknek meghajtása végett Honorarium titulusával« öneki, ő meg próbálna »hegyet mozdítani.«

Mielőtt Szilágyi uram nem teljesen önzetlen ajánlatát elfogadták volna kunjaink, elmentek Szemere László úrhoz, aki egyebek közt felvilágosította őket, hogy »Ez a Szilágyi ágens uram igen henye, rest etc. Nékie kellene mindenkor velünk lenni, minthogy most az Ekklesiák dolgait közönségesképpen folytattuk, de nem hogy azt cselekedné, sőt amikor hívattuk, is, nem mindenkor jelenik meg, jobban szeret dámákkal sétálni, ostáblázni, etc. Egy szóval ő olyan ember, aki nyárban is szánkázik.« Jobban ajánlaná Erdélyi ország ágensét Dömjény Gergelyt. Kérdezték Varróék, hogy nem volna-e bosszúságára az agentának, ha saját nevükben instálnák ő Felségét? Szemere azt a tanácsot adta, hogy saját nevükben instáljanak, mert a Felséges Asszony így fogadja el. Elindultak tehát Demjénhez, hogy tárgyaljanak vele, ő azonban haza utazott.

XXVI. Elhatározták tehát, hogy segítség nélkül maguk fognak instálni, »Istennek Szent Nevét Segítésül híván.« Varró a Fekete György referendarius

javallatát figyelembe véve, megfogalmazta a felségfolyamodványt, melyben töviről-hegyire elmondották a dolgot, elhallgatván az elhallgatandókat és kiemelvén a kiemelendőket.

XXVII. Szent Mihály havának 2. napján gr. Batthyán Lajos főcancelláriushoz elmentek, de a »sok méltóságoknak s más instánsoknak« sürgetések miatt nem tudtak hozzá férni, s midőn a hintóba akart felszállni, akkor adták kezébe az instanciát. Ezen, sőt a következő napon sem vétetődött fel a cancellárián az instancia »az össze csuportozott dolgok miatt.« Elmentek tehát a cancellariae secretarius Koller Ferenchez oly véggel, hogy a referendarius Koller Józseftől megtudhassák, mikor lenne a felvétele. Hozzá be nem mehettek, hanem a fiával beszéltek, kinek bejelentették, hogy »egy pár szép teheneket volnának hajlandók önagyságának adni.« Ez le is ment ura atyjához, s azt a választ hozta, hogy 7-én lesz consilium, akkor sorra kerülnek ők is, sőt önagysága úgy csinálja a dolgot, hogy ő referálhasson. Aztán rájuk bízta, hogy a balai pusztán levő gulyát hajtsák át Törökszentmiklóásra, mihelyt a dögösség kezd benne megszűnni. A teheneket pedig köszönte titkára útján.

XXVIII.—XXX. Hetedikén elmentek a cancelláriushoz, akinek szóval is előadták a kérést. Aztán elmentek a cancelláriára. Mikor a consiliarius urak oszolni kezdettek, kijött Koller József referendarius is és jelentette nekik, hogy az ő kezére szállott az instancia referáda végett. Ebéd után Varróék újra felkeresték s akkor azt mondotta nékik; hogy ő ugyan referádát tesz öfelségéhez, de nem hiszi, hogy büntetés nélkül megússzák a dolgot. Az udvar resolútiója után az ügy a Helytartó Tanácshoz kerül,

ezért ott sürgessék, mert a resolútiót ő rögtön megcsináltatja. A Helytartótanácsához oly véggel megy az ügy, hogy az intimátumot küldjön az egri püspöknek és a Districtusok administratorának bővebb információért, hogy t. i. oculáltassék mind az egri püspök, mind az administrator részéről az régi templom és az elkezdett új templom, ők tehát Bécset elhagyták s Pozsonyba jöttek, hogy a Helytartó Tanácsot sürgessék. Ezért a nádorhoz, a Tanács praeseséhez egy magyar nyelvű instanciát adtak be, melyben a sürgős elintézését alázatosan kérték.

A Helytartó Tanács csakugyan beküldte postán az egri püspöknek Erdődy Gábornak s ők is haza indultak. Jászberénybe útba ejtették Goszthonyi adminisztrátort, ki közölte velük, hogy az egri érsek halálán van, várjanak néhány napot az üggyel, mert valószínűleg a káptalan fog intézkedni ebben. Miután oda-haza a dolog folyását jelentették »ismét szemeinknek álmot, szemöldökinknek és szemünk héjainak szunynyadozást nem engedvén, a venerabile Capitulumon Egerben a dolgot folytatni kezdtük,« mondja Varró.

XXXI. 1744. november végén Varró Nemzetes Kabai Mihály urammal az egri káptalanhoz ment s ott az administrator ajánlatából a káptalan nótáriusát Szabó Mártont felkereste, aki Kis János nagypréposthoz utasította őket. Ott »egynehány tekenős békákkal és egy-egy pár debreczeni fehér kenyerekkel s perecekkel« jelentették be magukat. A prépost mingyárt mondotta, hogy másnap a káptalannak az ülése leszjji s a (kérvényt előveszi. A káptalan a kérvényben foglaltakat — nevezetesen, hogy a templomot megnézesse és jelentést tegyen a consiliumnak — magáévá tette és első adventen kinevezte páter Török Mihály

jászapáti plébánost és Páter Berkes Ferenc Kunszentmártoni plébánost, s a megbízást a Varróék kezébe adta. Varróék nagyon örültek, hogy ismerős és jóakarató embereket neveztek ki ügyük megvizsgálására. Jász-Apátiba maguk vitték el a Káptalan megbízását. A tisztelendő atyák kijövéen, a templomot megvizsgálták, a jelentést megírták, pecsét alatt kezükbe adták, hogy vigyék Egerbe, de tudokra adták, hogy a jelentés egészen a kérésük szerint történt.

XXXII-XXXIV. Ezután ismét felment Varró uram Egerbe Kabai urammal együtt és megkérték a nagy prépostot, hogy jól informálják a Consiliumot. Másnap gyűlést tartottak a káptalan templomában és úgy határoztak, hogy az említett plébánosok jelentése; szerint informálják a Consiliumot.

XXXIII. Eközben a három districtusok hajdani szabadságát, palatinális jurisdictio alá való visszajutását sürgetvén, a districtusok Varrót, Horváth Andrást és Nánási Jánost küldték Bécsbe. Varró eközben a templom dolgát is sürgette a Felsőleges Cancellárián.

XXXIV. Már Koller József referendárius kezén lévén az Ő felségéhez teendő referáda a templom állapotj áról, noha Varró már kezdett kétségbe esni.

XXXV. Újból beadott egy felség folyamodványt, melynek szövege hasonló volt az elsőhöz. Mellesleg gróf Pálffy Miklós vice cancelláriusnak (a főcanc. távol volt) is írt egy kérvényt, melyet személyesen vitt el. Ő excellentiáját herbatea itala közben találta, senki más ott nem lévén, mindjárt beszólitotta. Előadván a dolgot, ő excellentiája csodálkozott, hogy Koller halála óta nem került elő az akta és mindjárt megvizgasztalva Varrót, hogy megkeríti ő. Jöjjön dél-

után 2—3 óra közt, mert nem válna a cancellária becsületére, ha újból felmenne az acta.

XXXVI. Délutánra csakugyan kikerestette. Adelffi úrnál hevert az ügy. Adelffi azzal mentegetőzött, hogy a filepszállásival tévesztette össze, melyet már expediált. Varró a vice cancellárius utasítására elment Adelffihez, aki még meg is dorgálta, hogy miért nem sürgette idáig. Aztán megígérte, hogy csütörtökön referál őfelségénél és szombaton expediálják.

XXXVII. Kérdezte Varró, hogy miből fog állani a referáda? Adelffi azt mondotta, hogy lehetetlen! lesz büntetés nélkül kieszközölni a dolgot. Varró 1745. aug. végén haza jött (1744. dec. 23-án ment fel). Őfelsége határozata a Consiliumnak, onnan a főkapitánynak, Almássy Jánosnak, onnan a kerületi kapitánynak Kálmán Istvánnak megküldetett, tartalma pedig az volt, hogy mivel a templomot több rendbeli tilalom ellenére is építették, 500 aranyat tegyenek le büntetésül, s ha az egri püspök és Almássy János vagy kiküldöttei megvizsgálták és jelentést tettek, a templomot tovább építhetik.

XXXVIII. A redemptiós summából a városra 41.800 Rfirt. és az insurgents 1000 katonából pedig 63 esett minden készülettel, lovakkal, fegyverekkel, mundérokkal, ami szintén felrúgott majd 7000 forintra, így a templom bírsága 500 aranyok (2100 Rft.) a portionális kvóta 2000 forint, palatinale salarium 195 etc. tekintélyes terhet képviseltek. Nagyon nehéz helyzetben volt a város!

XXXIX. 1746. augusztus vége felé Sütő Andrásal újból elindult tehát Varró, hogy Őfelsége a bírságot enyhítse. Pesten a királyi táblához mentek, hol azt ajánlották, hogy a Personalis Grassalkovits

Antalnál instáljanak, hogy szóljon mellettök egy pár jó szót, de Pozsonyban a nádornál Pálffi Jánosnál is kérjék, hogy ajánlja őket.

XL. Elindultak hát Pestről Pozsonyba, s ott a nádorhoz kérvényt adtak be magyar nyelven. A kérvényhez mellékelték a distructus ajánló levelét is. A nádor jóakarátát ígérte. Most újra felmentek] Bécsbe és a királynőhöz megint kérvényt adtak be. A kérvény eredménye az lett, hogy a büntetésből 200 aranyat a királynő elengedett, s csak 300 arany maradt fizetni való.

Az ügyet aztán a Kancellária a Helytartó Tanácson, a jászkun főkapitányon, az egri püspökön át expedialta, s Varróék haza jöttek. 100 aranyat felküldtek Egerbe a püspökhöz, 30 tekenős békával és 2 pár debreczeni kenyerekkel, mézes kalácsokkal és perecekkel súlyosbbitva. A püspök jóindulatúlag megdorgálta őket, amért engedelem nélkül építették a templomot, de a büntetés fizetésére haladékot nem engedett.

Az első királyi resolutio oculatát rendelt el, ezért a püspök újra elküldte a jászapáti és kunszentmártoni plébánosokat, akik Szent Jakab hava 6-ikán kiadták az építkezésre felszabadító levelet.

Szabó György, az új főbíró a 300 aranyat felvitte Pozsonyba és ott a parochusok generálisja cassájára lefizette 1746. augusztus 12-én, s az egri püspök nyugtázta.

A következő esztendőben hozzáfogtak az építéshez. Kőműves ember volt Csermák Vencel, aki a falat rakta. Fedélszéket Lőrinc nevű szolnoki ács, a templomi padokat kisújszállási Asztalos Gergely és Asztalos Mihály. Ugyanők készítették a következő év-

ben a templom két végében levő karokat, az oldalkart pedig Asztalos (Bagi) Mihály. A katedrát és az úrasztalát is ő csinálta. A vasmunkát Rimaszombati Sámuel és János uraimék, sőt a prédikátori széket is ők készítették saját költségükön. A toronyórát Rimaszombati Sámuel, a templom fakerítését 1754—1755-ben madarasi ács Gőz István csinálta.

Az egész építés kezdetétől fogva főbírák: Sütő András, Geszti Nagy János, Szabó György, Tóth András, Sallai János és Kun Péter uraimék. Ekklézsia curátorai: Sánta Gáspár, Kun Péter, Kis Gáspár, Nagy János, Szabó Mihály. Papok: Az építkezés kezdetében és a fundamentom tételben Keresztúri Ferencz. Tartama és befejezése alatt Szilágyi György. Végül Szentmiklósi Sámuel. Kántor: Királyi András.

A templomra pedig Varró uram szerint ezen Chronostichonok íratlak fel: *Liberae extructionis benignum cum relaxatione mulctae indultum est impetrarum, Anno, quo:*

Gens CVMana sVIs restltVta est IVrlbVs aeqVIs et Ianl páLffl palatini sVbDIIta froeno (1746) Descripta est Oppido Kardszag Ujszállása in memóriám posteriorum donata anno sequenti Chronostico in cluso:

GLoria LaVs et Honor tibi sít reX Chrlste Re-DeMptor et PatrI IVXta spIrltUIqVe sVo (1755).

* *
*

Nem erre a lapra tartozik, de meg nem állhatom, hogy el ne mondjam a bajomi templomépítés; históriáját, úgy, ahogy azt a néphagyomány tartja.⁸⁴

Valamikor, régen, talán Mária Terézia királynőnk uralkodása alatt a bajomi vár romjain épült bajomi templom is megrogyant. Az árvizek mosták-e ki a fundamentumát, vagy a régi vár kazamatáinak valamelyike szakadt be, erről már nincs emlékezet, elég az hozzá, hogy kerülhetetlen lett a templom újjáépítése. Nehezen adták akkor a templomépítési engedélyeket a kálvinistáknak, sőt ha okkal-móddal, holmi áldozatokkal kijárta is az egyház, illetőleg a falu, — mert hiszen egyek voltak — a szerzett engedély is csak holmi gyenge készületű alkalmatosságra szólt. Csak a fundamentuma lehetett téglából, tetejét csak náddal fedhették, tornyot — ha egyáltalán engedélyeztek — csak fából állíthattak a régiek. Már pedig fatornyos faluban születni kész gyalázat ma is, hát még akkor!

Bajom város bölcs és körültekintő tanácsa is hosszú huzavona után megkapta az engedélyt a templom építésre, de nem volt benne köszönet. Az engedély úgy szólt, hogy a fal a föld színétől csak egy ölnyire lehet kőből, onnan tetejéig vályogból rakassék.

Szörnyen bántotta ez a korlátozás a város vezetését. De hát hogyne bántotta volna! Ott hevert romban a régi híres bajomi vár, volt benne annyi kő és téglá, hogy két templom is kitelt volna belőle! És vályog templomot csináljanak! Hogy az első árvíz elvigye! Hogy a város régi híre-neve oda legyen! Hisz éppen a város hanyatló hírét akarták felújítani egy hatalmas tornyú magas kőtemplommal, s most mindennek vége!

Tanakodtak, tanakodtak. Végre is feltámadt bennük az ősi hajdú vér, az asztalra ütöttek s azt mond-

ták: »Eb ura a fakó!« Csináljunk olyan templomot, amilyen nekünk dukál, aztán majd csak lesz valahogy! Messzi van ide Bécs, akármilyen magas templomot építünk, nem látszik oda! Meg ha meglátják is, le már úgy sem bonthatják! A büntetés sem lehet több, mint amennyibe a kunyorálás kerül!«

Hozzá is fogtak. A falu apraja-nagyja dolgozott s pár hónap alatt olyan templomfalat húztak fel, hogy csodájára jártak messzi földről. Már csak a teteje hiányzott.

De éppen ez az országosnak induló hír lett a templom veszte. Valami pápista emberek ráterelték a hatóság figyelmét, s a felsőbbség az ügy megvizsgálására néhány kanonokot küldött ki Váradról. Erről értesítette Bajom városát is.

Nosza lett riadalom Bajomban! mindenki megszeppent. Már senki sem akarta vállalni a felelősséget! Akik az asztalt verték, azok most azt állították, hogy hisz' éppen ők kardoskodtak a törvényes engedelem alapján való építkezés mellett.

Na de mindegy' Ezt a dolgot már nem lehet meg nem törtéنتté tenni, legfeljebb enyhíteni lehet rajta! De hogyan?

Gondolkoztak a tanácsbéliek, majd tejek füst ment. Egyik ezt mondta, másik azt mondta, de egyiket sem lehetett elfogadni. Lassanként elhallgattak, de lopva a bíróra, nemes nemzetes Darabos uramra tekintettek, akin látták, hogy erősen gondolkozik az asztal végén a nagy gondolkozó székben.

Hát nem hiába gondolkozott bíró uram, de jól ki is gondolta!

»A rendelet — úgymond — aképpen intézkedik, hogy a templom fala a földszínétől csak egy ölnyi

magasságig lehet kőből. A teljesen felrakott falat le nem bonthatjuk, mert akkor minden fáradságunk a munkánk kárba mégyen, ellenben a föld színét fel-emelhetjük a templom körül olyan magossan, hogy az eresztől csak egy ölnyre légyen!«

Mikor a puskaport feltalálták, Németországban nem harsant fel akkora éljenzés, mint a bajomi városházán ezen terv hallatára! Hát persze! Hogy rá nem is jöttünk! Ez már beszéd! Nesztek váradi kanonok! Mi rajtunk ugyan ki nem fogtok!

Hamar ásóra, kapára kaptak a régi várkatonák ivadékai s mintha a tatár már a szomszédban volna s a várat kellene erősíteni, úgy hordták a földet a templom mellé. Dolgozott ott a félholt is és ha nagytiszteletű uram ki nem méri az egy ölet a falból, tán egészen eltemették volna a templomot!

Még be sem fejezték teljesen, már jöttek a kanonok uramék. Nagyokat szuszogtak, mikor felértek a templom mellé. De a bajomiak is fújtak a fáradságtól.

Nem voltak ezek a kanonok fejük lágyára esett emberek, átláttak ők a szitán! Igaz, hogy a kőfal csak egy ölnyi volt a föld felett, de csak kívülről, belülről bizony volt az öt ölnyi is. Nem is mulasztották el ezt mingy árt megjegyezni. De bíró uram sem hagyta magát, rögtön arra hivatkozott, hogy az építési engedély nem tiltja, hogy a templom ne legyen a földbe sülyesztve, s hogy ne építhessenek olyan mély kő fundamentumot, amilyen csak jól esik. De ezek a kanonok mérges emberek se voltak, meg lehetett őket győzni, két akó csíkot feltettek a szeke-rükre, s úgy elmentek, mint a tavalyi hó! Nem lett semmi baj a vizitáció nyomán.

Hosszú évek teltek el, míg aztán emberségesebb világ lett, s a bajomi templomról is le lehetett kaparni a földet. De még ma is olyan, mintha valami laponyagon volna.

Így fogtak ki a bajomiak a felsőbbség eszén s nem kellett megjárniok Varró uram és Karczag város hosszú bécsi útját! Legalább is így tartja a szájhagyomány.

6. Kuruzslók, boszorkányok.

Ámbátor Kálmán királyunk megmondotta, hogy boszorkányok nincsenek, mégis halála után még öt-száz év múlva is serényen nyomozták hatóságaink ezeket az ártalmas gonosz lelkeket. Ma is van, aki hisz bennük, sőt még kerül imitt-amott egy-egy öreg-asszony, akiről azt tartják, hogy igazi boszorkány, aki a tehen tejét el tudja venni.

Gyermekkoromban a mi utcánkban is lakott egy. A szomszédok mosolyogtak, kedveskedve beszéltek velem, a háta mögött meg szidták, mint a bokrot, mert állítólag sok kárt tett emberben, állatban. Mi gyerekek féltünk tőle, mert azt állították róla, hogy a gyerekek fejét hátra tudta fordítani. Kata néninek hívtuk.

Kuruzslók is feles számmal kerülöznek ma is, régen pedig tisztos polgárnői foglalkozás volt a kuruzslás. Az orvosokat hajdanában a borbélyok helyettesítették. Nem holmi borotváló mesterek voltak ezek, inkább olyan sebész félek. Még borbélyok sem mindenütt találtattak. Karczagra is csak 1768 tájban származott be az első borbély Szakszay Dániel chyrurgus uram, aki tekintélyes vagonra tett szert

a korcsmán bevett fejek reparálásából. Belső bajokban azonban a nép inkább a kuruzslókat kereste fel, úgy látszik azok sikeresebben gyógyítottak, mint Szikszay uram.

Volt ugyan Karczagnak egy jeles szülöttje, aki valóságos orvosdoktor volt: Karczag-újszállási vagy latinosan Carceus Márton, ki miután a debreceni kolégiumot elvégezte, a lejdeni egyetemre ment tanulni, hol a tüdő vézsről írt értekezése alapján 1671-ben doktorrá avatták. Számos munkát írt s neve alá sohasem mulasztotta el oda nyomatni, hogy »comanohungarus« azaz »kun-magyar«. ⁸⁵ Ő azonban sohasem került haza Karczagra, fiatalon elhunyt és nem is illenék, hogy a »Kuruzslók, boszorkányok« című fejezetben írjam meg az életrajzát.

Ahogy az embereknek meg voltak a maguk borbélyai és kuruzslói, úgy az állatoknak is. Sőt az állatgyógyításra nagyobb súlyt fektettek eleink, mert az jember élet ingyen, magától lesz, de az állat pénzért.

Messze földön híres orvos Nagy Péter uram. Nem arról beszélek, aki mintegy három évtized előtt halt el, — bár az állatorvosok mellett még őneki is elég tekintélye volt, — hanem a nagyapjáról, akit messze földre elvittek jószágot gyógyítani. ⁸⁶ Különösen a veszettséget tudta sikerrel gyógyítani. Tudománya firól-fira maradt, de mindig csak egy fiú lett »orvos« közülük. Gyermekkoromban úgy hallottam, hogy tudományát az apa halálos ágyán kézfogás által adta át a fiának. A gonosz nyelvek azonban azt állították, hogy valamelyik haldokló atyának cikrok seprűnyelet adtak a kezébe a fia keze helyett s így a tudomány megszakadt. Azt tudom, hogy az

öreg Orvos Nagy Péter még gyermek koromban sokat gyógyított, így tehát a cirokseprű csak mende-monda volt.

Voltak régen tátosok is, akik a láthatatlan dolgokat látták.

Messze földön híres tátos volt 135 év előtt Békési Csuba Ferenc. Nem közönséges ember lehetett, mert nagyon nagy híre volt. A hatóság üldözte, de Ferke mindig kisiklott a hatóság kezeiből. Messze földön emlegették csínytetteit is. Így a többek között őtet tartják azon impostornak, aki a csökmeiekkal a sárkányt kihúzatta.

Túrkeve város körözési jegyzőkönyve is őrzi Csuba Ferenc emlékét 1801-ből, ahol megvan »Leírása Békési születésű Csuba Ferencnek, aki már 12 esztendeje, mióta a népet azzal hitegeti, hogy ő tátos és a földbe rejtett kincseket meglátja. 34 éves, református, feleséges gyermekes, barna szikár termetű; hibás szemeivel csak sajdít, de jól nem lát. Ha gondolkodik, úgy beszél, annyival inkább ha csalni akar. Azon rossz szemeit csodálatosan forgattya, nagyon tudja szóval, sőt énekléssel is tódította a dolgot, azonban a magyar versek mondására természetel nagy hajlandósága van. Rendszerint szűrben, csizmában, gatyában szokott járni.«⁸⁷

A körözőlevél adataiból úgy látszik, hogy sck pogány szokást őrizhetett meg Csuba Ferenc, de Túrkeve érdemes jegyzője ezekre ép úgy nem adott semmit, mint Béla királyunk névtelen jegyzője a hegedősök csacska énekére. De hát hogy tudhatták volna ők, hogy majd néprajzi írók is támadnak az utódok közül, akiket az ily bolondságok érdekelni fognak!

Karcagon 1799-ben »szoboszlai lakos új magyar

(így hitták akkor a cigányt!) Juhász Imre megkapatván olyan csábításért, mely szerént magát Tátosnak mondván Cseppentő Jánost elaltatta, hogy azt nyavalyásságából meggyógyítta, s mintegy 12 forintot attól kicsalt, melyet nagyrészt együtt ittak meg.« Juhász Imre fara ezen csalárdságért 12 pálcával fizetett.⁸⁸ Mára úgy mondanák, hogy Juhász Imre hypnotizálta Cseppentő Jánost és szuggerálta neki, hogy a 12 forintot igyák meg.

1797-ben »Districtualis chirurgus Szikszay Dániel uram bé jelentvén, hogy kúnhegyesi Czupp Sámuelné hozzá panaszra ment azért, hogy nyomorult férjét Karczagon lakos Körösi István gyógyítani felvállalván, nemhogy használt volna, sőt még inkább elrontotta. Előhívattatott Czupp Sámuel feleségével együtt s tudakoztatván tőle az orvoslásnak módja, így beszélette elő.«

»Körösi István a beteget a tűzhelyre hanyatt fektette s lepedővel egészen beterítette, azután a napával együtt dolgozván, egy rostába fűsüt, szappant és egy csomó szőrt vetett, belé egy tálat tett, abba vizet töltött. Az alatt a tűzön ólmot olvasztatott, a napa pedig magába suttogván, ráolvasott. Minekutánna az ólom megolvadott, a tálba levő vízbe öntötte, mely akkor nagyott pukkant. Végre magával a beteggel a tál vizet kivitette s parancsolta, hogy benne mosdjon meg. Ezeket kilencszer vitték véghez, azonban italt is adott borba.«⁸⁹

Az öreg protokollumok azt azután már nem jegezték fel, hogy Czupp Sámuelnek a kilencszeri mosdás ártott-e inkább, vagy a borban bevett bájjal. Mindenesetre azonban Szikszay uram eltilalmaztatta Körösi Istvánt a gyógyítástól. Úgy látszik tehát, hogy

a tiszti és nem tiszti orvosok között régen is megvolt már az ellentét.

A koldusok között is akadt nem egy tudós ember. Az alábbi gyógyeljárás is egy koldus javaslatára történt:

1754-ben a nagykőrösi tanács nemes Udvardi Petemé Csabay Judith körösi lakos részére tanúvalomást tart arról, miképen orvosoltatnék meg Kardszagh városában lakó Pap Sámuel hitvesének Csabai Sárának a feje a benne levő ptrücsök miatt.

Kérdőpontok:

1-mo. »Ha tudja-e bizonyosan a tanú; Láтта-e a vagy hallotta világossan a Fatens, hogy in Anno 1749-no Kardszagh várossában lakó Pap Sámuel hitvese Csabai Sára a fejében Ptrücsök lévén, másoknak commendatiójában annak orvoslására ide jött? Mellyek után

2-do. Az említett asszonynak kicsoda commendálta, hogy a Ptrücsöknek ki üzésére a kutya tejben kristály pohárnak öszve töretett pora tétetvén belé, használna és itten azon orvossággal egy már idvezült Asszonynak füléből kilenczed magával bújt ki. Azomban

3-to. Kicsoda házánál volt szálláson, látta-e' hogy orvosolták véle? Kicsoda töltötte a fülében? és kicsodáé vót az eb? s ki fejte meg azt? Végtére

4-to. Ezen dologban amit látott-hallott és tud a tanú, hiti után mondja meg és kit tud jó tanúknak lenni, adja elő.«

»Hallódé Csabai Sára! vóltál-e fellyebb elmúlt 1750-dik esztendőben Kőrös városában? És ha vól-

tál, mit cselekedtetek ottan valamely s. v. kutyának tejével és mi okból s mi végre? beszéld elő letett hited szerint!«

Responsio:

»Bizonyos dolog, hogy én a jelentett időkor voltam Kőrösön az édes anyámnál, és minthogy úgy tartottam' s mostanis úgy tartom, hogy ptrücsök volna a fülemben, kérdezte anyámasszony a fülem nyavalyáját és aztis, miképpen orvoslottam? Én megbeszélettem, hogy valamelly kóldús Szállott volt meg nálunk s panaszolván néki nyavalyámat, az azt mondotta, hogy Udvariban vagyon egy asszony, a'ki megtudná orvosolni. Mellyet meg hallván, mind addig nem nyughattam, míg oda nem mentem, az holott osztán azon asszonyt megkeresvén, az azt javasolta, hogy szoptatós S. v. kutyának tejét fejevén, azon tejben kristály üvegnek porát elegyítenénk és azt töltenénk a fülembé, bizonyossan kihajtaná a mint hogy azonnal ugyan Udvariban lakos Tóth István nevű embernek szoptatós ebét hallván, hozzája mentünk és kértük, hogy fejne egy kevés kutya tejet, mellyet megcselekedett de mivel már a kölykök nagyocskák voltak, az ebnek teje sűrű volt és a' kristály üveg pora annál sűrűbbé tévén a fülemben bé nem ment és így semmit sem használt. Mellyet halván Anyámasszony, mindjárt ment Gál nevű emberhez, kinek szoptatós ebe lévén, addig kérte anyámasszony, hogy maga az ebet megfogván, Udvardiné fejt tőle egy füles pohárban tejet, amely pohárt a fejő akolban valamelly fa gallyára akasztott. Volt azomban egy igen nehezen fejő Tehene Udvardi sógor uramnak és minthogy nehezen állotta a fejést, mivel másként is a tölgye kihaladozott volt, azon

tehenet Udvardi sógorom verte, mellyis a verés közben szaladozván az akolban, a mondott pohárt a fának gallyáról leütötte, ki düllött a' tej belőlle, semmi más dolgot azon ebnek tejéről nem tud ezen Fatens sem nem hallott.«⁹⁰

* *
*
*

Szegény Fodor Márton 1754-ben sokat szenvedett, míg a halál megváltotta. Halálos ágyán menyét és nászasszonyát vádolta, hogy ciberében etették meg. Azok azzal mentegették magukat, hogy Fodor Márton szakadt ember volt és a miatt sokszor esett nyavajája. A tanács nem tudta a való igazságot kideríteni, az Úristenre bízta az igazságtételt.⁹¹

De hogy a boszorkányokra térjünk: egyik jeles karczagi boszorkány volt az öreg Monoriné. Neve a vallatási jegyzőkönyvekben többször előfordul. Sok embert megrontott az öreg. Egyszer azonban Győrfi Mihály kifogott rajta. Ez 1759-ben történt. Mikor az öreg mint boszorkány nyomta a Somlyai fiút, Győrfi Mihály azt tanácsolta, hogy amikor nyomják, azt mondja: »Reggel jöjj, sőt adok.« Másnap reggel a vén Monoriné csak beállított és sőt kért. Na aztán kapott az öreg még azt is, ami nem kellett volna!⁹²

Tudvalevő dolog, hogy régen a paráznaságot keményen büntették. Ábrahám cigány is ilyenemű vétekekkel terheltlen került a bölcs tanács elé 1757-ben. Próbálta Ábris magát azzal menteni, hogy részeg volt, de ez nem hogy enyhítette volna a dolgát, sőt inkább súlyosbította. Azzal vágta ki magát, hogy az a boszorkány, Nyécziné, akivel tetten érték, őtet »magához füvelte.«⁹³ A tanács, nem ismervén még akkor a

leküzdhetetlen lelki kényszert, mint enyhítő körülményt, az Ábris farára huszonötöt vágatott.

Bár 150 év előtt már megszűnt a boszorkányok üldözése, mégsem volt teljesen veszélytelen foglalkozás a boszorkánykodás.

Gyermek koromban hallottam, hogy némely vén boszorkánynak az a különös kedvtelése, hogy valami varázsigevel megállítja a szekeres utasokat és azok csépelhetik a lovakat akárhogy, azok egy lépést sem mennek előre.

Egyik karczagi gazda süvölvény cselédjével — kitől az esetet hallottam — valahol a Sárréten járt, éppen hazafelé igyekezett Karcagra, mikor Udvari alatt egyszer csak megtorpantak a lovak és se előre, se hátra nem akartak menni.

Leszállt az öreg, körülnézte a lovakat, szekeret, megnézte az utat is, de nem látott semmi olyast, ami a szabad menetelt akadályozhatta volna. Mint tapasztalt öreg ember, mindjárt tisztában volt, hogy itt a boszorkány keze működik. Kivette hát a szeredásból a hüvelyt, a hüvelyből a kést s a kés hegyét bele-döfte a rúd végébe! Hát erre csak nagy jajveszékelést hall és egy vén asszonyt lát nyargalton-nyargalvást közeledni, kinek a fél szeme ki volt döfve, a vér csak úgy csurgott az ábrázatján! Már messziről könyörgött, hogy ne döfje még egyszer a kést a rúd végébe, mert a másik szemére is megvakítja. Inkább megoldja a kötést és útnak ereszti az üres szekeret. Csakugyan alig érintette meg a szekeret, a lovak azonnal megindultak.

Nem tudom, él-e még az öreg gazda. Gyermek koromban, ha találkoztam vele, mindig borzalommal tekintettem rá. Neki is fél szeme volt!

Az utolsó boszorkányos per a Nagykunszágon, Madarason zajlott le 1753-ban. Ahogy a tanúvallomást tartja a tanács, úgy látszik, csak mint rágalmozást esetet kezelték.⁹⁴ A vallatás Biró Gáspárné ellen szól özv. Nagy Simonné és Sörös Istvánné keresetére.

Kérdőpontok:

1. »Tudja-é, látta-é, hallotta-é tanú, hogy mada-rasi Biró Gáspárné asszonyom eő kegyelme, vagy veje, vagy leánya minemű boszorkányos szókat mondott Nagy Simonné Biró Katalin ellen akárhol, akárki előtt és akármikoron?«

2. »Tudj a-é, hogy eléitül fogva Hegy esi Erzsé-beth Biró Gáspárné asszonyom, vagy veji, vagy leánya ámbár ezelőtt is sok nyelvedésekért megkorbá-csoltatott legyen is, mindazáltal az említett személy nyelvét zabolátalanul tartván, mindezideig is másokat szóban keverő személy volt?«

3. »Hát Sörös Istvánnét vagy lúd vagy pedig másféle állattá való átalváltoztatásával mint kiseb-bítette vagy maga, vagy leánya?«

4. »Kiket hallották, hogy az említett Biró Gás-párné asszonyom vagy boszorkánynak, vagy pedig-len kanördögnek mondott volna lenni?«

5. »Nagy Simonné, Sörös Istvánné vagy egyéb-b tisztességbéli személy felől miket hallottál túle?«

6. »Kit tudsz jó tanúnak lenni?«

Feleletek:

1. Tanú Pap János 38 éves, eskü alatt vallja: »Biró Gáspárné egy alkalmatossággal házunkhoz jö-

vén, beszéltette, hogy egy asszony hat almát vitt ő hozzájuk. A gyermek a kettejít megette, a tsukája benne megmaradt és a miatt nagyon rosszul a gyermek. De az alma vivő asszonyt Biró Gáspárné meg nem nevezte. Annak utána Nagy Simonnéhoz elment, hívta, hogy menjen el, orvosolja a gyermeket, ne essék a fizetés másnak. De akkor mingyárit el nem mehetett Simonné, hanem harmad, vagy negyednapra elmenvén, a gyermeket megnézte és azt mondotta: Nem gyógyul e meg, mert ennek a vérit szítták ki. Meghal harmadnapra!«

2. Csermák Borbála, Pap Jánosné 26 éves, hit alatt vallja: hogy a gyermeket három rontotta meg, hogy kik légyenek azok, nem nevezte meg. Ezt is mondotta, hogy Nagy Ferentz meggyógyítaná a gyermeket, de az egyik nem engedi. »Azokat pedig a ménkövel is ütteté Biró Gáspárné!«

3. Czeglédi István 70 éves, eskü alatt vallja, »hogy maga Biró Gáspárné állította vóna Sörös Istvánnét boszorkánynak lenni nem hallottam, hanem beszéllette ilyen formán, hogy Kállai Ilona bizonyosan mongya felőlié, hogy boszorkány légyen!

Mondotta Biró Gáspárné, hogy három boszorkánya van, ha az egyik meggyógyítaná a gyermekét, a másik nem hagyja, de ha Simonné egy tsep vizet adna a gyermeknek, meggyógyulna.«

»Simonné felől hallottam, hogy beszéllette Biró Gáspárné, hogy almát, vitt oda a gyermeknek, de a többinek nem hattam enni belőle; hanem az edgyik vett, és azóta van a gyermek rosszul.«

4. Pál Mihály eskü alatt vallja, hogy hallotta Biró Gáspárnétól, hogy mondotta: »hárman vesztették meg a gyermeket, ú. m. Szép Gábor, Nagy Simonné

és Sörös Istvánné, ha edgyik meggyógyítaná, a másik nem hadgya.«

6. Sisari Eleonóra, Eszenyi Istvánné, 26 éves, eskü alatt vallja, hogy »hallotta Biró Gáspárnétól, hogy mondotta: Simonné adott almát a gyermekének, attúl beteg, attúl van benne a kötés. Sörös Istvánné felől mondotta Biró Gáspárné, hogy tud valamit, mert hét lakatot összevét s azt főzi, úgy nem tehetnek törvényt rá. Ha pedig boszorkány nem volna, nem tenne úgy. Azt is hallotta a fatens Biró Gáspárnétól, hogy öneki Sörösne úgy mondotta: »nem tudod-é, hogy Dobiné boszorkány.« A' nem hadgya meggyógyítani a gyermeket!« Sörös Istvánnét pedig és Szép Gábort is boszorkányoknak és közkatonáknak mondotta, Nagy Ferencet pedig királynak.«

7. Hegedűs István 40 éves, eskü alatt vallja: »Hallotta Biró Gáspárnétól, hogy mondotta maga felől: Mindent tudok és tsak éppen veszteni nem tudok!«

8. Zaka Erzsébet, Hegedűs Istvánné 30 éves, esküvel vallja: »Hallotta Biró Gáspárnétól, hogy Simonné almát adott fiának, a tsutkája a torkán akadt, se le nem nyelhetette, se ki nem vethette, míg Nagy Ferenchez nem vitte. Azt is mondotta, hogy az urának is volt a kovátsa 12 esztendeig, aki a gyermekét megette. «

9. Bóján Zsófia, néhai Léhi Gergelyné 53 éves, eskü alatt vallja: »Bizonyos dolga végett oda menvén a fatens Biró Gáspárnéhoz, ebéd felett látta őket lenni. Simonné asszonyom is ott volt. Dolgát végezvén a fatens, kifordult a házból. Biró Gáspárné kikísérte. K-érdi a fatens: »Hát elmúlt már a Simonék lagzijok?« Biró Gáspárné azt mondotta: »Ne kérdezd én tülem a lakzit! Most van az én lakzim! Most van itt, aki

megette az én gyermekem!« Idő múlva aztán kérdeztem tőle: »hát meggyógyult-é a gyermek?« Azt mondja: »Melyik gyermek?« »Az-e a kit megették?«⁹⁵ A fatens mondja: »Nem tudom én, megették-e vagy sem?« Kire Biró Gáspárné mondta: »Bizony megették ugyan, de meg is gyógyult, mert derekassan körülötte jártam, aki megette!« Simonnét, Dobinét, az öreg Gálnét hallotta, hogy boszorkánynak mondotta.«

10. Oláh Erzsébet Veresné, 30 éves hit alatt vallja: »hallotta, hogy mondotta Biró Gáspárné, hogy Simonné almát adott a gyermekének, attúl nagyon rosszul.«

11. Nagy Miklós 46 éves úgy vall, mint az előbbieik.

12. Budai Mihály 40 éves, hit alatt vallja: »Nem hallotta Biró Gáspárnétól, hogy Simonnét boszorkánynak mondotta volna, hanem úgy hallotta, hogy aki almát adott az ő gyermekének, az ette meg, de mindaddig jártam körülötte szép szóval, vendégléssel, hogy oda jött hozzánk s meggyógyította.«

13. Szilvási István 32 éves, úgy vall, mint az előbbieik.

14. Borús Eleonóra Györgyné 30 esztendő, hit alatt vallja, hogy Vágóné azt mondotta: »Elvágta Biró Gáspárnénál a lúdnak a szárnyát, s a Sörös keze is el van vágva!«

15. Fodor Judit Szűcs Jánosné 36 éves, úgy vall, mint a többi.

16. Szabó Zsuzsa özv. Vágó Mártonné 40 éves, eskü alatt vallja: »Kínzó Mihálytól hallotta, hogy mondotta: »Elvágta a lúdnak a szárnyát, s a Sörös keze sebes!«

17. Vég Erzsébet Hajdú Jánosné 28 éves eskü-

vel állítja: »Alkalmatossággal kérdezte Bíró Gáspárnétül, hogyha jobban van-é a gyermeke? Azt mondotta: »Nintsen, mert Nagy Ferenchez odahordoztuk, d« azt mondta: lehetetlen meggyógyítani addig, míg meg nem engedik itthon, mert meg nagyon rontva. Kérdvén a fátens: Ki rontotta meg? Azt felelte, hogy az a vastag, az a nagy ülepű, aki a házamhoz sokat jár. Ezt pedig elhigye kend, mert e való! Hárman' vannak ők, akiket van húsz esztendeje, hogy tudva tartok, mert uramat is azok ették meg! A kettejit meg nem nevezte, kik légyenek, hanem Sörös Istvánét világosan kimondotta, hogy a gyermekét ő rontotta meg. Azt is mondotta, hogy már rajtok ment hatszor, hogy gyógyítsák meg, mert lehetetlen különben. «

18. Áffra Anna Mohácsi Pálné 36 éves, eskü alatt vallja: »Bizonyos dolga végett Bíró Gáspárnéhoz menvén panaszolta, hogy a gyermeke beteg. Mivel pedig Simonné egykor oda menvén almát vitt a gyermeknek és valamióta az almát megette a gyermek, azóta rosszul van. És hogy minden gyanúsága oda van, hogy nem egyéb, hanem Simonné asszonyom rontotta meg, világosan beszéllette.«

19. Kántor Eleonóra Vasas Mihályné 36 éves úgy vall, mint a többi.

20. Nagy Anna Bíró Istvánné 40 éves, eskü alatt vallja: »Hallottam azt, hogy beszélte, hogy Nagy Ferenc mondotta volna neki, hogy meg van rontva minden cselédestül, de nem nevezett meg senkit, aki megrontotta volna.«

21. Utolsó tanú Nagy Erzsébet Benkő Mihályné 40 éves, eskü alatt vallja: »Egy alkalmatossággal öszve találkozván a fatens Bíró Gáspárnéval, panaszolta

XIII. kép.

Mulató pásztorok.

Kun pásztorok.

XIV. kép.

XV. kép.

Számadógulyás kun süvegben.

XVI. kép.

Verbungos tánc.

előtte az ura nyavajáját, hogy már régtől fogva a részben kínlódik, melyre Bíró Gáspárné mondotta: »Azt bizony Sőrésné rontotta meg! Magadnak tselekedte volna, de az urad ment által rajta!«

A fenti tanúvallatás nyomán mondtak-e ítéletet, vagy sem, nem tudjuk, a madarasi levéltárban ítéletet nem találtam.

Ha nálunk a Kunságon nem égettek boszorkányokat, legalább is a levéltárban nincs nyoma, annál inkább tűz fölé kerültek az ilyen gyanús személyek a szomszédos vármegyés területén.

1724-ben Szeghalmon Kós Andrásné Török Mária boszorkányság vádjával lefogattatott.⁹⁶

A tanúkhöz a következő kérdéseket intézte a kiállított nyomozó bizottság:

»Tudja-e, látta-e, hallotta-e tanú mind most, mind ennek előtte való időkben Török Máriának, egyszersmind Kós Andrásnének akármi néven nevezendő gonoszságra, boszorkányságra vagy csak gyanúságra is célzó igyekezetét, annál is inkább cselekedetét, bátor mástól hallotta volna is, vallja meg igaz lelkiismerete szerint.«

Farkas János 26 éves legény vallott rá először:

»Ezelőtt harmadik esztendőben Jakab Miska nevű legénnyel Gonda István nevű Szeghalmon lakó embernek istállójában együtt levén, három izben is láttam, hogy azon legényhez agár képében élőkben azon asszony bejött, aki is magát megrázzván, ugyancsak reális asszonnyá változott, s azon legénnyel beszéllett. Sokszor szokás szerint éjszaka, amidőn már a tüzelést elvégeztük volna, az ajtó kerékkel bezárolva a küllő között minden akadály nélkül bejött, azt gondolván mindnyájan alszunk.«

Ezután elmeséli a tanú, hogy egyszer bátyjánál borozás közben egyik cimborája, Tolvaj János megkínálta egy fél pogácsával, meg is ette, másik felét meg Tolvaj költötte el. »Mindjárt mind a kettőre egyszer mind harmadnapig tartó nagy álom egyenlően érkezett és két hónapig tartó keserves nagy fájdalmat szenvedtenek. Midőn azért tanú észrevette volna, hogy a fentebb említett pogácsától volnának rosszul, kérdezvén pajtását, felelte, hogy Kós Andrásné adta volna neki, már praemittált suspició levén tanúnak, tehát panaszolván nyavalyáját azon pogácsától, holott egyik sem vétett azon asszonyrak, mért kellett őket annyira megrontani? Kire azon Kós Andrásné felelte: »Csak megcsömörlöttetek tőle, meggyógyultok tőle!« Mire való nézve ugyanazon sokszor említett asszony tanúnak italbéli orvosságot adván, meg is gyógyultak.«

»A fejére kezét reá tevén a tanú az asszonyra, hogy azon asszony tiszta sült boszorkány, hitet mer mondani.«

Mocsári Istvánné vallja: »Bizonyos alkalmatossággal az elmúlt nyáron, midőn együtt volt a sokszor fent említett Kós Andrásnéval és Kerekesnével, hallotta mindkettőnek egyaránt szájából, hogy praedikátor úr sokat feddődik, — úgymond — már egyszer megették (t. i. megetették), de ha többé is fenyegetődik, vagy gyógyul meg többé, vagy soha sem! Hallotta — úgymond — a tanú Kósnének maga tulajdon szájából, hogy ha minden emberek félnek tőle, jobb szereti ezer forintnál!

Mósik János vallja, hogy hallotta az édes anyjától bizonyos alkalmatossággal, amikor a sokszor említett Kós Andrásnak házánál lett volna, úgy circiter

8 esztendő tájban való ugyan Kós Andrásné tulajdon gyermekének kezénél látván egy kanalat, midőn, kérdés nélkül mondotta a gyermek: Ez — úgymond — az ő vajas kanalok és Szeghalmon minden tehéntől egy-egy vajat kell adni, nemcsak Szeghalmon, hanem még Debreczenben is.« Kire az anyja Kós Andrásné telt: »Kutya tagja! Mint másszor, talán most is megbolondultál?«

Nagy Istvánné azt vallja, »hogy midőn egy alkalmatossággal Gyarmatról estve hazajövé, az istállóban lefeküdt, Kósné kutya képében odamenvén rá, ott meggyomrozá. El is vitték — úgymond a tanú — Karácsony táján, Tokajon túl is hordoztak!«

Hogy Kósné kutya képében szeretett az emberekhez férközni, Jakab Mihály is megerősíti.

»Láttam világosan — úgymond — az istállóban feküdvén, hogy Kósné kertjének hágsóján bement kutya képében és ment az istállónak ajtajába. A kutya elébb menvén, megállott, tanú pedig sietséggel kifutván, már akkor személy szerint Kós Andrásné volt, a nádfal mellett állván, kérdé tőle tanú: »Hová lett a kutya?« Kósné feleie: »Nem volt bizony itt semmi kutya!« Melyre tanú monda: »Ha nem volt, hát bizony te jöttél be a hágsón, te bizony boszorkány vagy!«

»Mely cselekedetét Kósnénak tanú látván, hitével kész jövőben is comprobálni. hogy Kósné tiszta sült boszorkány.«

Mósik István legény így vall: »Ennek előtte mintegy három esztendeje beteg lévén, hozzája ment Kósné és Kerekesné. Sokat kényszerítették, hogy esküdjék hozzájuk, legyen boszorkány, ugyancsak nem leszen pokolban nagyobb jutalma, mint ez világi rossz cse-

lekedetet megteszi, csak egy jutalma leszen a pokolban. De a tanú azt mondta, hogy nem leszen, s nem esküszik ő, mert hiszi az Istent, hogy Irgalmas, kegyelmes leszen nekie. Ugyancsak elvitték tanút vélek, hol Debreczenben, hol Törökországra kocsisnak hat fekete ló mellé és onnan drága jószágokat, angliákat hoztak és a Kerekesné kamarájában rakták le... A tanúnak füle is akkor romlott el, mert olyan sebesen jártak, valamint a golyóbis.«

Miután a szolgabíró részletesen kihallgatta a tanúkat, az iratokat áttette a törvényszékre.

Itt aztán kimondták rá az ítéletet:

»Miután az előállított hiteles és szavahihető tanú vádlott fejére tett esküvel bebizonyították, hogy ördögi mesterséget űzött, s valóságos boszorkány; hogy elhagyva emberi formáját, magát kutyává átváltoztatta, s egyeseket halálra kínozott, majd másokat különféle betegségekkel ördögileg elárasztott s megvesztett, s némelyeket pedig ugyanazon veszedelmekből ismét meggyógyított; és mivel ezen törvényszék előtt bűbajos volta eléggé megerősítést nyert: de tekintettel az egész Szeghalmon elterjedt gyanús voltára is, s mert mint maga is elismeri, nem rettegett több ízben házasságtörést elkövetni: ugyanezért mindezen körülményekre figyelemmel és megfontolva a megfontolandókat, hogy a törvény kívánalmainak elég tétesék, s hogy a méltán megérdemelt büntetést elnyerje, másoknak is elrettentő példájára vádlott megégettetni határoztatik.«

Másnap Kós Andrásné bűneiért, s mások elrettentő példájára, mint nyilvánvaló boszorkány Szeghalmon megégettetett.

7. Káromkodók.

Káromkodtunk-e már az őshazában is, vagy pedig Itt Európában szedtük fel ezt a rossz szokást, bajos volna megmondani. Úgy tudom, hogy az ázsiai népek, kikkel közelebbi atyafiságban vagyunk, nem káromkodnak.

Régebben, mikor még hazafiúi kötelesség volt a törököt szidni és minden rosszért őket okolni, a magyarok káromkodását is az ő számlájukra írták. Azt állították, hogy a török szidta a magyart és becsmérelte Istenét, Krisztusát, szentjeit. Majd pedig a magyar eltanulta ezeket a szitkokat és káromkodásokat s idők folyamán tökéletesbbítette.

Pedig ez nem igaz. A török sem káromkodik. Nem szidja Istenét, prófétáját. Nem szidja tehát Krisztust sem, hiszen az is egy elismert és tisztelt próféta a többi között. Nem szidja Krisztus anyját sem. Sőt a keresztyén szenteket sem, nem is ismeri őket.

A gyaur jelzőt hajdanában könnyen megkapta tőlük minden keresztyén: de valljuk be, hogy mi is csak hitetlen pogánynak neveztük őket. A »hitetlen

eb« cím is kidukált, ha megharagítottuk őket. De a ma ismert közhasználatnak örvendő káromkodások egyike sem származik a törököktől.

Még a törökök Magyarországnak táján sem jártak, mi már mesterei voltunk a káromkodásnak. Sőt egyik első nyelvemlékünk is káromkodás.

Mikor ugyanis Nagy Lajos királyunk 1355-ben Laczfí Pált az osztrák herceg segítségére küldte a svévek ellen, Zürich mellett lefolyt csatában négyszáz magyar vitéz háromszáz németet vágott le, még pedig mint az egykorú krónikás mondja, »mint az ökröket a mészárszéken.« A németek könyörögtek: »0 lyber her foh mycli nyeht thwet nyeli« (Óh kedves uram ne gyilkolj, ne ölj meg), de a magyarok csak tovább mészárolták káromkodva: »Wezteg kwrwanewfya záros Németh, Iwttatok werenkewt Ma zzywkw thy wertheketh!«⁹⁷

A magyar ember káromkodási szokásának tulajdonképpeni okát a mély vallásosság hiányának tudjuk be. Valljuk be őszintén, hogy még most, 900 év után sem vagyunk igazi keresztyének. A XIV. századig mindig jöttek keletről pogány bevándorlók, besenyők, kunok, tatárok, bőszőrmények, akik pogány szokásaikkal folyton csóvát vetettek a magyar őshit hamvadó tűzére. A beköltözött kunokat, tatárokat és egyéb pogány népeket is erőszakkal igyekeztek a keresztyén hitre téríteni. Egészen a XV. századig nyúlnak a római pápa erélyes térítő intézkedései Magyarországon. Talán erre vezethető vissza az is, hogy a kunok olyan hirtelen állottak a reformáció zászlója alá. A török világ mindent visszafejlesztett, tehát a vallásos érzést is, mely a népben sohasem lehetett valami nagy.

A 185 éven át nemzedékről-nemzedékre tartott örökös katonáskodás is nagyon eldurvította az embereket. Ma is azt látjuk, hogy a káromkodás melegágya a kaszárnya, ahol a káromkodás szinte erényszámba megy. A szitkozódó, parázna beszédet is »hajdúbeszéd«-nek nevezték a török világban. Úgy látszik, a legvitézebb magyar katonának, a hajdúnak is ilyesféle volt a kaszárnyai beszédmódja.

Azt mondják, hogy a káromkodásban a rácok nagymesterek. Az pedig tudvalevő dolog, hogy a hajdúságnak a kovászát a rácok adták. Nem lehetetlen tehát hogy a káromkodás ezen az úton terjedt el. A káromkodás terén ma is a Hajdúság vezet.

A Kunságon elkövetett káromkodások, szitkok, átkok nagyrésze a mi fülünknek már annyira megszokott, hogy szinte csodálkozunk, hogy annyira büntették érte az embereket. 1740—1780 között a legdivatosabb szitkok, átkok pl. ilyenek voltak: »Adta teremtette! Menydörgős tüzes ménkü atta! Ördög atta! Kutya ménkü teremtette! Láncos forgós teremtette! Kutya méhében született! Kutya ágyában született! Disznó teremtette! Hamislelkű huncut! Veszett tüzes teremtette helyén! Fíkom teremtette! Láncos mendörgős menkü üsse meg! Kutyátul lelkezett! Az ördög tördelje meg a tüzesen járt kezét! Kutya születte! Eb a lelke országán! Török a lelketek! Valamennyi hajad szála van a fejedén, annyi menykő üssön meg! Ordas koppótól szakadt! Eb a lelke helyén! Kutya huncfut! Kutyáról forgott! Az Isten nyila hordja széjjel a lelkét a tüzes teremtettének! Eben szopott! Az ebatta országán. Az eb atta helyin! Üsse meg a ménkü! Ördögtől szakadt boszorkánya! Láncoskő üsse meg! Menykő atta! Huncfut gaz ember! Kutya menko

láncos kő üsse meg! Eb ura kurta! Negyven terem-
tette! Sz.. teremtette! Ahá! disznók hátuljára való
ördögatta! Vén vak eb atta! Ördög szántson a lelke-
den! Az ördög hasából esett! Az Isten bolondítson
meg! Kutya születte! Tatán égesse meg a lelkét! Égesse
meg az egri hóhér a pokolban! Talár kössön a
hermec szíjjára! Kutyafia jószága, tatár hajcsa el
az urát is! Kopasz veres kutya! Milliom teremtette!
Menny kövezem teremtette! Lelkem gyásza! Nincs Is-
tennek való benned! Lélek kurafi! Tatár teremtette!
Ördög teremtette! Kutya terem a ló lelke! Kutysa
ménkü láncos teremtette! Beste lélek! Disznó! Hamis-
lelkű huncfut! Hamislelkű gazember! Tudja a meny-
kő! Eb atta fattya! Veszett anyáttól született! Hét sze-
kér menykő üsse meg a lelkét is! Az anyád koporsó
szegét! A görbe kucsma anyádat! Az anyád halá-
lát!«⁹⁸

Feltűnő, hogy kunsági városaink jegyzőkönyvei-
ben feljegyzett káromkodások között Istent, Krisztust,
Szűz Máriát, sőt a szenteket szidó káromkodásokat
nem találunk. Úgy látszik, az ilyen főbenjáró károm-
kodásokat nem merték gyakorolni. Annál gyakortább
»mívelték« és »míveltették« egymást és egymás nem-
zetségét »szájukkal.«

Tudvalévő dolog, hogy a keleti népeknél az ősök
tisztelte nagy szerepet játszik. Minél jobban tiszteli
valamely nép az őseit, annál nagyobb sértést követ
el, aki azokat gyalázza. Azt ugyan nem mondhatjuk,
hogy a kunok különösen tisztelnék őseiket, de az
bizonyos, hogyha valaki a kunsági embernek az any-
ja Istenét szidja, vagy »megnőtt« anyját átkozza, az
a legnagyobb sértést követi el, még akkor is, ha
történetesen élne is az anyja.

A káromkodásokban és szidalmakban heted-ízigen mennek.

Az öreg protokollumokban feljegyzett káromkodásokban az ősök majdnem mindnyájan szerepelnek.

Egyik tanú »egyéb káromló szókat a veszeke-döktől nem hallott, hanem az igaz, hogy szájokkal egymás anyját mívelték.« A másik káromkodó így sértegette felebarátját: »B. az anyádnak az anyját, ördög teremtette!«

»Szelné pedig az öreg napát (a napának az anyját) ilyen formán szokta mocskolni: »Az a' vén égetni való szépanyó!« Másik atyafi: — akit úgy látszik ellenfele kisebbített — így vágott vissza: »B. a vakanyádat, én vagyok olyan nemes ember, mint te!

Győry uram pedig Szilágyi uramat így átkozta: »Az Isten keresse ki, s büntesse meg heted ízig való nemzetségedet is!«

A túrkevei ember meg így káromkodék: »B. a hét anyátok lelkét!«

A káromkodóknak botbüntetés járt, az asszonyok pedig korbácsot kaptak. Nagyobb istenkáromlásért a bűnöst a kerületre vitték. A káromkodót néha kicsapták a városból.

»Bucsaí Ferenc, minthogy ezelőtt attával, most pedig terem tettével káromkodott és e mellett valami gyanús asszonnyal tilalmas üdőben találtatott, 50 pálcával megbüntettetvén, proscribáltatott a városból.« (1769.)⁹⁹

Pap Péter káromkodó ifjú legény az apját is megütötte. Mivel a tanács a maga fenyítékét gyengének tartja, őt gyalog katonának adja.

Sós Mártonné fia részegen káromkodott. »Nemes

személy lévén ezen káromkodó, districtualis kapitány úrnak által adatni rendeltetik.«¹⁰⁰

A verekedésre való kihívás is igen gyakran káromkodás volt. »Ki a legény a ménkü teremtette!«

Erre aztán, aki legénynek érezte magát, bot után nyúlt és megmutatta, hogy ki hát a legény.

Király Pista ki akarta verni a vásárosokat a csapszékéből. Egy vasvilla lévén a kezében, akit keményen forgatván, imígyen kiáltozott:

»Ki vásár! Ki ördög atta!«

De oda üzent a rítódali legény is a fanzugiaknak. »Mondd meg a' Menküzöm Teremtetiknek, hogy én az égisz zugjoktól nem félek!«

Perge Samu is kemény legény volt. Egyik haragosa így vallott: »Samu azt állítván, hogy ott eszi meg a kutya a véretem, meglódultam előtte, Perge Samu pedig üzőbe vett!«

A régi időben is megtörtént, csak úgy mint most, hogy szidták az előjáróságot, de bírák uraimék nem hagyták az ilyen diffamációt magukon száradni.

»Tudja-é bizonyosan a Tanú: Hogy mikor Seres János megdereseltetett, akkoriban Seres Jánosné ilyen diffamációt okádozott Bíró uram ellen: »A tatár kötözzé fel!«

Bizony Seres Jánosné is megfeküdte ezért a derest.

1776-ban Guzi István betyár legény, »minthogy b____ fékom teremtettével, sok rendben atta mondásokkal káromkodott, bíróját is zabolátlan nyelvvel mocskolta: Sz____ a bírónak is b ..., atta teremtette! Nem félek a világtól is! Nincs olyan embere a bírónak, aki engem megfogjon! Az ég mikor leg-tisztább és amennyi csillag az égen van, annyi Isten

nyila üsse meg őtet, ha ő meg nem öli Sütőt. Szabad-
szállási vachternak pedig a lábait el nem tördeli,
hogy az ő bátyját feladták és megcsapták! Jóllehet
magát azzal mentené, hogy boros lévén egyébbre nem
emlékezne, hanem hogy attát mondott. Mindazonáltal
ezen eulpabilis mentségnek helyt nem adván, három
ízben 25 pálcákra, in summa 75 pálcákra büntet-
tetik.«³⁰¹

A kisbíró is megkapta a magáét. Egyik haragosa
így szidalmazta: »Te! korhel, kényes, rossz kis Bíró
vagy te! Hamis lelkű!«

A szöllőcsősz is panasszal él egyik gazda ellen,
akit figyelmeztetett, hogy gyermekét rajta kapta, mi-
kor az szöllőt berhelt. Az atya »káromlotta a csősz
kutya menkö tüzes attával, kutya labantos labantá-
val.« Sőt elvakultságában úgy nyilatkozott, hogy ha
»az Isten leszállana az Égből és mondaná, nem hinné
el jobban, mint az maga gyermeke szavát!«¹⁰²

Egymás vallásának sem hagytak békét az em-
berek.

Miklósi György »Adta teremtette! B_____lelke fo-
gantatása kálvinista kutyái!« szókkal káromkodott.
50 pálcával fizetett érte a fara. A kálvinista meg imí-
gyen kisebbítette katolikus felebarátját: »Te tarisz-
nyahitű! Olyan a te hitetek, mint a lyukas Tarisz-
nya! B álványozók vattok!«¹⁰³

Még nagytiszteletű uram is megfélekedezett magá-
ról. Egyszer a gulyás éjjel néhány marhát beleeresz-
tett a kölesébe. Másnap szekerén kiment a nagytisz-
teletű úr, s a kár láttára igen felháborodék. »Fogd!
fogd! kötözd meg a kutya a lelkét!« — kiáltott Ke-
resztúry prédikátor uram a szolgájának. Kálmán
György gulyás azt vallja, hogy »a lelkű mellett a hundz-

futis gyakran olt volt, «is úgy osztán a szúrit is, a kali-kóját is lerakatta tiszteletes uram véle.»¹⁰⁴ Az adóst akkor is szidta a hitelező: Fekete János uram nagyon megharagudott vala Takács Jánosnéra a késedelmes fizetésért és imígyen becstelenítette: »Fertelmes, utálatos, rút vénasszony! Hundzfut a lelke! Lélek k... az anyja! Egye meg a sz...! Sem országa, sem hazája! Nem szánná a házban égetni! Aki sokáig hagyja az adósságot, nem kár volna kicsapni, a házát is rágyújtani, aki így sokára nem fizet!«¹⁰⁵

Egymás családját is becstelenítették, »Kis György uram Kerekes Mihály uramat disznózta, hamislelküzte, huncfutolta.« »Mind valamennyi Kerekes had van, disznók, hundefut, hamislelkű gaz emberek!« Na de Kerekes uram sem hagyta magát és mindent visszamondott. A tanúk szerint egymással összezajdúltak és egymást hamislelkűzték.¹⁰⁶

Sallai János uram 1751. előtt bíróviselt ember volt Karczagon és a szintén bíróviselt Sütő családdal nem volt valami jóban. Azt állította rótok, hogy »a szépapjok felment a szarvasra egy fél talyigakerékkal, onnét leugrott, azzal nyerte a nemességet.« Máskor meg azt állította, hogy a Sütők Mándokra való jobbágyok. Ezenkívül »eben, szopott, kutya szoptatta és más afféle szitkokkal illette« őket. »Nagy emberek, az eb adta csalymás fiai, a' teremtetten csalymás fiai, b ... a lelke csalymás fiai! Meg látom, ha ők lesznek e' nagyobb urak, vagy én!«

A vallatásnál azonban kiderült, hogy Sülő János már Karczag megülésekor itt lakott és valóságos nemes emberek voltak.¹⁰⁷

Régen is voltak olyan emberek, akiknek abban lelt virtusok, hogy minél cifrábbakat káromkodtak.

Hangyási Mihály száma nélkül s irtóztató módon káromkodott: Disznó kutya, veszet, milliom, tikja, b... s mindenféle teremtettéssel; »Az édes apád is kutyával vétkezett, retek teremtette!«¹⁰⁸

Gőz Józseftől számtalan teremtette mondásokat hallottam — vallja a 19 éves Kátai Gábor — még pedig olyanokat, hogy soha életemben hasonlókat nem hallottam. Nevezetesen kutyafigurás teremtettét mondott! De nem tudnám én azt kimondani, amijjen tzifrán öszve kanyargatta a teremtettéket!«¹⁰⁹

Egy másik karczagi pedig imígyen cifrázta: Tyúk... os, lepedős, lánggal égő lobogós ménkü teremteltel!«

Az anyóssal elődeink is hadilábon állottak.

»Vasas András adta teremtette mondással, azonkívül irtóztató mocskolódó szókkal napát illetván, mivel azelőtt is volt megpálcáztatása, mégis magát nem-hogy megjobbította volna, sőt irtóztatóbbakra fakedott, ahoz képest mások példájára, száz pálca ütésekre példáson lejendőkre ítéltetett, magáról pedig albát adjon!«¹¹⁰

Cseléd is akadt, aki nem becsülte a gazdáját, mondván: »Ha tatár jönne, mindjárt oda adnám egy poltura árra pályinkáért a gazdát!«

Idáig csak a férfiak káromkodását láttuk. Lássuk most az asszonyokat!

Az asszonyi nyelv 150 esztendővel ezelőtt is olyan éles volt, mint ma. Következésképpen nótárius uramnak több dolgot adtak, mint a férfiak. De míg a férfiak káromkodtak, addig a nők az egymást becstelénítésnek és a parázna beszédnek voltak a meste-

rei. Ez utóbbiakra már nem is térek ki. Aki kíváncsi rá, böngéssze végig a protokollumokat.

Egymást »k — nak, ringyónak, búbosnak, nagy húpacérnak, nagyfakónak, nagüylustának, sundának, harangnak, fellajtárnak, Júdásnak, Hupucinénak, lélekkurafmak, bíró uram hazugjának, piperekontyúnak, fattyavetett k... nak, pirikontyúnak, mófónak, málékontyúnak, berhét költőnek, pápistásnak, zabinak, rühesnek, lustosnak, nyelveskének, nagykiáltásúnak, nagytorciónak, csipásnak, csapottas k...nak, topa lónak, varangyos békának, német lónak, száraz keszölcének, hámfalábúnak, görbe lábúnak, égetni valónak, szabad szájúnak, világ leányának, szóban forgó asszonyoknak, híres nyelvrealó k nak, utca elmerjenek, nagyfertelmesnek, búbosnak, beste léleknek, pernahajdérnek, huncfűtnak, selmának, sejder-suj dórnak,« nevezték.¹¹¹

Híres nagyszájú asszonyok voltak az alábbiak, akikkel nemcsak a férjük nem bírt, de még a tanács sem!

1756-ban Gzudar Mihályné felől vallatnak.

»Tudja-e bizonyosan vagy hallotta-e a tanú, hogy Czudar Mihályné tüzesadtával, kutyától-, ebtől lelkezettel s. a. t. szitkozódni szokott légyen?«

Az egyik megijedt tanú úgy vall, hogy »nem emlékszik »adta« mondásra, de másként »nyelvecske« lévén, apró-cseprő szitkokkal élt.«

A másik tanú »nem tud mást, hanem a nagy nyelve, nagy kiáltása megvagyon!«

A harmadik tanú, aki azt vallja, hogy »elég nyelves 's nagy torkú«; »azon kiszakasztva való szitkokat Czudar Mihálynétól soha nem hallotta, hanem »ku-

tya születte« s »ágyában született« forma szitkokat elégszer hallott.«¹¹²

Czudarné azonban meg sem közelítette Fazekas Jánosnét, aki fertelmes parázna beszédjeiért 1757-ben áll törvény elé.

A vallomásból csak egy párat emelünk ki, azokat, amelyek a nyomdafestéket elbírják:

Egyik tanúnak azt mondta Fazekamé: »Úgy hordozzák az ördögök pokolban a lelkét, amint Mészáros Jánosékhoz, jó s mégyen. Pokolban se legyen maradandó helye!« »Az Isten az égből hajtsa le a lelkét, az ördögök úgy^{3r} hordozzák, mint szél a polyvát!« Az egyházfinak azt mondta: »Nem Egyházfi, hanem Ehbázfi!« Aranyosinének azt mondta: »Topa ló! Varangyos béka! Úgy jársz, mint a Németh ló! Az ördög vesse az örök Gyehenna tüzére a lelkét a kutyától született.....!«

»Tavaly magvas kender bugázáskor mondotta Fazekasné Disznós Mihály kutyájának: »Vesszen meg a lelke! Még az ura lelke is vesszen meg! Veszett embernek a kutyája is veszett!« A maga férjének pedig azt szokta mondani: »Mentől sebesebb nyila van az Istennek, azzal üsse meg még a lelkedet is, hogy soha ne jönnél haza a mezőről!«¹¹³ stb.

Szél Istvánné is réme volt a háznak, s a háza tájának. »Mostoha lányának azt mondotta veszeke-dései közben: hámfalábú, görbelábú kutya! Veszessen az Isten a' nagy leány Pártában! Az Isten szorítson koldus mankóra! Az öreg napát is pedig ilyen formán szokta mocskolni: »Az a vén égetni való szép-nyó!« Az urát is Szél Istvánt té-geti, veres tótnak, veres németnek hívja. Az egyik tanút öszve nagy tinozta, öszve bolondozta!¹¹⁴

Ezekért a zabolátlan nyelvelésekért a tanács 20—40 korbácsütést utalt ki az asszonyoknak.

Az Isten nevének hiába való felvételétől sem írtóztak. Egyik karczagi kun imígyen fenyegetődött 1775-ben: »Isten Szentháromság Miatyánk ügysegéjjen, ha bántya valaki a sógoromat mingy árt reá tesszem a kálvinista keresztet!« »Ezen pedig értette a kéziben levő fokossát, mellyel fenyegetődött.« A másik tanú szerint pedig így mondotta: »mingyárt szélylyel hányom köztetek a kálvinista keresztet!« »Azon pedig értette a kéziben levő csákánt.«¹¹⁵

Az egyház és iskola hamar harcot kezdett a káromkodás ellen és élt megtorló hatalmával, de megszüntetni egyáltalán nem tudta, sőt csökkenteni is alig győzte, így aztán a világi hatóságokhoz fordult, akik készséggel siettek, hogy az egyre jobban elharapódzó rossz szokásnak gátat vessenek. Az 1567. évi 9. §. és az 1604. évi 8. §. a káromkodás megszüntetését célozza.

A káromkodást az ország törvényei halállal büntették.

Debreczen város jegyzőkönyve 1633-ból feljegyezi, hogy »káromkodás, s feslett élete miatt Szűcs Ferencné előbb nyelve kivágattván, hóhér által kövekkel be temette tett.«¹¹⁶

Hasonló esetet jegyez fel a karczagi ref. egyház régi anyakönyve is 1745-ből: F. Péternek nyelve kivonatván, elmeccetett, azután az akasztófára szegeztetett, végre feje vétetett az Isten ő Felsége ellen rendkívül való sokszori káromkodásáér.«¹¹⁷

Szükségesnek látja a jászkun kapitány, hogy a népet intse, a Kunságon is nagyon eltelepedett káromkodás eltávoztatására, ezért a XVIII. században.

többször kihirdeti: »Minthogy a Nagy Isten neveknek káromlása Magyar Nemzetünk között annyira eláradott, hogy más nemzetségeket felül haladna, Fel séges koronás királyné asszonyunk ez eránt igen kemény parancsolattya érkezett, hogy az istentelen káromkodók hazánk törvényei szerint kemény büntetés alá vettesenek sőt halálra is ítéltessenek.«¹¹⁸

Egy kisújszállási ítélet szerint: »Noha az Isten szent nevének káromlóji ellen mind az isteni, mind a világi törvények keményen kiáltanak, mindazáltal Kása Mihály félre tévén az Isteni tiszteletet és a felebaráti szeretetet s nem irtózván a káromlók és Istent szidok ellen rendeltetett kemény büntetéstől, hogy teremtő Istenének szent nevét Teremtette mondással káromolni bátorzkodott. Ezen két rendbeli törvénytelen cselekedetéért másoknak rettentő példájukra s magának méltó büntetésére példás büntetést, úgymint 80 jó és érezhető csapást szenvedjen, elvégeztetett.«¹¹⁹

Az ítéletet nyomban végre is hajtották.

Kunhegyesen 1740-ben Juhász Nagy György az alábbi albát adja át a tanácsnak:

»Én alább megírt adom értékre mind azoknak, az kiknek illik, hogy az én Teremtő Jó Istenem ellen sok ízben felemelt lélekkel tett irtóztató káromkodásaim miatt már életem elfogyására nézendő sentenciát kell vala hallanom. De sok becsületes Embernek mellettem való törekedésére életemnek kedvezvén az Nemes Tanács meg kegyelmezett illy vég s kötés alatt: hogy ha Istenem ellen többször becsületesítő káromkodást gonosz szájjal szóllándok... kövel agyon verettem. Mellyet meg erőssétek magam tulajdon kezem írásával vont kereszt vonással.«¹²⁰

A pásztorok is közismert káromkodók voltak.

»Minthogy Nagy Péter csikós, amint magistratua-
lis inquisitióból kitetcik, az úristennek szent nevét
kényesül, negédesen és fertelmesen káromolni nem
irtózott, azért másoknak rettentő példájára és magá-
nak méltó büntetésére hogy 80 jóféle csapásokat szen-
vedjen, elvégeztetett.«

Az az ítélet, melyet 1778-ban a jászkun kerületi
törvényszéken hoztak két káromkodóra, valóságos re-
meke a régi magyar törvényszéki stílusnak:¹²¹.

»Ámbátor raboskodó Kotzka Ferenc és Zselyi
László Isten és világ törvényeivel nem gondolván,
az lajosi csárdában 14 itce borokat felkortyolván
és az borral egyetemben eszeket is megiván, s az szál-
lókban rendetlen kifogásokkal belekötni és eledele-
ket tálastul a földhöz verni bátorokván, baromi ék-
telenséggel, keresztyéni, sőt emberi voltukról is meg-
feledkezvén, iszonyú és egyenesen az egeket hasogató
káromkodásokra fakadván: a felséges teremő jó Is-
teneket külömb-külobb féle fertelmes, minden istene-
s fűleket rémítő káromkodásokkal szidalmazni s
feszegetni nem irtóztak; és noha ezen szörnyű és
mocskos, sőt ördögi inkább, mint emberi szájbúi ere-
déit káromlásokat tulajdon vallásokban sub A., és B.,
álhatatos vakmerőséggel tagadnák, mindazonáltal sub
C, D., E., foglalt tanúbizonyosságoknak vallásábúl te-
temesen reájok bizonyíttatik az tudvalevő égtelen, csak
említeni is iszonyú és az hajakat borzasztó Istennek
és az ő szentséges tulajdonságainak káromlása, mely
hallatlan és jó Isteneket megvető szidalmakért mind-
ketten megérdemlenék, hogy háládatlan lefkeket az
hóhérnak gyalázatos pallosa alatt ily cégéres véték-
kel undokosított szájakon kiokádnák. Tekén tétben
vétetvén mindazonáltal a' tekintetes törvényszéktül

sub F., levő tanúbizonyságnak a tekintetes törvényszék előtt állhatatosan megerősített vallásából az, hogy a raboskodók 14 itce borokat elébbi Isten ellen elkövetett káromlásoknak idein megiván nyilvánosságosan részegek voltak és ezen káromlásokat is nem annyira Isten ellen rugódozó, előre képzett és elszánt vakmerőségből, vagy gonosz indulatból, mint az rendetlen itálnak sokátul elnyomattatván, a fejekben szédelő és szemlátomást elméjüket is megvesztegető bornak gözébüi cselekedhettek. Hozzájárulván az is, hogy a sub G., megesküdt tanúk egyenlő vallomások szerint is mindketten jó életű, józan és a káromlást éppen nem gyakorló emberek voltak és e jelen való cselekedeteken kívül soha káromkodni nem tapasztaltak és sem egy sem más vétkekért nem bűnhődtek, ahonnan világosan kihozni lehetne, hogy ezen mostani gonoszságoknak is csupán a részegség volt főoka. Azért mostan a nyakokon függő halálnak gyalázatos büntetéstől megszabadíttatnak ugyan, mindazonáltal magoknak jövőbeli tanúságukra és mások idveséges példájukra 3 esztendeig való tömlőre olyan formán kárhoztatnak, hogy innep és vasárnapokon a nyakokban jeles betűkkel kirajzolt táblával a templom eleibe kitétesenek térdepelve.«

8. A mi emigránsaink.

Nem azokról beszélek, akik felgyújtották az országot s hamvadó parazsát távolból még most is fúvogatják, sem azokról a tiszteletreméltó negyvennyolcasokról, akik »távol sírtak a nemzeten«, a mi kunsági emigránsainkról akarok egyet-mást elmondani, akiknek híre-neve már kitörlődött a mai nemzedék emlékezetéből, csak az öreg protokollumok emlegetik még őket.

Mikor a ráczok feldúlták a Kunságot, a Hatkunság még csak öt kis faluból állott, de a Kuruc világ után gyors népesedésnek indult. Jött ide boldogboldogtalan, különösen a redemciókor. Ezután megcsappant, bevándorlás. Nem azért, mintha nem akart volna többé senki sem ide jönni. Nagyon is akartak; a frissen kapott kiváltságok nagyon csábították azokat, akik otthon nem tudtak zöld ágra vergődni, de a bölcs tanács határozott hangon utasította el a beköltözködni kívánókat, »Tóth János maradjon ott, ahol eddig lakott, minthogy elegen lakunk helységünkbe;« írja az egyik jegyzőkönyv.¹²² Turkeviben (1766) Márton János vándorló csizmadiának meg

nem engedtetik a lakás a helységben, minthogy úgyis akik megtelepedtek, nem szoktak dolgozni, hanem a helység nyűgjei.« »More Mihálynak is, mivel amint hallatik, jobbágy és semmi dimissionális levele nintsen. a szerint »sem ház, sem kert, sem föld a megváltásra nem engedődik (1750).« Sőt a nemzetes magistátus azokat sem nagyon marasztalta, akik menni akartak. Nagyon hamar kiadta az útlevelet. Túrkeve 1759-ben a dologkerülők ellen, akiket akkor »betyár«-oknak neveztek, úgy határozott, hogy egy hét alatt szolgálatra adják magokat, különben ha az héten el nem szegődnek, a jövő héten kiverettetnek a helységből, vagy tömlöcbe küldetnek, vagy ha az katonák (verbungosok) bejönnek, minden engedelem nélkül katonaságra adatnak.«¹²²

1760-ban »meghatározott, hogy Tulok Balog Mihály ez előtt tett deliberatumhoz képest kimenjen Turkevizből, mivel reménség megjobbítása felől nincsen.«¹²³ 1762-ben »Nosza Nagy János mivel másutt szógál, a terhet, adófizetést kerüli több már esztendjénél; a házát szolgáló és tereh viselő lakosoknak adgya által bíró uram; meghatározott.«¹²⁴ »Kajtor György véghez vitt sok rendbéli tolvajságaért és eránta való gyanús cselekedetéért is még most egyszer megbüntettetik, de ha többé tolvajsággal megnyomatatik és legkisebb is reá világosodik, magáru adott reverzális erejével is a helységből ki fog verettetni.«, (1758.)¹²⁵ »Kereskedő, idegen be nem jöhet még a kerületi kapitány engedelmével sem,« határozza a túrkevi tanács. Olyanforma ez a határozat, mintha ma az alispán ellen hozná a városi elöljáróság. Látjuk ezekből, hogy a tanács csakugyan úr volt a maga portáján; és bebocsátó engedelmével, valamint tiltó

rendelkezéseivel, sőt kicsapási jogával olyan lakosságot teremtett, amelyet öröm volt kormányozni.

Azonban 1769-ben a katolikusok betelepítését Karczag város érdeemes tanácsa sehogysen tudta megakadályozni. Ennek már nem mertek ellenszegülni, mert a királynő kívánsága volt. Kénytelen, kellen bebocsátották őket, sőt felsőbb parancsra földet, telket is hasítottak ki számukra a közösből, igaz, hogy nem a legjavából.

Túrkeviden is megszorodott a létszám a beköltöztetett katolikusok miatt.

Mivel pedig ezek a katolikusok szegény emberek voltak, akik a porciót sem tudták megfizetni, sőt a kirótt szolgálatokat is csak részben végezték, a megcsappant jövedelmű kunok bizony zúgolódnak kezdtek.

Hozzájárult a bajokhoz az is, hogy akkortáiban esett a Mirhó töltés csinálása, ami a kunoknak nagy munkát adott, s II. József idején nagyobb szabadságot nyertek, templomaik építésére és több helyen templomépítésbe fogtak. Mindezek súlyos terhet jelentettek a lakosságra.

Iminnen-amonnan hírek szállingóztak, hogy ingyen osztják a jó földeket! Régen is csodás gyorsasággal terjedtek az ilyen hírek. Csak akkor még nem kellett olyan messzire, Amerikába menni, az Eldorádó itt volt Magyarországon.

Bács-Bodrog vármegyében Pacsér és Ómoravicza (most Kossuthfalva) volt ez az ígéret földje. Kincstári puszták voltak és a kincstár be akarta népesíteni. Kunjaink suttyomban az előljáróság tudta nélkül gyűlésezni kezdtek már 1784-ben, s a következő évben holmi bizalmiférfiakat is választottak.¹²⁶

Így Kisújszálláson Tóth István, Oros Ferenc és Szilágyi János voltak a vezelők. Persze a dolog nem maradt sokáig titokban az előjáróság előtt, de már nem lehetett a mozgalmat leszerelni. A kivándorolni készülőket 1785. nyarán deputációt menesztettek Budára, s ennek szószólójává Kisújszálláson Tóth Istvánt és Oros Ferencet tették, az előbbinek örökös nótáriusságot ígértek Pacséron, ha a dolog sikerül. Addig is talpa fáradságáért egy-egy szakajtó búzával önként megsegítették, sőt pénzt is szedtek számára. Lovat, szekeret adtak alájok és felküldték őket Budára, ahonnan a legjobb hírekkel jöttek haza.

Karczagon és Madarason is hasonló mozgalom indult, csakhogy míg a kisújszállásiak inkább Pacsérra pályáztak, a karczagiak megosztottak, amadarasiak meg jobbadán Ómoravicára igyekeztek.¹²⁷ De a kivándorlási láz, mint valami ragály gyorsan terjedt. Nemsokára a kunhegyesiek is szedelőzködni kezdtek, sőt még Bura, Roff, Derzs is mozgolódtak. Csakugyan a kunhegyesiek és az említett Külső Szolnok megyei falvak Bácsfeketehegy és Piros pusztákra vetették a szemüket, mivel már az előbb mozgolódó kisújszállásiak, karczagiak és madarasiak Pacsért és Ómoravicát »túljegyezték«. Madarason 104 családfő kért útlevelet, s 490 lélek óhajtotta elhagyni ősei földjét. Legény ember nem sok ment, inkább családos emberek.¹²⁸

1786. március 14-én jelentik a karczagiak és madarasiak, hogy mivel a jövő év József napjára megengedte öfelsége ómorovicai camarális pusztá megszállását, saját helységükben felkínálták birtokaikat eladás végett, de mivel »nem felettébb kívánják megvenni, azért alázatosan instállják a nemes district uso-

kát, méltóztassanak azon örökségeknek eladó szándékát szokott currentálisok által a nemes districtusok megyéjében currentáltatni.«¹²⁹

Nem igen hisszük, hogy sok sikere lett volna a currentálásnak. Mindenütt egyszerre lett eladó a föld a districtusban, így tehát nem nagyon tülekedtek a vevők. Hogy milyenek voltak a földárák, lássunk néhány kisújszállási példát!

Nyári Pál Pacsérra készülvén eladta 20 Mos földjét Oláh Mihálynak 80 frt-on. Daku Ferenc »minthogy élelmének jobb móddal lehető folytathatása végett Pacsérre megyén«, eladta 40 frtos szántó és kaszáló földjét Balog Istvánnak 6 jármos ökörért és egy kolompért. Sz. Kis János 20 forintos földjét 4 ökörért adta el Mészáros Istvánnak. »A négy ökrök 980 frtot megérnek«. Pocsaji Mihály eladta 15 frtos földjét Vekardi Mihálynak 3 lóért, szekérért és egy boglya szénáért.¹³⁰

Ataljában lábas jószágért és ingóságért kótyavetyélték el földjeiket, mert azokat magukkal vihették az új hazába is.

Nagy baj volt az adó miatt.

Miután már a Helytartótanács hozzájárult a kiköltözéshez, sőt a kincstár támogatta a mozgalmat, kénytelen kellett a tanács is beletörődött a nagy vérvesztésbe. De az adót nem volt hajlandó az emigrálok zsebében hagyni. A felsőség úgy látszik nem hagyta az egész évi kvantumot behajtani rajtuk, csak az 1785-86. évi katonai esztendőre szóló adót engedélyezte. Már pedig a kivándorlók nemcsak az adóval voltak hátralékban, hanem, hús, bor árával, kölcsönrel is tartoztak imitt-amott. Ebből aztán sok huza-vona tett, de azért nem tudtak senkit sem vissza-

tartani. Ki megküldte az új hazából a tartozást, ki nem küldte. De aki adós maradt, az hiába zörgetett később a városnál visszabocsátásért.

Kisújszálláson 163 család kapott útlevelet 864 lélekkel. Ezek 1786. április 12-én indultak el. Május 30-án ismét elindult egy kb. 30 családból álló csapat, úgy, hogy a kisújszállási kivándorlók számát mintegy 1000 főre tehetjük. Innen tehát majdnem kétszerannyi lélek ment ki, mint Madarásról. A karczagi kivándorlók számát nem tudjuk pontosan, de annyian biztosan voltak, mint a Kisújszállásiak.

A madarasiak 1786. ápr. 18-án kapták meg az útlevelet, nem sokat késlekedtek, hanem nyomban elindultak az »Ígéret földjére«. De előbb érzékeny búcsút vettek szülővárosuktól.¹³¹

Sírás-rívás közben távoztak a szegény kivándorlók, bizonyára a magistratus szeme sem maradt szárazon a búcsúzkodásnál.

Hogy kaptak-e útravalót a szülővárostól, arra kivándorlókat a közösből is, mint az apa, mikor családot alapít a fia. »Az instánsoknak a közönségesből egy mén ló és egy bika rendeltetik. Ha pedig paróchia építéshez kezdenek« akkor jelentvén magokat, valamely segedelemmel ezen tanács magát lenni ígéri.¹³²

Kisújszállást az emigránsok 1786. ápr. 12-én hagyták el. Szem nem maradt szárazon itt sem, amikor búcsúztak. Hiszen senki sem ment úgy el, hogy valaki hozzátartozóját itt ne hagyta volna!

Itt is átadták írásban a kiköltözők búcsújukat. Oros Ferenc uram írta a szép levelet, melyet tíz nap múlva tartott tanácsülésen olvastak fel:

»Nemzetes bíró uram! s becsületes nemes tanács!«

»Közrégi igaz mondás: Az háládatlan embernél nincs nagyobb terah a föld hátán, mely mondásnak igazságát, mivel világos igaz, nem is szükség hosszasan mutogatnom. Negyvenhat esztendeje, mióta ezen közönséges társaságnak tagjává lettem; megesmérem, melynek jótéteményeit az idő alatt tapasztaltam. Azért is nem akarván magamat a háládatlan s haszontalan töidnek terhei közül valónak lenni, minekutánna Bácsérre szándékozom elindulni, az idén odamenendő néppel együtt háládatlan nem akarok a nemes tanácstól elmenni.« stb. Ezután bocsánatot kér, ha netalán vétkezett a nemes tanács ellen, áldást virágzást kér a szülővárosára.«¹³³

»Ezen búcsúzólevél a nemzetes tanács előtt felolvasatott, kedvesen vétetett. Az egész elment községnek búcsúzása és elindulásoknak s tőlünk való megválásoknak örök emlékezetére azon búcsúzó levél archívumba teletett.«

Tóth János uram búcsú levelét versben írta meg:¹³⁴

*»Negyvenöt esztendő miolta itt laktam
Sok utazásokban kelmétekkkel voltam
Hidegen melegen gyakorta szenvedtem
Hogyha hibáztam, bocsássák meg nekem.« stb.*

Elmentek. Kisújszállás városának népessége egy hatodrésszével kevesebb lett, mert az akkori lakosság 6000 főre tehető. Itt sem bocsátotta el őket a szülőváros üres marokkal, hanem hajolván az instanciákra, egy csődört és egy bikát mutatott ki részükre, sőt végkielégítésül még egy harangot is kaptak.

Szállingóztak még később is ki minden engedelem nélkül 1788-ig, de már akkor vissza is sokan szerettek volna jönni.

1788-ban Németh Mihály Pacséréről instál, hogy »Kisújszállásra vissza való visszajövetését megengedni méltóztassék.« A tanács válasza: »Mióta az instáns innen Pacsérre elment lakni, azolta mind a Mirhógát töltésével lakossaink terheltettek, mind pedig templomunknak felépítésétől fogva sok közönsíges fáradságokat szenvedtek. Az instáns pedig a királyi kegyelmesség alatt a szabad esztendőkből Pacséron csendesen nyugodott. Tovább is hát ahová vette magát, ott maradjon. Helységünkbe való bejövétel semmiképpen meg nem engedtetik.«

Karczagra is visszajöttek többen Ömoravicáról 1788-ban. így K. Balog István is haza állított, de biz' azon módon visszaküldték.

Méltányos esetekben egy-két embernek megengedték a hazatelepedést, de a kéredzők legnagyobb részét ridegen elutasítja a tanács. Lassanként aztán felhagynak a kísérletezéssel, beletörődnek a változhatatlanba.

Egy emberöltő múlva megszűnt a személyes érintkezés az emigránsok és az itt maradt hozzátartozók közt. A kivándorlás óta eltelt négy emberöltő múlva megszűnt az emlékezet is.

9. A régi szóbeszéd.

Nem tudom, mióta tanítanak az elemi iskolában magyar nyelvtant. Azt azonban határozottan merem állítani, hogy ma már nem tud a nép olyan szépen beszélni, mint hajdanában, amikor még a nyelvtant — legalább is — a nép számára nem találták fel.

Itt vannak mindjárt az »eltulajdonítás« kifejezései!

Az újságokban napról-napra olvassuk, hogy betörték ennek vagy annak az üzletébe s a betörők ellopták a legértékesebb árukat a boltból. Máshol pedig kiraboltak egy nyaralót. Egyik bankból egy fiatal tisztviselő egy fél milliót elsikkasztott, stb. Az emberek ma nem ismernek semmi kíméletet egymással szemben! Mindig a legvaskosabb kifejezésekkel élnek! A káromkodás nem is káromkodás, ha nem az Istent vagy Krisztust szidja! Pedig őseink összes haragját kifejezte egy »Adta teremtette!« Az eltulajdonítást is olyan szépen tudták kifejezni, hogy még a károsultnak is jól esett hallani.

Régen nem ellopták, hanem csak »összeszedték« a tyúkokat. A lovakat pedig »elkötötték« a »lókötők«. Az ökröt a legelőről »elhajtották«, ha pedig igában

volt: »elragasztották« a »szegény legények«, akiket ma betyárnak neveznek.

A »betyár« elnevezés sem volt olyan megbélyegző, mint máma. Kétszáz esztendővel ezelőtt még csak nőtlen embert jelentett.¹³⁵

A betyár szó mai fogalmát régen a »tolvaj« fejezte ki. De ezt is, mint nagyon megbélyegző szót ritkán használták őseink, sőt az eltolvajlást is alig használták, hacsak lehetett, szépítő kifejezéssel helyesítették.

A füredi vásárban Molnár István »magát borral megterhelte« s elaludt. Meglátta ezt Kis Pista és »ki zsebelte« Molnár Istvánt. Sőt a bundáját is »kiakasztotta« a nyakából és rögtön ott a helyszínen elcserélte egy gubáért. Aztán »átjött« Karczagra. Itt aztán »behozták« a város házához.

Hallode Kis Pista? — Szólt a bíró — Az bundáját is »elsinkelted« Molnár Istvánnak! Mért »ugrottál« Kardszagra?

Azért »jöttem« Kardszagra, mert a Bunda »rám világosodott!« Felelt Kis Pista¹³⁶

1790-ben egy pásztort vallas a karcagi bíró.

»Tudód-é miért árestáltattál?«

»Gondolom, hogy azon Fejér Ló »állapota« eránt!«

»Sándor János veled megfogatott Czimborád bizonyos kardszagi lovakról emlékszik, mellyek általad »iktattak« el?«

A pásztor eleinte tagad, majd aztán lassacskán beismer néhány lovat:

»Vittünk« még ezenkívül négy lovat — úgymond —, azonokat is az Aggod Péter »Útmutatása« s »igazgatása« által.«¹³⁷

A juhászok a juhot »elsikkasztották«. A gulyások a borjút »eltökéltették«. A csikósok a lovat »eliktatták«. A kondások a malacok javát »kiszinlették«. De hát bírák uraimék szemét nem lehetett bekötni, sem fülét bedugni, s az ellopott disznó előbb-utóbb »megröfögte magát«. ¹³⁸

De nemcsak a lábas jószágot iktatták el, hanem más egyéb ingóságot is. »Felbontották« a vermet, »kimerték« a búzát, »kinyitották «a pincét, »megásták a kamarát«, »felverték a házat«, »belenyúltak« a ládába és »elvittek« mindent.

A cseléd gyakran is »megeresztette« a hombár sípot »elcsosszantott« egy-egy zsák búzát a gazdáéból. A szolgáló meg ott »berhelt«, ahol lehetett. Akadt nem egy »pénzcsiszár« is, aki »be járt« a gazda ládájába. Egyik szomszéd a másik lúdját a »maga jegyébe vette«.

Akármilyen formában vétett valaki a hetedik parancsolat ellen előbb-utóbb az lett a vége, hogy bírák uraimék elé került, akik aztán vagy árrestálták, vagy »bekisértették« a Kerületre.

Midőn egyszer egy öreg számadó pásztort faggattam élete sora felől, valami húsz esztendőt átugrott. Mikor kérdeztem, mit csinált ez idő alatt, imígyen válaszolt: »Időt töött ember vagyok Uram!« A bojtárok aztán később megmagyarázták, hogy az öreg Szegeden a Csillag börtönben töltötte azt a húsz évnyi időt.

Szépanyáink előtt sem volt teljesen ismeretlen dolog a pletykázkodás, a régi bűnügyi jegyzőkönyvek legalább is ezt mutatják.

A pletykát »szavaty«-nak hívták szépanyáink. Sőt egymásról zavatyos pasquillust is írtak, ami kézről-

kézre járt. Egymásról szóval is szívesen »szavatytak« vagy »csőgettek«, vagy »dísztelen hírt« terjesztettek.

»Házanként is gyakran hordozták egymást.« Ennek aztán rendesen a városházán lett vége. »No szomszédasszony — mondja egy jó férj — kend berhét költött a' feleségemre, de bizony bé adom kendet! S.....e ültetem!«¹³⁹

Egyik menyecskeről azt zavatyolják, hogy olvasást tanított a sánta legénynek, de bezzegh a mellett a réja s más hijjába való históriák olvasása s éneklése bővebben volt a felhúzott szúnyogháló mellett! Sőt az egyik szavatytos meg is kérdezte: »Ennye hundzfut, biz éppen olyan ez a fiad mint a sánta legény, vallyon nem az öntötte-é?«¹⁴⁰ Az ilyen gyanús legényeket bikának nevezték.

A másik leányról meg azt híresztelték, hogy azt mondotta: »Ha teszi magát, olyan legényhez teszi, akivel a pokolban is betsületet vall!«¹⁴¹

A kikapós lányokat, asszonyokat nagyon szemmel tartották, s ha észrevették, hogy »nő a ház elei«, akkor beadták bíró uramnak, aki a tanács előtt felszólította, hogy az előzményeket »környülállóképen beszélje elő. A vallomásról nótárius uram jobb ügghöz méltó buzgalommal terjedelmes jegyzőkönyvet vett fel. A Benevola Fassiók jegyzőkönyvei nagyobb-részt ilyen eseteket tartalmaznak.

A városházától félték az asszonyok. Egymást azal ijesztgették. »Te patyolatból fejtegetett szép asszony! Majd a városházához megyek, ki tsapatlak!« Fenyegetőzik az egyik menyecske. A másik meg a városházához készült. »Mi járód van ott? Talám azt

tudod, hogy a világ sárga levét ott eszik, a világ borát ott isszák meg?»¹⁴³ Gúnyolja a harmadik.

Elöljáró uraimék szigorú emberek voltak. Egyik özvegyasszonynak lehúzták a házát, mert nem tudta a redemptiós summát fizetni. Sírt, rítt szegény özvegy, előljáró uram azzal vigasztalta: »Özvegy gólyának nem kell fészek!«¹⁴⁴

De azért lehetett velük beszélni. »A nótáriusnak reggel idején ágyában feküvén oda taszítok egy-két pint bor árrút, s két ágút fog a pennája«,¹⁴⁵ mondja egy ügyesebb ember.

Az olyan emberre is volt jelző, aki sokat törleszkedett az előljáróságához. »Eh ördögadta teremtetted! Csag olyan tintás s...ű ember vagy te, Urak hazugja!«¹⁴⁶

Régen is voltak hatalmas emberek. »Sánta János, Méhes András uram háza táján ilyen szókat szóllott: »Uri ház ez! Császár cimere kell erre! Szabad udvar ez! Minden esztendőben killyebb vetik ennek az árkát!«¹⁴⁷

Izgága emberek is kerültek őseink közt: »Eörvendi János mindeneken izgágált. Engem jobbágyatoknak tartotok? Eb ura kurta! Mindnyájan hamisak vagytok!«¹⁴⁸ A másik diffamációját imígyen tagadta: »Eb költötte reá, eb is veszi el róla!«¹⁴⁹

Csúfolódní is szerettek. »Eb a' ták bocskorban!« mondotta tréfálva. Ne vedd le (a süvegedet) az eb a lelke országán; mit mutogatod, hiszen tudjuk már, hogy kopasz vagy!«¹⁵⁰ »Nem becsülnek engem egy csomó dohányra, mint téged«,¹⁵¹ szólt a másik. Olyan is volt, ki a másikat »kakas vagdalta«-nak, »kutyáról forgottnak« mondotta.

Fenyegetőzni is szoktak őseink. Az egyik így

fenyegette a másikat: »Hallottad a' régi juhászoknak híret te? Annak a danlyára húzlak ma!« Mások szerint pedig ezt mondta volna: »Várj meg te mert még ma a juhásznak a danlyára húzlak!«³⁵² »No te! Várj mert el oltalak!«¹⁵³ fenyegetőzik egy másik. A harmadik meg emígy: »A véreteket is kitapodom!« »Soha embernek vérét nem éheztem, nem szomjúhoztam, de ha csak tehetem, elvesztem Szász Györgyöt! «¹⁵⁴

Szászné asszonyom szolgálója Erzsók valamit szavalyolt K.szeli Peláról, mit meghallván Keszeliné így fenyegetőzött: »Te! A nyakad csigáján vonatom ki a nyelvedet, miért hogy így gyalázod az én leányomat!«¹⁵⁵ Az öreg Medgyaszainé asszonyom pedig Kis Jánosnének öt aranyat ígért pörre, hogy keresse meg a betsületit, ismét egy aranyat a hóhérnak, hogy jól süsse belé a hátába a bélyeget a menyének.¹⁵⁶

Egy másik asszony még szörnyűbb bosszút forral: Ez a pogány Aggod Jánosné lopta el az én sajtomat, de farkas inat vetettek reá!«¹⁵⁷

Dédapáink emlékezetében még élénken megvolt a török-tatár-rác világ, ezért ezek nevével szitkozódtak, csúfolódtak és fenyegetőztek.

Pap István görögöt Szikszay Dániel borbély kisebbik fia így csúfolta: »Három görög, három török, hat pogány!«¹⁵⁸ Egy másik kun így csitította a veszekedőket: »Török a lelketek! mit vesztegetitek egymást!«¹⁵⁹ A harmadik meg azt panaszkolta: »Szidta apánkat, anyánkat, pogányozott, gyilkosozott!«¹⁶⁰ Madarasi Sallai Sámuel is a város embereit pogányi és rázsi motskos titulusokkal illette.«¹⁶¹

Legtöbb rossz emléket hagyott a tatár!

Egyik karcagi 1774-ben így fenyegetőzik: »H-a.

tatár volnék, száz esztendő múlva is felgyújtanám az Örsi Pál épületjét, de hogy keresztén vagyok, nem cselekszem!»¹⁶²

Egymást a tatárral gyakran míveltetik. A »Tatár égesse meg a lelkét! Tatár kötözzé fel! Tatár köszön a hermec szíjjára!« káromkodások különösen a 150 év előtti régi írásokban többször előfordulnak.

Elődeink nyelvének csodálatos gazdagságáról a jószágleírások tesznek tanúbizonyságot. A kun embernek csak a ló színére több mint ötven szava volt. A szarvasmarha tulajdonságaira szintén nem kevesebb. A mai kor gyermeke mindezt már nem tudja. Régi szép jószágállományunk kiveszett, öreg pásztoraink elhaltak. Amit szüléinktől tanultunk, azt is napról-napra felejtjük, hogy helyet adjunk az újnak, idegennek.

10. Tánciskola a dűlőúton.

Szűkebb hazámban, a Nagykunságon jártam a minap s úgy jött sora, hogy egy túrkevei lakodalomba kerültem. Az etnográfus mindig el van készülve arra, hogy a civilizáció valamelyik újabb vívmánya felüti a fejét a jó vidéken, s legfeljebb egy mély sóhajtással veszi tudomásul, hogy megint egy lépést tettünk a »nyugati civilizáció« felé. Ami azonban a túrkevei lakodalomban látható volt, az már olyan megbotránkoztató haladást mutatott, hogy sóhajtással nem lehetett napirendre térni fölötte: Kuthen ivadékai azon módon csizmában, nyakkendő nélkül vanszteppet és tuszteppet táncoltak!

Ilyenkor a jó magyar ember méltó felháborodásban egy szitkot ereszt meg, s aztán egy pohár borral csendesíti le magát. Nekem hivatalbéli kötelességem is óvást emelni minden ilyenmű haladás ellen. Nem lévén hatalmamban a táncot azonnal beszüntetni, átmentem a »belső házba«, ahol az öregek idogáltak és szidták a vagyonváltságot. Éppen arról vitatkoztak, hogy ők már 1745-ben a »rédenció«-kor megváltották magukat s az ország ma is adós a váltságösszeggel, de ők elengedik ezt a 10 milliárdot, ha

az állam is eltörülne a Jász-kun kerületek vagyonválságát. Magam is helyeslőleg szóltam közbe, aztán koccintást indítványoztam. Miután az indítványt tett követte, rákerítettem a sort a csizmához nem illő táncokra. Nem akarom idézni a megjegyzéseket, talán nem is nyomtatnák ki. Elég az hozzá, bogy mindnyájan egy véleményen voltunk, elítéltük ezeket az esetlenkedéseket. Bezzeg nem így volt régen! Tudod-e Gábor komám mikor Egres Kis Lajos a dülőúton tanította táncot?« szolt a 70 esztendő felé közelgő öreg Hagymási Márton. »Biz a' ki tudta cifrázni, olyan fattyú nem volt Beregvármegyéig!« »Milyen volt az, Márton bácsi?« — adtam fel a szót. »Milyen fiam?« aztán elkezdte mesélni. Nem teszek hozzá semmit. Leírom úgy, ahogy az öreg elmondta. Talán a ki a magyar tánc történetét egykor megírja, Egres Kis Lajos nevét is megemlíti.

Egres Kis Lajos árva gyermek volt, az öregek megállapítása szerint a múlt század húszas éveiben született. Azidőtájt verbuválással szedték a katonát. Mivel nem nagyon siettek a legények a verbungos markába belecsapni, a város 300 forint »ösztöndíjat« helyezett kilátásba annak, aki hajlandó volt 12 esztendőre a fényes mundért felvenni. Lajos süldő legény volt. Ott ácsorgott az »Oroszlán« ivójában, a szemével majd felfalta a verbungosokat. A jegyző, a ki az egyik X-lábú asztal végén ült s számolgatta, hogy hányan csaptak már fel, megcsóválta a fejét, mert már harmadnapja járták a verbungosok: a város számlájára tenger sok bort megittak, de még a létszámnak harmad része sem telt be. Oda is szolt

az ácsorgó fiúnak: »Te fattyú! Ne tásd itt a szád, vagy csapj fel, vagy haladj a fenébe!« »Hát bevenének?« kérdi a gyerek. »Be hát, öcskös, csak add be a kezéd!« szólt a verbungos káplár. Lajkó rögtön beadta a kezét. Az egyik verbungos lekapta a gyerek fejéről a magas karimájú túri süveget bicskájával a süveg karimáját ferdén körülhasította, katonai műszóval »csákót vágott rajta«, ezzel a legény 12 esztendőre lekötölte magát. A jegyző úr atyai tekintettel magához intette az ifjú vitézt, kiolvasta neki a 300 forintot. Lajkó zsebre gyűrte és nézte tovább a táncot. Kínálták borral, nem kellett neki. Kedvét akarták keresni, küldték az állás alá, hol a város gulyása, az öreg Korom Pál nagy üstben főzte a gulyáshúst. Nem mozdult. Végre mikor nagy nógatásra a nótáját kibökte, a verbungos káplár a cigányokkal ráhúzatta. Lajkó kipattant az ívó közepére és elkezdett úgy táncolni, hogy még a verbungos káplár állja is leesett. »Szilajon, szilajon cigány!« kiabált. Mikor aztán a nyirettyű szőr nélkül maradt, Lajkó is abbahagyta, nekiállt inni és ivott rogyásig.

Másnap nyergeltek a vitézek. Volt sírás és jajveszékelés. Anya, testvér, szerető egyformán rítt. Még az újoncok egyik-másika is szipogott. Lajkót senki sem siratta. Egy szájatáti gyereken végig vágott az ostorával, mire az elbődült. »Na van már, aki engem is megsirat« — mondta Lajkó, — ezzel kivette a lajbizsebéből a 300 forintot s odadobta a gyerekeknek, akinek mindjárt szélesre vált az arca. El is illant vele rögtön.

A katonák aztán megindultak s nemsokára eltűntek Kisújszállás felé. Hírük sem jött évekig. Valahova Galíciába vitték őket.

Hanem mégis hazudok! Harmadik vagy negyedik esztendőben kondások, akik Bereg megyébe jártak télire makkoltatni, hozták a hírt, hogy Kis Lajkó Beregszászon verbungolt. Egy daruvadász meg, aki darutollakat árult, Berettyóújfaluban látta táncolni. A jegyző úr meg Jászberényből hozta a hírt, hogy Egres Kis Lajos ott verbungolt, még pedig olyan sikerrel, amilyen a verbungolás intézményének felállítása óta nem tapasztaltatott. Pár hét múlva megérkezett Kevibe is. Szombaton jött. Mingyárt ráhúzatta a cigánnyal az Oroszlánban és elkezdte járni. Ilyen táncot még nem láttak a »Hat Kunság«-on. Az emberek törték egymást, hogy láthassák. Tél idő lévén, másnapra felfagyott. Lajkó kiharangozta a bandát a piac közepére s verbungos társaival ott perdült táncra. Az öreg nagy tiszteletű úr — vasárnap lévén — hiába várta híveit a templomba, senki sem jött, pedig már a harmadikat is elharangozták. Valahonnan megütötte a fülét a muzsika. Azon módon palástosan kiment a templomajtóba. Majd, látván a tengersok népet, arra felé vette az útját, hogy a tobzódásba, csélcsapságba, negédségbe merült népet a kárhozattál megfenyegesse. A tömeg utat nyitott neki. De mikor a verbungosokhoz ért, benne rekedt a szó. Csak nézte csak nézte a gyönyörű, délceg táncot. Eszébe jutott régmúlt fiatalsága. Elfelejtkezett az mindenről! Az öreg süket harangozó, kinek már a szemei is bádogosadosnak indultak, — egyetlen ember volt a városban, aki nem vett tudomást a történekről — alig tudta déli harangszó után az öreget hazakunyorálni, pedig a nagytiszteletű asszony nagyszerű ebéddel várta. Csíkot hoztak a Vészszeg rétjéből, ami káposztával biz-

tosan királyi eledel lett volna, ha az Árpád-ház ki nem hal.

De ne szaporítsuk a szót! A nap még le se ment, a létszám kitelt, sőt haladta is bőven. A mai kor hitetlen gyermeke biztosan azt mondta volna, hogy Kis Lajos szuggerálta a tömeget. Akkor csak azt mondták, hogy megbabonázta a legényeket. Este nyergeléskor éktelen sírás-rívás között indultak el, pedig még az indulás előtt Lajos vitéz néhány vékonyabb dongájú legényt kiszuperált, számot vetvén azon közmondással, hogy egy lovon két ember egyszerre nem ülhet. Lova ugyanis csak annyi volt, ahány katona a városra ki volt vetve.

Hanem akit legjobban sirattak, az maga Lajos volt. Nem az apja, sem az anyja, hanem Túrkeve minden eladó lánya és menyecskéje siratta. »Ilyen derék legény nincs a Rézig!« volt az egyhangú megállapítás.

Elmúlt negyvennyolc is. Mit csinált, mit nem csinált Lajos, arról nem szól az emlékezet. Akik idősebb korában vályogvetés közben látták, azt mondják, hogy sok forradás volt a testén, ami kardvágástól eredt.

Maga nem szeretett dicsekedni, így vitézi tettei, úgy látszik, feledésbe merültek. Negyvennyolc után hazakerült. Ritkán szólt akkortájtban a muzsika, de ha szólt, akkor Lajos ott járta a verbungost, mártogatást, dórót meg a többit. A lányok, menyecskék boldultak utána. Szegény legény volt, de a leggazdagabb lány is hozzá ment volna. Ő azonban szíve után indult és Korom Rákhelt, a gulyás leányát vitte a pap elé.

Azt mondják, hogy az érdemes embert a híre túl éli. Lajos meg sem halt, hírét, nevét alföldszerte

megalapította a verbungolással. Vége lévén a verbungos világnak, hiába várták mindenfelé. Mivel pedig mindig voltak hetyke legények, kiknek az volt a legfőbb vágyuk, hogy a vidék leghíresebb táncosának tartassanak, jövő-menő emberek által megkeresték Lajost, hogy milyen feltételek és körülmények között volna hajlandó őket a tánc mesterségére megtanítani. Abbén az időben ugyanis még táncművészet nem volt. A mai művészetek legnagyobb része beérte a szerény mesterség névvel. A művészek is csak »mester«-éknek hívták. Lajos nem volt fejelágyára esett ember, mindjárt felfogta a dolog jelentőségét és hírt adott mindenfelé, hogy három hetes táncfolyamot nyit Mindenki, aki részt akar venni, Péter-Pál napján kaszával jelenjék meg az ő kevi portáján, egyébbel ne törődjék.

Ez úgy az ötvenes évek elején történt. Amint eljött Péter-Pál napja, vagy húsz legény táborozott a Lajos gazda udvarán. Volt ott jász, kun, hajdú legény, de a vármegyés helyek is szép számmal képviselve voltak. Jobbára nemesek, ezek is inkább a kuriális helyekről jöttek; került azonban néhány rátartibb jobbágy legény is, aki a nagy »felszabadulás« után »úrdolgá«-ra már nem tartozott jární. Beregmegyéből Tarpáról, a Szamos mellékéről Fölesdről, a Nagy Láp vidékéről Csengerről, Tyúkodról; Bihar lapályairól: Újfaluból, Dancsházáról, Bajomból, de még a hegyek közül Tárkányból is jöttek a híresebb legények. Volt köztük feles számmal a Tisza másik oldaláról Csáthról, Kövesdről, Boczonádról, Gyöngyösről, még a teremő tudja honnan, honnan nem!

Nem tudták ugyan, hogy miképen gondolja Lajos a táncitanítást, de mert kaszával parancsolta őket meg-

jelenni, gyanították, hogy nem egészen táncból fog állani a három hét. Amint hogy nem is állott. Lajos koma már előre felvállalta aratásra Osváth Sándor, Vadász Pál, Györffy Péter uraim minden aratni valóját. Vállalt ványai és túri birtokos uraknál is. Dologban tehát nem volt hiány. Röviden közölte velük, hogy a tánctanítás aratással lesz egybekapcsolva. Élelemről, marokverőkről ő gondoskodik.

Miután a legények helyeslőleg tudomásul vették; üzeni Osváth uramnak, ki a szekereit oda parancsolta. Az első szekéren Sírásó Peti bandája foglalt helyet, a többin a legények és a marokverő lányok. Az igazság kedvéért meg kell említenem, hogy kétszer annyi lány jelentkezett marokverőnek, mint amennyi legény volt. Egyik sem akart bért elfogadni. De Lajos azokat, akikről gondolta, hogy nem válnék belőlük jó asszony kirostálta. Három hét sok idő! Nem lehet tudni, nem lesz-e belőle holtig tartó házasság! Ártana a tanfolyam jó hírének, ha balkörmű mezecskéket vinnének el Keviből.

Az aratás nem pászmákban ment, hanem végig hosszában az egész dűlön. A cigányok az aratók háta mögött húzták. Lihegve cipelte az öreg Hupuci a bőgőt, izzadt kezeik alatt a hegedű húrja, hamis hangoikat adott, de pihenőt a gazda alig engedett. Mikor aztán kiértek a dűlőútra vagy a másik oldalon a vakútra, megkezdődött a tánctanítás. Nem jól mondom, hogy a tánctanítás, Lajos nem tanította a legényeket, csak eljárt előttük egy figurát. Nem lehetett azt megtanulni, mint ahogy nem lehet a sebesen forgó kerék küllőit megolvasni. Megismételni még megismételte, de arra képtelen volt, hogy lassan lépésről-lépésre tagozza. De hát egyik is, másik is megjegyzett

valamit és este, amikor a főpróba volt, addig-addig próbálgatták, míg valamennyire meg nem közelítették a mester művészi figuráit. Néha rájuk virradt, még mindig táncoltak. A táncból egyenesen aratni mentek megint. Istenem, hol van már ez a fiatalság!

A három hét eltelt. Lajos mindenütt learatott. A legények közül ki megtanult táncolni, ki nem tanult. Aki megtanult, az művészetével annyi lánynak csavarhatta el a fejét, ahánynak akarta s amelyik legjobban tetszett neki, azt akár el is vehette. Aki meg nem tanult meg, a következő nyáron megismételte a tanfolyamot, vagy belátta, hogy erején túli vállalkozásba kapott és otthon maradt.

A tánctanfolyamok egyre nagyobb hírre, névre tettek szert és évről-évre több tanítvány jelentkezett. Hoztak marokverőket is, csak biztosabban bejuthasának. Lajos azonban nem hagyta magát megvesztegetni, s a maga módja szerint megrostálta a jelentkezőket. Sajnos, ma már senki sem tudja megmondani, miféle külső és belső tulajdonságok tettek alkalmassá valakit arra, hogy az Alföld legjobb tancosa babérkoszorújának leveleit szétossza közöttük.

Történetet írok, tehát be kell fejeznem Egres Kis Lajos életrajzát! Tevékenysége nem merült ki a táncolásban és tánctanításban. Fiatalabb korában kitűnő vőfély volt, egy esztendőben 150 lakodalmat is kiszolgált. Nagyon tréfás »figurás« ember volt. Figurásnak az olyan sikamlós verseket nevezték, amiket lakadalmakon éjfél után a »figurás«, vagy »alakos«-nak vagy »Kun kapitány«-nak nevezett egyének szoktak elszavalni. Amit a gyöngébb nem fülét betapasztva, de nagy figyelemmel hallgatott. Mikor már Lajos bátyánk kivénült a vőfélységből, násznagy lett. Százá-

val élnek még emberek Keviben, kiket ő boronált össze életük párjával. Aztán az öreg emberek bizalma a funerátori tisztségre emelte, hogy az általa szerzett házasságnak az utolsó tisztséget a koporsónál ő tegye meg.

Nem lehet megállapítani, hogy ő rokkant-e meg előbb, vagy a táncai mentek ki a divatból, elég az hozzá, hogy a hetvenes években a nyári táncstanfolyam már megszűnt.

Ez időre esik Glück Mór tánc- és illemtanár első feltűnése Túrkeviden.

Lajos bátyánk nem csak dolgoztatni tudott, hanem maga is szorgalmas ember volt. Ha valaki bandában akart munkást fogadni, csak az öregnek szólt, ő pár óra alatt akármilyen nagy bandát össze tudott teremteni. Mint a mágneshez a vaspor, úgy ragaszkodott hozzá a fiatalság. Nótának, tréfának nem volt se vége se hossza körülötte. A kilencvenes évek közepén nyomtatás közben a csikó mellberúgta. Tavaszig sem heverte ki, sőt mindig jobban kornyadozott. Még doktort is hívtak hozzá, de csak nem jobbult. Mikor aztán látta, hogy nincs remény a gyógyuláshoz, felakasztotta magát. Fejfájára két sarkantyút véstek.

Éppen befejezte az öreg Márton gazda a krónikát, mikor Róna Izsó fűszeressegéd, a város elismert legjobb táncosa hosszabb szünet után francia négyesre terelte össze az ifjúságot. Magam is sietve szedtem a kalapomat, hogy a nyugati civilizáció keletre, vetett rithmusai ne zavarják az öregek között szerzett hangulatot.

JEGYZETEK.

1. Országos Levéltár. József nádor levéltára. Metales. Conv. 5. nr. 13 (21); conv. 15. nr. 20, 22; conv. 22 nr. 41, 43; conv. 37.
2. Orsz. Lt. Urb. et Consr. Fasc. Fasc. 71. nr. 4.
3. Orsz. Lt. József nádor lt. Metales. Conv. 21.
4. A címképen látható balszélső pásztor a gulyával Karczag város 1787-ben Kováts György geometra által készített térképről való; a másik három pásztor alakját pedig Csongrád vm. 1827. évben készült térképéről vettük. Ez utóbbi rajzot ugyanakkor Nagy Ferenc, Csongrád vm. főügyésze készítette. E térképet, mint letétet, jelenleg a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya őrzi.
6. Karczagi lt. Inq. VII. 79—87.
7. Orsz. Lt. József nádor lt. Metales. Conv. 21.
8. Turkevei lt. Current. XI. 311. (1806.)
9. Orsz. Lt. József nádor lt. Metales. Conv. 22. nr. 13, (1807.)
10. Ugyanott. Conv. 22. nr. 38. (1799.)
11. Ozsváth Pál: Bihar vm. sárréti járása leírása. 1875. Szeresp.
12. K. Nagy Sándor: Biharország. 1888. III. 75. 1.
13. Birtalan Szilágyi János: A Biharvármegyei Sárrét leírása. 1827. Kézirat a Nemzeti Múzeum könyvtárában (Quart. Hung. 897). Közölve: Aquila XXVII. (1920) évf. 60—70 l.
14. Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Budapest, 1917. III. 89. l.
15. Turkevei lt. Tanácsjvk. I. 206. l.
16. Orsz. Lt. József nádor lt. Metales. Conv. 5.
17. Turkevei lt. Current. III. 1786.
18. Birtalan Szilágyi János i. m.

19. Karczagi lt. Tanácsjvk. X. 5. l.
20. Turkevei lt. Tanácsjvk. II. 69. l.
21. Orsz. Lt. József nádor lt. Metales. Conv. 22. nr. 11.
22. U. ott. nr. 12.
23. U. ott nr. 40.
24. Birtalan Szilágyi János i. m.
25. Orsz. Lt. József nádor lt. Metales. Conv. 5. nr. 36.
26. Karczagi lt. Tanácsjvk. III. 10.
27. Orsz. Lt. József nádor lt. Metales. Conv. 5. nr. 61.
28. Turkevei lt. Tanácsjvk. I. 242. l.
29. E népmondát a Lőzérhalmához fűzve gyermekkoromban öreg Bakó Bálint karczagi lakostól hallottam. Régebbi hagyományok azonban a Bengecsek halmához kapcsolják. Egy 1735 évi határjárás tanúvallomásban Kiss György udvari lakos azt mondja: »Hallotta azt is az édes anyjától a tanú, hogy midőn egy alkalmatlansággal az nagyapja karczagi bíró lévén, ment volna Debreczenbe, az Bengecsek halmán túl, ahol járás volt az Hortubágyán, az török bé tapadoz belé ölte és az testit nem engették bévitetni Karczagujszállásra, hanem Ladányra vitték, mivel oda való határ volt s úgy szakattak aztán Ladányra, s ott laktak.« Orsz. Lt. N. R. A. — 1335. nr. 55. E népmondá jelen tárcaszerű feldolgozásában megjelent a Nagy-Kunság c. lap 1906. évi folyamában.
30. Kunhegyes lt. Tanácsjvk. I. 566. l.
31. Karczagi lt. Oklevelek. 18. sz.
32. U. ott. 18a. sz.
33. Dányádi János: Siralmas Versek. 1694. 8° Nemzeti Múzeum könyvtára.
34. Madarasi ref. egyh. anyakönyve, I. kötet. Felsorolja az egyházi és községi funkcionáriusokat is az 1692—1697. közti időből.
35. Karczagi lt. Oklevelek. 19—21. sz.
36. Nagy-Kunság romlásáról. Thaly K. Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok. 8° Pest, 1864. I. 249—260. l.
37. Az üvöltéssel való jeladásra céloz, mely a hajdúknál is megvolt.
38. Ugy látszik, valami napfogyatkozásra céloz az énekes, ami megelőzte a tatárablást.
39. Karczagi lt. Inquisitiók jkve. VI. 134—135. (1755.)
40. Madarasi lt. Határjárás tanúvallatások Kunhegyes—Karczag—Madaras közt 1752.

41. Vetsei Pap István: Magyar Geographia. Pécs, 1741. 291. l.
42. A karczagi ref. egyház anyakönyve I. kötet.
43. Bihar vm.
44. Bihar vm.
45. Békés m. Gyula mellett.
46. Bihar m.
47. Ma puszta Dévaványa határában.
48. Tiszanána, Heves m.
49. A kolbászi pusztán, Kunhegyes határában.
50. Ma puszta Kisujszállás határában. Turgonyi Balogh István karczagi lakos 1733-ban egy határperben mint tanú 63 évesnek mondja magát, így tehát nem 1654-ben, hanem 1670-ben született, s halálakor legfeljebb 90 éves volt. Thököly 1681. aug. 25-én járt Karczag-Ujszálláson, így ekkor Balogh István 11 éves lehetett. Orsz. Lt. József nádor lt. Metales. Conv. 37. Ad 1009. C. 1733.
51. Palugyai Imre. Jászkun Kerületek s Külső Szolnok vm. leírása. Pest, 1854. 215. l.
52. Madarasi lt. Határjárásai tanúvallatások Kunhegyes—Karczag—Madaras közt. 1752.
53. Nádudvari lt. Nádudvar—P. Ladány közti határperek.
54. Orsz. Lt. Urb. et conscr. Fasc. 71. 4.
55. Századok. XXXIX. (1905.) 29. l. Illéssy J.: A jászkunság eladása a német lovagrendnek.
56. Ugyanott.
60. (57) Nagy-Kunság. XXIX. évf. (1904) 20. sz.
58. Századok. II. (1868) évf. 533. l. Homyk J.
59. Géresi K. Károlyi Oklevéltár V. 41—42.
60. Karácsonyi J. Békés vm. története I. 315.
61. Madarasi lt. Határperek.
62. Századok. II. (1868) évf. 631.
63. U. ott.
64. Géresi K.: Károlyi Oklevéltár V. 420.
65. U. ott.
66. U. ott.
67. U. ott.
68. U. ott.
69. Századok. II. (1868) évf. 697.
70. Karácsonyi J.: Békés vm. története I. 315.
71. Palugyai i. m. 215. l.

72. Századok. II. (1868) évf. 696.
 73. Tóth Sámuel: Adalékok a tiszántúli ref. egyházkerület történetéhez. I. füz. 92—93. l.
 74. Palugyai i. m. 193. l.
 75. Karczagi lt. Tanácsjvk. mutatója I. kötet (Maga az I. kötet tanácsjegyzőkönyv az újabb időkben elveszett, de a mutató némiképpen pótolja.)
 76. Karczagi lt. Inquisitiók. I. 60. l.
 77. E napló, jobban mondva krónika a karczagi ref. egyház levéltárában van elhelyezve.
 78. 1716-ban.
 79. Ez a kerítés, melyet kívül sánc övezett, védte meg a nép egy részét a tatárok ellen 1697-ben.
 80. Piliicsaba.
 81. Miklósfalva, Moson m.
 82. Bruck, Alsó-Ausztria.
 83. Schwechat.
 84. Biharnagybajomban. Kozma nagytiszteletű úr volt szíves e néphagyományt velem közölni.
 85. Szinnyi I.: Magyar írók élete és munkái. II. 10.
 86. Nagy Péter uram már 1745-ben orvosa volt a bomlottságban. Karczagi lt. Inquis VI. 94. l.
 87. Turkevei lt. Current. X. 74. l.
 88. Karczagi lt. Tanácsjvk. 1799. év 497. sz.
 89. U. ott 1797. év 271. sz.
 90. Karczagi lt. Inquisitiók VI. 102. l.
 91. U. ott VI. 102. l.
 92. U. ott I. 131. l.
 93. U. ott VII. 67. l.
 94. Madarasi lt. Tanácsjvk. (Tanúvallomások) III. 37. l.
 95. T. i. megetettek.
 96. Oláh György: Boszorkányperek Békés vármegyében.
 97. Századok XXXIII. (1899) évf. 432. l. Domanovszky S.
 98. E káromkodások, szitkok, átkozódások legnagyobb részét Karczag város 1730- 1790 éveket felölelő inquisitiós jegyzőkönyveiből valók.
 99. Karczagi lt. Tanácsjvk. V. 47. l.
 100. Karczagi lt. Tanácsjvk. XIV. 194. l. 1794.
 101. " " " VI. 72. l.

102. Karczagi lt. Inquisitiók V. 19. l. 1750.
 103. „ „ Benavala fass. II. 225. l.
 104. „ „ Inquisitiók IV. 10. l. 1742.
 105. „ „ „ IV. 17. l. 1742.
 106. „ „ „ II. 76. l.
 107. „ „ „ V. 68. l. 1751.
 108. „ „ Tanácsjvk. XV. 624. l. 1799.
 109. „ „ Inquisitiók II. 223. l.
 110. „ „ Tanácsjvk. I. 410.
 111. „ „ „ I. 506.
 112. „ „ Inquisitiók I—VIII. k. 1730—1790.
 113. „ „ „ VII. 77. 1756.
 114. „ „ „ 128. l. 1757.
 115. „ „ „ 128. l. 1757.
 116. „ „ Inquisitiók II. 38. l. 1775.
 117. Debreczeni lt. Tjvk. mutató. 1633.
 118. Karczagi ref. egyh. jvk. I. kötet.
 119. Madarasi lt. Körözési jk. I. 60. l. 1754.
 120. Kisujszállási lt. Tjvk. 1754.
 121. Kunhegyesi lt. Tjvk. I. 1740.
 122. Turkevei lt. Körözési jvk. I. 1778.
 123. „ „ Tjvk. I. 168. l. 1761.
 124. „ „ „ „ 98. l. 1759.
 125. „ „ „ „ 165. l. 1762.
 126. „ „ „ „ 90. l. 1758.
 127. A kisujszállási adatokat néhai Nagy Péter urambátyám-
 nak, Kisujszállás volt érdemes levéltárosának köszönöm.
 128. Borovszky: Bács Bodrog vm. monogr. II. 347. l.
 129. Madarasi lt. A. szekr. I. polc 5. fiók.
 130. U. ott.
 131. Nagy Péter jegyzetei.
 132. Madarasi lt. A. I. 5.
 133. Karczagi lt. Tjvk. VIII. 84. l. 1786.
 134. Nagy Péter jegyzetei.
 135. U. ott.
 136. Karczagi lt. Benevola fassiók II. 65. l. 1773.
 137. „ „ 267. l. 1784.
 138. „ „ III. 273. l. 1790.
 139. „ „ Inq. I. 247. l. 1774.

140. Karczagi it. VI. 25. l. 1751.
 141. " " VII. 298. l. 1758.
 142. " " II. 141. l. 1781.
 143. " " I. 149. l. 1767.
 144. " " II. 130. l. 1781.
 145. " " VIII—IX. 3 l. 1759.
 146. " " VII. 228. l. 1757.
 147. " " IV. 59. l. 1743.
 148. " " VI. 47. l. 1753.
 149. " " VI. 57. l. 1753.
 150. " " III. 52. l. 1743.
 151. " " VII. 127. l. 1757.
 152. " " VII. 9. l. 1756.
 153. " " VII. 152. l. 1757.
 154. " " I. 66. l. 1744.
 155. " " V. 39. l. 1751.
 156. " " III. 25. l. 1742.
 157. " " Inq. VII. 278. l. 178.
 158. " " Tjkv. X. 160. l. 1790.
 159. " " Inq. IV. 71. l. 1643.
 160. " " Inq. I. 220. l. 1773.
 161. " " Tjkv. XII. 93. l. 1792.
 162. " " Inq. I. 281. l. 1774.

MEGJEGYZÉSEK A MÁSODIK KIADÁSHOZ

Györffy István Nagykunsági Krónikájának első kiadása 1922-ben jelent meg Karcagon. A »Szilaj pásztorok« c. fejezet később önállóan is megjelent: 1928-ban Benyovszky István rajzaival »A Magyar Föld és Népe« sorozatban és 1939-ben rajzok nélkül a »Turul Falufüzetek«-ben. Egyes fejezetei napvilágot láttak még a Püspök-ladány és Vidéke« és a »Szabadság« c. lap hasábjain.

Györffy István még életében előkészületeket tett a Nagykunsági Krónika második kiadására. Egy példányt átjavított és jegyzetekkel látott el. A kézbenfekvő új kiadás az átjavított szöveg után készült. A szerző ezenkívül még nagyobb változtatásokat is tervbe vett.

Ki akarta hagyni a harmadik fejezetet (A lőzérhalmi eset) és (A bajomi templomépítés históriája); továbbá ki akarta egészíteni a krónikát néhány fejezettel, köztük a régi viselet rajzával. Egy ilyen tárgyú dolgozata meg is jelent az Ethnographia 1937. évfolyamában »A nagykun viselet a XVIII. században« c. alatt, de olyan rendszeres, tudományos alakban, hogy átalakítás nélkül nem lett volna beilleszthető a Krónikába.

Minthogy a szerző nem végezhetette el ezeket az átalakításokat, a Krónikát a kisebb javításoktól eltekintve, eredeti alakjában adjuk.

Eltér az új kiadás a régitől annyiban, hogy illusztrációk is szerepelnek benne. A Szilaj pásztorok első kiadását készítő Benyovszky rajzokból tizennégyet vettünk át, továbbá kiegészítettük a képanyagot Pándy Lajosnak Györffy Istvánról festett arcképével, Csikós Tóth Andrásnak csikaszt ábrázoló rajzával (IV. tábla) és a Bikessy-gyűjteményéből (1820) való verbungos képpel (XVI. tábla).

A kötésen és címlapon elhelyezett emblémát az első kiadás címlapjáról vettük át.

Györffy Gy.

T A R T A L O M

Bevezető	V. lap.
1. A szilaj pásztorok.....	7 „
2. A rétes emberek	28 „
3. A lőzérhalmi eset	55 „
4. A futás	63 „
5. A karczagi templomépítés.....	96 „
6. Kuruzslók, boszorkányok.....	116 „
7. Káromkodók	133 „
8. A mi emigránsaink	148 „
9. A régi szóbeszéd	156 „
10. Tánciskola a dűlőúton	163 „
Jegyzetek	172 „
Megjegyzések a második kiadáshoz.....	179 „